

Színház- és Filmművészeti Egyetem
D.L.A. képzés
Mesteri pályamunka

GÁLFFI LÁSZLÓ

SZEREP: LÉNÁRD SÁNDOR

Témavezető: Huszti Péter egyetemi tanár

Készült: 2003. január

„Mit hagynak ránk holtuk után az öregek?
Egy vén ruhát,
Egy repedt okulárét,
Egy félig ürült tintásüveget.

Még élek. Ám a perc közel...
"Ezt hagyta csak" - vijjognak majd felettem.
S én a kegyetlen Alvilág
Mélyén sóhajtom: legalább
A tintatartómat kiürítettem.”

/Lénárd Sándor versét németből: Kardos G. György fordította/

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETŐ HELYETT

Lénárd Sándor életrajza.....	6
------------------------------	---

ELŐZMÉNYEK

Minden Arthur Rimbaud-val kezdődött.....	23
Lénárd-est a Korona Pódiumon.....	28
Nagyapám Gálffy Domokos.....	31

KUTATÁS BRAZÍLIÁBAN

Sao Paoló.....	39
Andrietta Lenard.....	40
Vajda Gyula.....	46
Márki házaspár.....	50
Milkó Éva.....	59
Kapos László.....	65
Landy Dezső özvegye.....	77
Weiss Jutka.....	82

Donna Emma

A „láthatatlan házban”.....	87
Königné.....	90

Camboriú

Még valami... ..	96
------------------	----

KUTATÁS EURÓPÁBAN

Markt Redwitz	98
Gerda Buchner.....	98
Klosterneuburg	106

VÉGÜL IS...	109
--------------------------	-----

FÜGGELÉK

Filminterv – 1999. november.....	111
Mengele-cikk – 1968. január 5.	116
Gálffi László életrajza és szerepei.....	129
„A láthatatlan ház” video melléklet Mandarin film produkció, 2000-2002. (60 perc)	

LÉNÁRD SÁNDOR MŰVEI	141
----------------------------------	-----

FELHASZNÁLT IRODALOM	144
-----------------------------------	-----

SUMMARY	145
----------------------	-----

BEVEZETŐ HELYETT¹

Lénárd Sándor életrajz

Lénárd Sándor mindössze nyolc évet élt Magyarországon, húszat Bécsben, tizenhármát Rómában és huszonegyet Brazíliában. Verseit németül, regényeit magyarul, angolul, németül, orvosi értekezéseit többek között olaszul írta. Tizenhárom nyelven beszélt tökéletesen, de mindvégig a magyart tartotta anyanyelvének, és élete utolsó napjáig mindennap olvasott magyarul.

„Hiába tanultál meg tizenkettőt, érezni csupán egy nyelven lehet. Az állattal, időjárással, növényekkel csakis az anyanyelveden tudsz beszélni. A halállal legkivált.”²

„A magyar nyelv olyan, mint egy hangszer. Aki játszani akar rajta, annak mindennap gyakorolnia kell. A magyar nyelv mértana úgy üt el a többi nyelvétől, mint Bolyaié Euklidészétől. Magyarra mindent le lehet fordítani, magyarról úgyszólván semmit.”³

Lénárd már életében különös, legendába illő jelenség volt: orvos, író, költő, nyelvész, muzsikusz és bölcselő.

Budapesten született, 1910-ben.

¹ Mivel annyi ellentmondásos legenda kering Lénárd Sándor életéről, munkásságáról, feltétlen szükségét érzem, hogy bevezetőként egy pontos, életrajzzal kezdjem.

² Karinthy Ferenc: *Italia mia* c. művében Lénárd Sándort idézi – Magvető Könyvkiadó, Budapest 1989. 67. old.

³ Lénárd Sándor: *Egy nap a láthatatlan házban* – Magvető Könyvkiadó, Budapest 1969. 295. old.

Édesapja **Lénárd Jenő**. Született Paul Eugen Levy, Krefeld, 1878. május 2. - meghalt, Bécs, 1924. szept. 5.

1883. jún. 27-től Budapesten élt, 1896. október 17-én kereskedelmi tanulmányok folytatására visszatér Krefeldbe. Onnan 1897-ben Londonba utazik. 1909-ben magyarosítja nevét. Evangélikus vallásúként regisztrálja magát, valószínűleg ki is tér.

A filozófia doktora, nyelvtudós. **Dhammó** (1. rész 1911. 2. rész 1913.) címmel könyvet ír Buddha életéről és tanairól. A buddhizmus első teljes magyar filozófiai és történeti szintézisét, melynek alapján 1914-ben a Budapesti Tudomány Egyetemen filozófiai doktorátust szerzett. 1918. szept. 21-től 50 napos expedíciót vezet Törökországba.⁴

Anyja **Hoffmann Ilona**, született Budapest, 1888. április 4. - meghalt Bécs, 1938. január 6.

Lénárd Sándor testvérei:

Lénárd Johanna, született Budapest, 1913. március 28. Dietrich Stael von Holstein felesége. 1939-ig Hamburgban, utána Svédországban élt. Az 50-es évek végén halt meg Londonban.

Lénárd Károly (Carl), született Budapest, 1921. február 25. 1938 után Magyarországra költözött.

Fehér karszalagos munkaszolgálatosként 1944 októberében a bori munkatáborból a Németország felé tartó gyalogmenetben Baja térségében halt meg.

⁴ Magyar Életrajzi Lexikon – Akadémia Kiadó, Budapest – 1969. II. kötet, 55-56. old.

FIVÉREM

*Fivérem jeltelen sírba került
Idegen földön, csupa idegennel,
névtelen haragtól nem menekült
névtelen ember –*

*s olykor a félelem láncra ver engem,
homlokom hidegen verejtékez -
egyetlen, mit még a lelkem érez:
tilos nevetnem.*

/Weöres Sándor fordítása/

Az első világháborút megelőző időszakban a család Budapesten, az Andrássy út 27 sz. házban lakik. A nyarakat a család Adony mellett, a harmatpusztai birtokon tölti. Az itteni emberektől tanul meg magyarul a kis Sándor. Nem világos, hogy a család hol van 1916-1919 között. Szerbiát és Dél-Tirolt említik, 1919-ben azonban Fiumében bukkannak fel. Ekkor Lénárd Jenő az *Atlantica* Hajózási Társaság igazgatója.

Lénárd Sándor 1920 szeptemberétől a bécsi Theresianum bentlakásos gimnázium tanulója. A család, öccse születése után (1921. február)

költözik Klosterneuburgba, ahol házat vesznek (Klosterstrasse 58.). Lénárd Sándor a második évtől az itteni Bundes und Realgymnasium tanulója, itt is érettségizik. Apja, a bécsi *Intercontinentale* igazgatója. 1924. szeptember 5-én agyvérzésben meghal. Sírja a klosterneuburgi temetőben. Buddhista és keresztény díszítésű, különleges sír.

Lénárd Sándor 1928-tól orvostanhallgató a Bécsi Egyetemen, 1935-ig tizennégy szemeszterre iratkozik be, de diplomát nem szerez.

Erről egy önéletrajzában ezt írta: „Sokáig ingadoztam a filozófia, a filológia és a természettudományok között. A beiratkozás bonyolult adminisztrációs eljárás volt. Egyik ismerősöm az orvosi kar dékáni hivatalában dolgozott. És az ilyesmit gyorsan el tudta intézni. Így választottam az orvostudományt, azzal a szándékkal, hogy a többi tárgyat majd a könyvtárakban fogom tanulmányozni.”⁵

Zenét tanul, sokat utazik.

1930-ban ismeri meg a 15 éves **Gerda Coste**-t, aki az észak-bajorországi Hof-ból származott. Gerda (Coste) Buchner (született: Hof/Bazern 1915. október 30.) Évekig leveleznek. 1936. február 15-én házasodnak össze. Ebben az évben születik meg fiúk, **Hans-Gerd** (Altstrassenfeld/Oberfranken, 1936. július 29.)

1938. január 6-án meghal Lénárd Sándor édesanyja.

Lénárd Sándort, a magyar és német kultúrában, a magyar nagy- és osztrák kispolgári miliőben felnőtt fiatalembert nagyon fájdalmasan

⁵ Siklós Péter: Budapesttől a világ végi völgyig – Várhely, Sopron 2002. VIII. évfolyam 1-2. szám

érintették az erősödő náci tendenciák. Megszégyenülten kellett otthagynia a zsidó származásúakat tagjai közül kizáró diákegyesületet, s az Anschlusst követő kirekesztő rendelkezések, majd az üldöztetések még jobban összezavarták a családi életét. Bár magyar állampolgár volt, személye veszélyt jelentethetett árja feleségére és gyermekére. Lénárd nagyon világosan, előre látta a következményeket. 1938 késő nyarán dr. Barry⁶ segítségével csupán egy bőrönddel Rómába utazik, s emigrál.

1942-ben a római magyar követségen kap egy papírt arról, hogy az útlevelét hosszabbítás miatt bevonták, amúgy egy 3 hónapos turistavízummal érkezik és lényegében érvénytelen papírokkal él a háború végéig...

Hamar hajléktalanná válik, erről az időszakról pontosan beszámol a „Római történetekben”.⁷

„Amikor egyedül éltem, fogtam a vérnyomásmérőt, és elindultam házról házra vérnyomást mérni. Sok helyt kidobtak, de legtöbbször megengedték, hogy megmérjem a vérnyomásukat, és adtak valamit. Megkerestem az ebédemet, vacsorámat.”⁸

⁶ Lénárd Jenő 1924-ben agyvérzésben meghalt. A tragédia felborította a család éppen hogy visszanyert nyugalma és egyensúlyát. Az anya betársult egy trieszti olasz személyfuvarozó, dr. Barry – Lénárd Jenő egykori katonatársa – vállalkozásába. Többek között ők működtették a Bécs-Klosterneuburg és a Bécs-Budapest autóbuszjáratot is. Ez utóbbival Lénárd Sándor többször járt Budapesten, nyaranta különböző rokonokat látogatott meg. – Siklós Péter V.ö.

⁷ Római történetek – Magvető Kiadó Budapest, 1969.

⁸ Völgy a világ végén és más történetek – Magvető Kiadó Budapest, 1973. 387. old.

Életének legválságosabb korszaka köszöntött be, meg kellett tanulnia éhezni, kiszolgáltatottként megmaradni, hajléktalanként fenntartania magát. Meg kellett tanulnia az olasz nyelvet s mellé annak római változatát is. Spanyolul, hollandul, norvégül tanult, nyelvtudása révén kisebb munkákhoz is jutott.

1942-ben ismeri meg **Andrietta Arborio di Gattinara**-t, aki nagyhírű piemonti nemesi családból származott, és Rómában filozófiát tanult. Lakásuk a Via del Babuino 48. számú ház műteremlakásában volt. Főként a Vatikáni könyvtárban kutat, orvosi disszertációkat ír és fordít. Hogy itt és ekkor ledoktorál-e, nem tudni. Később azonban viseli a doktori címet.

Amikor 1943-ban a németek rövid időre visszafoglalták Rómát, Lénárdék egy angol őrnagyot és másokat is bújtattak, mindketten részt vettek az antifasiszta ellenállásban. A közelmúltban jelent meg egy cikk arról, hogy Londonban, a *Special Operations Executive* (a második világháborúban W. Churchill által, az ellenség hátszágában végrehajtandó különleges feladatokra létrehozott titkos szervezet) aktái között szó esik egy bizonyos Szabad Magyar Szövetségről, amelynek „egy Lénárt nevű orvos” is a tagja volt. Lénárd Sándor iratai között fennmaradt egy, Alexander tábornok aláírásával ellátott oklevél alig olvasható fotókópiája, ez is tanúsítja bátor szerepvállalásukat.⁹⁻¹⁰

⁹ Egy másik Göring c. cikkből: „Cserépfalvi Imre Amerikában élő történész lánya Katalin édesapja második világháborús SOE-kapcsolatainak részleteit akarta megismerni. Eközben egy sor elfeledett magyar antifasiszta történetével is megismerkedett, s rábukkant a római Szabad Magyar Szövetség aktáira. Ezt a pártoktól, mozgalmaktól, politikai szervezetektől független szövetséget 1944 nyarán alakították Rómában élő magyarok, a többi között Apor Gábor vatikáni magyar nagykövet, Aradi Zsolt vatikáni sajtóattasé, egy Lénárt nevű orvos, a később Amerigo

1944-ben Andrietta befejezi tanulmányait, egy kiadóban titkárnőként dolgozik, 1946 február 14-én megszületik fiuk, **Giovanni Sebastiano** /Johann Sebastian/.

Ebben az évben jelenik meg Molnár Ferenc: *Őszi utazás* c. művének olasz fordítása (*Viaggio in autunno*), 1947-ben német nyelvű verseskötete *az Ex Ponto*, több orvosi könyvet fordít és ír. 1948 után a *Graves Registration Service* főantropológusaként Nápoly környékén amerikai katonák holtteste után kutat. 1949-ben „*Orgebüchlein*” címmel verseskötete jelenik meg, **Tót Imre** (Amerigo Tot) illusztrációival, „*Andrietta*” című kötetét húga, Hansi illusztrálta. „*Asche*” és „*Die Leute Sagen*” c. kötetek is ekkor jelennek meg. Verseket küld **Thomas Mann**-nak, aki udvarias levélben válaszol.¹¹

1950-ben házasodnak össze, miután Lénárd Sándornak sikerül elválnia Gerdától. 1951-ben „*Zwischen den Geistern und den Utopien*” c. verseskötete és angol nyelvű orvosi cikkei jelennek meg.

Összebarátkozott a Római Magyar Akadémia igazgatójával, **Kardos Tiborral**, és szerény fizetség ellenében elvállalta, hogy az intézmény

Totként világhírűvé lett Tóth Imre szobrász és dr. Kovács László orvos. A társaság egyik célja az volt, hogy felvegye a kapcsolatot a szövetségesekkel, és elősegítse Magyarország felszabadítását.”– Népszabadság, 2001. június 30.

¹⁰ „Egy Lénárt nevezetű orvosról”: „A Népszabadság múlt szombati mellékletének Göring testvéréről szóló közleményében említés tétetik egy „Lénárt nevezetű magyar orvosról”, aki a negyvenes évek derekán Itáliában élt, s részt vett az ellenállásban. Ez a helyesen Lénárd nevezetű magyar orvos aligha lehet más, mint Lénárd Sándor magyar író.” /Bächer Iván/ - Népszabadság, 2001. július 7.

¹¹ Thomas Mann: „*Megmondhatom Önnek, hogy lírájában sokminden igazi művészi élvezetet okozott... Aki ezt írta, attól nemigen jön majd semmi rossz. „Tehetséges...” - írta.*” - Nagyvilág 1972. VIII. szám - Szerb Antalné nekrológiájából.

orvosa lesz. Az Akadémia vendégei a magyar szellemi élet kiválóságai, így lesz barátja **Weöres Sándor**¹² és **Károlyi Amy**, **Kerényi Károly**, **Karinhy Ferenc**¹³, **Szabolcsi Bence**, **Nemes Nagy Ágnes**, **Lengyel Balázs**, **Pilinszky János**, **Ottlik Géza**, **Déry Tibor**. Ekkor kezdett hivatásszerűen tolmácsolni.

1951-ben az *IRO* (Nemzetközi Menekültügyi Szervezet), ahol korábban dolgozott is segítségével, mint élelmiszerkémikus Braziliába emigrál családjával. 1952 február 15-én kétheti hajóút után érnek Rio de Janeiro kikötőjébe. *Paraná* államban, egy ólombányában vállal orvosi munkát, ápolói beosztásban és fizetéssel. Baleseti sebész, szülész, gyerekorvos egyszerre. A francia-brazil tulajdonú bánya francia alkalmazottainak gyermekeit mellékállásban angolra, matematikára, történelemre és latinra oktatja. Andrietta történelmet és földrajzot oktat. Itt kerül elő **Milne Micimackó**ja, mert az angol eredeti mellett a maga latin fordítását is használja az oktatásnál. Egy rövid év után felmondanak neki. Családját a *Santa Catarina* állambeli *Donna Emmába* küldi, ő maga Sao Paolóban keres munkát.

1953-56-ig dr. Egberto Silva Sebész segédorvosa. Megismerkedik a **Kultúra** c. folyóirat kicsiny, de igényes körével, **Landy Dezső** könyvkiadó és könyvkereskedővel, **Kende Imre** szerkesztővel,

¹² Weöres írja: „Maga, aki majdnem minden ízt ismer, az első kortytól az utolsóig, bizonyára nem tőlünk értesül róla, hogy a gyomor emlékezete a legmaradandóbb. A Maga nevére tüstént aranyszínű leves párái gyűrűznek az orrunk alatt, az itáliai hal-leves arany gyűrűi... Ó, Sándor, örökéletű az a leves, elég rágondolni, s már csillapulnak a gyomor és a lélek éhségei. És nem csak íze és illata, de színe, formája, atmoszférája is igen! élete és mint minden valamirevaló emlék-képnek: története is volt annak a hal-levesnek... Kromár Pál: Lénárd völgye - Élet és Irodalom, 2002. november 8.

¹³ „Akkoriban, akadémiánk háziorvosa, bár többünk szerint a gyógyítás kevésbé érdekelte – vagy talán nem hitt benne igazán -, annál inkább az irodalom és más efféle lom. Alkalmi betegeivel, gyöngéledőkkel, Weöresékkal, Déryékkal vagy velünk kezelés címen kitátott szánkba pillantott unottan, nyelvünket kiöltötte, megkopogtatta hátunkat, szórakozottan firkantott valami receptet, majd gyorsan metrikai, prozódiai,

valamint **Rónay Pállal**, a *Pál utcai fiúk* portugál fordítójával, **Füry Lajos** íróval, **Hamza D. Ákos** filmrendezővel, **Icsey Rudolf** operatőrrel. 1954-ben egy nemzetközi orvoskongresszus tolmácsa.

Elkezdi magyar nyelven megszülető római visszaemlékezéseinek közlését. Részletet közöl a **Róma 1938**-ból (1955. június), majd **Két hét múlva jönnek** címmel elkezdí részletekben közreadni az utóbb **Róma 1943** címen megjelent írását.

Egy nemzetközi patológiai kongresszuson tolmácsolásért kapott pénzen adja ki 1956-ban a **Micimackó** latin fordítását 110 példányban Landy Dezső segítségével, és küldi szét ezeket a világba.

Ebben az évben vesz részt „*A határ a csillagos ég*” című kvízzjátékban. A fél ország megismeri bajszos arcát, briliáns tudását. A versenyen, melyben egy, a játékos által megjelölte témában egyre nehezebb kérdésekre kellett válaszolnia, Lénárd kedves, istenített zeneszerzőjének, **Johann Sebastian Bachnak** az életét és műveit választotta. Minden kérdésre megfelelt, és annyira inspirálóan beszélt Bachról, hogy Brazíliában ezzel kisebb Bach-reneszánszt indukált. „*Pillanatok alatt ő lett, no persze Puskás után, a legnépszerűbb magyar Brazíliában, ha taxiba ült, a sofőr ránevetett, kikapcsolta az órát, az utcán lépten-nyomon megszólították, a borbély ingyen nyírta, stuccolta rövid szakállát és így tovább.*”¹⁴

filológiai, mitológiai és hasonló témákra váltott. Sokat nem keresetett ... azt se magára költötte. Minket barátait vendégt meg a lakásán. ...” Karinthy Ferenc: *Italia mia* – 54-55. old.

¹⁴ Karinthy Ferenc: *Italia mia* – 61. old.

Ekkor 200.000 cruzeiro-t nyer (2.500 USD). A nyereményen egy gyógyszerterát vesz a Santa Catarina állambeli *Blumenauban*, *Donna Emmában* pedig felépíti az első faházat. Odaköltözik.

Felesége Andrietta fiával a városban él, ahol franciát tanít, később a közeli florianopolisi Egyetemen tanít. Az iskolai szüneteket együtt töltik *Donna Emmában*.

1956-ban éri az első szívinfarktus, utána is keringési zavarokkal küzd. 1960-ban eladja a patikát és csak a „láthatatlan házban” él, egyedül.

„...a patikát feleségére hagyta és bízta, ő pedig ismét továbbvándorolt – *bene qui latuit bene vixit*, szerette idézni Ovidiust: aki jól rejtőzött, jól élt -, föl az Itajai folyó mentén, szubtropikus őserdőkön át a hegyekbe, Donna Emma, ez aprócska falunak is a legszélére, ahol ama bizonyos „völgy a világ végén” van, hová már busz se visz, villany nem éri el, út sincs, semmi, csak néhány kósza gyalogösvény, szekérnyom, lópatasorok, áthághatatlan sűrű bozót, roppant mezőségek váltakoznak serrákkal, vagyis csupasz kőszirtekkal, mérges kígyók hemzsegetnek, a közelben a pusztuló-vesző botokud indiánok – Dél-Amerikában hivatalosan indiók – szomorú rezervátuma, ...”¹⁵

1959 hozta meg a **Winnie ille Pu** világsikerét; ekkor keresi meg őt levelével **Josef Eberle**, a *Stuttgarter Zeitung* főszerkesztője, aki maga is költő és jeles neolatinista, Publikálja Lénárd néhány latin nyelvű költeményét. Egy avignoni latin nyelvű folyóiratban **W. Busch: Max**

¹⁵ K. F.: Italia mia – 62. old.

és *Moritz* fordítása is megjelenik. 1963-ban latinra fordítja és a következő évben Stuttgartban kiadja **Françoise Sagan** *Bonjour Tristesse* című regényének latin fordítását, *Tristitia salve* címmel.

1963-ban kiadta a *Die Kuh auf dem Bast* című, magyarul a *Völgy a világ végén* címmel megjelent munkáját. Ugyanezt a könyvét angolul is megjelentette – még hozzá a szerző saját fordításában – a Micimackó kiadója, a *Dutton*, *The Valley of the Latin Bear* címmel.

Megszületik a *Die Römische Küche* című rendhagyó művelődéstörténeti szakácskönyve. 1966-ban *New York*-ban angolul, 1986-ban magyarul.¹⁶ Ez nem egyszerű receptgyűjtemény, hanem a római konyhaművészetet irodalmi és történelmi adalékokkal fűszerező lebilincselő kultúrtörténet.

A hét nyelvet bemutató rádióelőadás sorozatát *Sieben Tage Babylonisch* címen 1964-ben adta ki. A ritka nyelvek közül a botokud indiók nyelvjárása mellett a magyar nyelvről is szól.

¹⁶ Fordította Tandori Dezső és Tandori Ágnes – Magvető Könyvkiadó, Budapest 1986.

Lénárd nem hagyott fel a fordítással sem. Megkapta **Szerb Antal** *A királyné nyaklánca* című művét. A kész fordítást elküldte Budapestre az író özvegyének, aki érdeklődő levéllel válaszolt, és egyre sűrűbb levélváltásaik eredményeképpen először magának és barátainak, majd a *Magvető Kiadó* jóvoltából a magyar közönségnek is felfedezte Lénárd Sándort.

A *Völgy a világ végén* 1967-ben jelent meg. **Lesznai Anna** könyve mellett ez volt a fordulat éve utáni második mű, amely nyugati emigrációs szerző tollából származott, s kiadták Magyarországon. A könyv hatalmas sikert aratott. **Szerb Klára** elérte, hogy Lénárd megküldje neki a *Római történetek* kéziratát is. Ez a könyv 1969-ben jelent meg.¹⁷

Az özvegy biztatására Lénárd *Egy nap a láthatatlan házban* címmel egy csodálatos, igazi lélekűdítő munkában foglalta össze egy napját és gondolatait. A mű 1969-ben jelent meg magyarul, a német nyelvű kiadás 1970-ben követte.¹⁸

Napjainak nagy részét azonban továbbra is gyógyítással és kertészkedéssel töltötte. Lenyűgözően széles levelezőpartnereinek a köre. Tulajdonképpen a leveleit tekinthetjük az ő műhelymunkájának, gondolatait először ezekben a – naponta sokszor több tucat – levelekben fejtette ki. Levelezőtársai között akadtak hírességek, mint **Babits Mihály, Szabó Lőrinc Weöres Sándor Robert Graves** – „Így gyűjtöm esti társaságomat, ha nem is törzsasztalnál, de

¹⁷ Veres Péter az Új Írás 1969. VI. számában megjelent novellájáról ezt írta: „Igazi író, nagy szellem, és bölcs, tiszta embernek érzem.”

¹⁸ Lénárd nem fordítást készített, ... ő kétszer újra írta... Lénárd számára a feladat nem a szöveg lefordítása volt, hanem a célnyelven elérhető teljes értékű hatás. Kromár Pál: Lénárd völgye - Élet és Irodalom

íróasztalomnál: latinisták, költők, matrózok, régi jó barátok, ismeretlen irodalmárok... egymással aligha férnének meg, a zűrzavar babiloni volna... de így az írott szavak hangtalan zűrzavara elűzi az este olykor kicsit ijesztő magányosságát.”¹⁹

1968-tól kétszer is hosszabb időt tölt az Egyesült Államokban. A dél-Karolinai *Charleston College*-ban tanít latint és ógörögöt.²⁰

Ekkor tör ki körülötte a *Mengele-botrány*. Egy brazil újság hírül adja a világnak: megtalálták a 20 éve körözött náci főbűnöst, **dr. Mengelét!** A Lénárd fedőnevet használja, és orvosnak adja ki magát.

„Sándor épp lakatlan tanyáján házkutatást tartottak, és állítólag meg is találták a Führer saját kezűleg dedikált fényképét, s Göringét, Göbbelsét stb. A „Lénárd álnéven”, hamis papírokkal élő keresett főnáci azonban, így a mendemondák, „az utolsó pillanatban megszökött a sziklába vájt, titkos lépcsőn”.

Az ügy még tovább gyűrűzött, a fölfedező riporter a fentiekkel szemben avval hivalkodott, azért nem akadtak rá, mert heves tüzpárbajban ő lőtte agyon a veszedelmes fasisztát, a folyóba dobta, a kajmánok szőröstül-bőröstül felfalták... Sándor ügyvédje útján rágalmazás, hitelrontás címén pört indított e hírlapi kacsák kiagyalói és terjesztői ellen, emlékezetem szerint úgy ötezer dollárnyi kártérítést nyert.”²¹

¹⁹ L. S.: Egy nap a láthatatlan házban

²⁰ „Több féléven át tanított amerikai egyetemen görög-latint. Kényszerűségből tette, mert pénztelen volt, s mert a földjére vizet akart lehozni a Serráról... Brazíliát azért szerette, mert ment, maradt a fajelméletektől. Amerikába mondta nekem egyszer egy beszélgetés során: itt, ha engem megkérdeznek, én kérem, itt *néger vagyok!* Mindenkor az elnyomottak, a kisebbségben levők oldalán állt, és mindenkor az anarchizmusig menően vallotta és vállalta a szabadságvágyát.” – Szerb Antalné nekrológja, *Nagyvilág*, 1972. VIII. szám

²¹ K. F.: *Italia mia* – 77. old.

Lénárd Sándor így emlékezik:

*„Egy szemfüles német riporter, bizonyos **Erdstein** hallott róla, hogy Santa Catharinában él egy ember, akinek rengeteg pénze van, németül beszél, és időnként titokzatosan eltűnik. Orvos az illető? Akkor csakis Mengele lehet! Meggyőzte a rendőrséget, hogy a házam tele van arannyal, gyémánttal és fegyverekkel, valamint, hogy a Brazíliában élő SS-ek rendszeresen összejönnek a pincében felállított Hitler-szobor előtt konspirálni. Így egy hajnalban egy kommandó élén megrohamozták a házamat, de se az aranyt, se a fegyvert, se a rádió adóvevőt nem találták.”*

(A *Jornal da Tarde O ESTADO DE S. PAULO* 5 de Janeiro de 1968 számában megjelent *Um nazista para crianças* (Egy náci a mesében...), valamint *O falso Mengele* (A hamis Mengele) c. cikke a függelékben teljes terjedelmében olvasható.)

Lénárd Sándor hátralévő élete mentes volt a hasonló izgalmaktól.

Magyarországról többek között levelezik **Karinthy Ferenc**cel.²²

Szerb Antalnéhez írott leveleiben minden fontos eseményről részletesen beszámol. Cserébe Klára asszony Budapestről rendszeresen ellátja magyar nyelvű irodalommal.

„Kívülem még valakivel tartott Magyarországon kapcsolatot, Szerb Antal özvegyével, a mindentudó Klárral, mégpedig sokkal

²² ... kibogarássza neki küldött riportgyűjteményemből a számára újszerű kifejezéseket, pl. villanyrendőr, terelőtábla, felvonulási barakk, sóder, fájrönt, s végképp nem érti, mi a meós, ostorlámpa, dukkózás, maszek. Aztán meg, oldalt, keresztbe írva, nyilván utólag: „Segít, hogy mondják nálatok azt a gomba és egy algaféleség symbióziséból álló mohaszerű izét, ami a fák északi oldalán terem, a lichent?” Keresgéltem, böngésztem szakmunkákban, lexikonokban,

szorosabban, heti három-négy levelük keresztezte egymást az óceán fölött. Noha személyesen sose találkoztak, az eszes, művelt és agilis asszony ügybuzgalmának köszönhető, hogy Lénárd könyveit annyi külföldi kiadás után nálunk is megjelentették. Klári elképzelése az volt, arra igyekezett rávenni világcsavargó barátunkat: mit teng-leng örökké idegenben, telepedjen haza, maradjon itt.²³ A súlyos budapesti lakáshelyzet miatt, úgy vélte, legcélszerűbb, ha először őhozzá, a Batthyány utcába költözne, hely jut nála bőven, aztán majd meglátják, hogy s mint. Sándor nem utasította el a szíves ajánlatot, eljátszott a gondolattal, ám addig is szeretne volna közelebbről megismerni lelkes és odaadó hívét, repülőjegyet küldött neki.

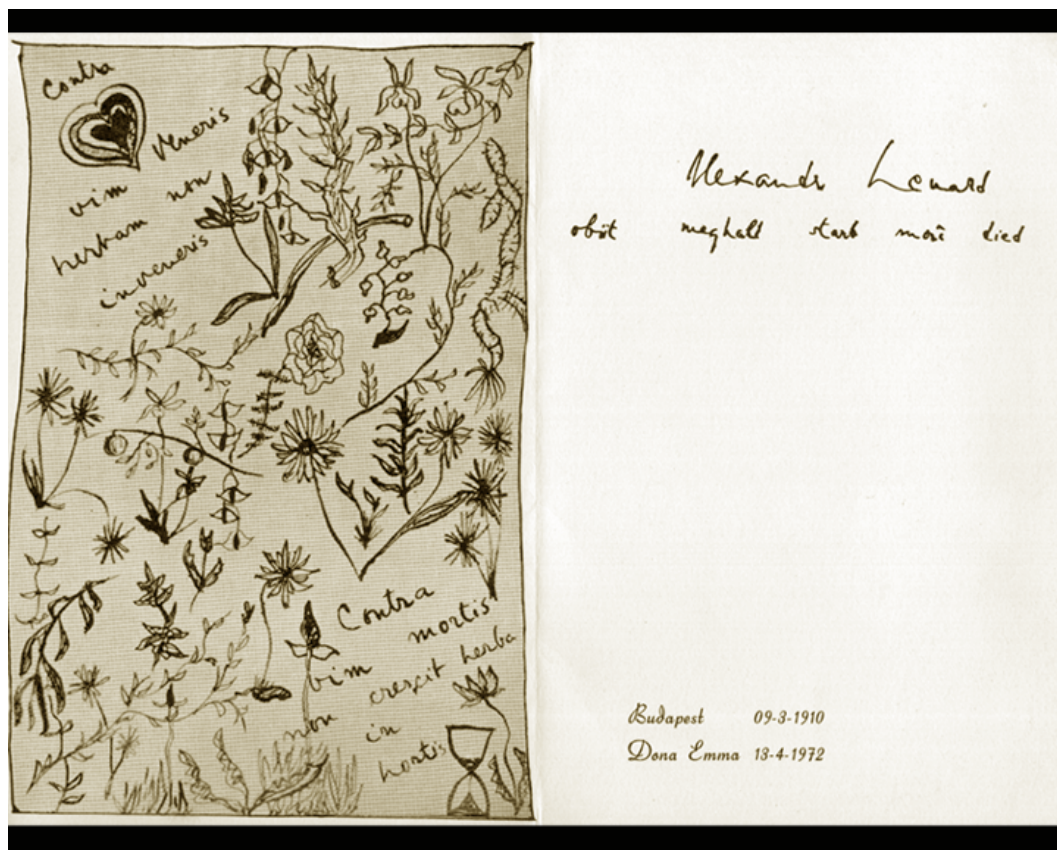
A kinti fejleményekről magától a meglepő gyorsan visszatért Szerb Kláritól hallottam. Amint kiszállt Charlestonban, s meghívója rátekintett, „feltűnően elhidegült, három hétig jóformán szót se váltottunk, hűvösen, kimérten, ne kerülgessük, udvariatlanul viselkedett, ő, aki annyi szépet írt leveleiben, kiszámíthatatlan, bolond ember, nem értem”.²⁴

szótárakban, míg rábukkantam: *zuzmó*. És: „Képzeld, a múltkor hiába törtem a fejem hétfőtől szombatig, nem jutott eszembe az, hogy *hiüllő*.” K.F.: Italia mia – 68. old.

²³ A felszabadulás után meghívják a Magyar Orvostudományi Egyetem orvostörténeti tanszékére. Nagyon őszintén felelt a meghívásra, és félreértve, és félreismerve őt, rossznéven is vették a válaszát, amely valahogy így hangzott: „*Félek, hogy nem lenne belőlem jó kommunista.*” Nem volt ebben a válaszban semmiféle belemagyarázott impertinencia, csak az önismeret tiszta igazsága: nem egy írásában vallotta magát anarchistának. Belső alkata semmi kötöttséget, semmi kívülről rászabott rendet nem viselt el. Csak a magyar állampolgárságot őrizte szívósan mindaddig, amíg a fasiszta magyar kormányzat római képviselte útján ettől is meg nem fosztotta. Magyarságtudatától soha nem tudták megfosztani. – Szerb Antalné idézete, Nagyvilág 1972. VIII. szám

²⁴ K. F.: Italia mia – 77-78. old.

A szerző megjegyzése: Bizonyára a nős Lénárd Sándor - aki nagy híve volt a szép nemnek -, a levelezések után külsőre egy eszményibb múzsára számított...

1970. Ekkor jelenik meg fordításában **Kardos G. György**nek az *Ábrahám Bogatir hét napja* c. regénye.

Saját kiadásban jelenteti meg válogatott verseskötetét (*Gedichte und Übersetzungen*) Blumenauban.

Az izgalmak, a túlfeszített munka – de Lénárd véleménye szerint leginkább az öröklött nyavalyák – következménye egy agyvérzés és jobb oldalának megbénulása.

1972. április 13-án, szívinfarktusban halt meg. Halálhírét a hozzá legközelebb álló öt nyelven tudatód, saját kezűleg, előre elkészített és szépen illusztrált értesítón közölte a világgal. Temetésén Bach H-moll miséje hangzott fel, és Donna Emma egész lakossága jelen volt.

Andrietta így emlékezik a búcsúztatásról:

„Egy királyi temetés sem lehetett volna díszesebb, mint az övé, és mindezt a parasztok szervezték meg. Egykori betegek, azok gyerekei és unokái messziről mind eljöttek. Az asszonyok kisírt szemmel sűrűlödtek a tornácon, és sütötték a csirkét. Friss kenyér szagával lett tele a kert, és az egyszerű emberek szeretetével. Az egész olyan volt, mint egy Wilde-mese.”

ELŐZMÉNYEK

Minden Arthur Rimbaud-val kezdődött

Gimnazistaként már rendszeresen játszottam a *Pinceszínházban*. Ott ismerkedtem meg Matkócsik Andrással. Ő ismertette meg velem a modern művészeteket.

A *Liliomfi* premierjére készültünk. Ő volt a rendezőasszisztens. Én Swarz Adolfot játszottam benne. Az esetlen figurát. Akit beledobnak a hordóba...

Előadások után mindig együtt szálltunk föl az egyes buszra az Andrissal. Egy környéken laktunk. Zötykölődés közben sokat mesélt nekem *Bartókról*, a szürrealizmusról, *Beckettről*, *Felliniről* és *Antonioniról*. Mindenféle olyan dologról, amik nekem, tizenhat éves srácnak még ismeretlen volt akkor. Lelkesen bújtam a könyvtárakat, sorban álltam mozijegyért. Be akartam pótolni a „lemaradásomat”. Szerettem volna egyenrangú félként részt venni a beszélgetésekben.

Később aztán együtt hagytuk ott a Pinceszínházat. Már akkor lázadoztunk. Külön utakon akartunk járni. Az a társulat már nem volt elég. Mást akartunk. Andris az abszurdról mesélt nekem. Azt sem tudtam, hogy az micsoda...*Liliomfi* helyett már *Beckettet* akartunk játszani. Megtartva a függetlenségünket. Kiváló társaságba kerültem. Ifjú reménységek, költők, színésznők, bohém figurák. Azt hiszem, ezeket nevezik ma „arcoknak”. Mi akkor „ígéreteknek” tartottuk magunkat. Tele voltunk becsvággyal.

De a vasfüggöny mögött voltunk. Apránként ugyan, de már elkezdett szivárogni a Nyugat. Akkor fedeztük föl, hogy más is létezik

a szocialista valóságon kívül. *Fellini* és *Antonioni* volt az Isten. *Godard*, *Truffaut* filmeket néztünk. Mi is „gyártottunk” filmeket. A *Jules* és *Jim* mintájára. Szöveg nélkül. Szupernyolcasra. Fiatalok voltunk, meg akartuk váltani a világot.

Különböző helyeken léptünk fel. Ahová éppen beengedtek minket. Nyugodtan akartunk dolgozni. Ennek fejében le kellett tudni néhány kötelező penzumot a művelődési házakban. Nőnap, November 7, Április 4... A többiek tudták, hogy én „profi” színésznek készülök. Ezért engem löktek ki mindig a színpadra. Hadd szokja, gondolhatták. A többieknek persze esze ágában sem volt szerepelni. Ők csak jól akarták érezni magukat. Presszóban, cigarettával, rumoskávé mellett. Én meg szavalhattam a *Fut a cár* című verset...

Nőnapkor aztán a kezembe nyomták *Arthur Rimbaud*, *Első este* c. versét. Úgy gondolták, hogy a fiatal lányok és az idősebb asszonyok szívesen fogják ezt a verset hallgatni, ha én tolmácsolom. Rimbaudról csak annyit tudtam, hogy tizenhat éves volt, amikor ezt a verset írta. Én is tizenhat vagyok. Hogyhogy én semmit nem tudok Rimbaudról? Rögtön elrohantam a könyvtárba. A kiskötetet azonnal végigolvastam az első betűtől az utolsóig. Ekkor volt a kezemben először Rimbaud-kötet. A felét nem is értettem, de hihetetlenül felkavart. Rimbaud 19 éves korára kiírta magát az önpusztítás végső határait feszegetve, megteremtette a modern költészet alapjait, majd végképp hátat fordított a költészetnek és Európának. Afrikában fegyverkereskedőként, üzletemberként élte le az életét. Ezután aztán hajnalig faggatóztam. Próbáltam megérteni a verseket. Órákig beszélgettünk Marno Jánossal, Matkócsik Andrással, és a többiekkel a Liszt Ferenc téren. Odáig fajult a dolog, hogy magamtól elkezdtem

foglalkozni a *Szív dobog* a reverenda alatt c. kis prózai kísérletével. Egy hét alatt megtanultam. Hihetetlenül nehéz szöveg volt.

Elhatároztam, hogy színdarabot csinálók belőle. Matkócsik Andrist megkértem, hogy segítsen nekem. Ahhoz azonban, hogy beengedjenek minket valahová, a klubvezetőn múlt minden. Ha ő bátor volt, akkor megtarthattuk az előadást. A Vízivárosi Pinceklubban a Kapás utcában, aztán lehetőséget kaptunk arra, hogy egy vagy két előadást csináljunk belőle. Összeválogattuk a díszletet. Volt benne filmvetítés, Fabulon - plakát Pataki Ágival és a szerelmem „megtestesítője”, egy kirakatbaba.

Rendkívül formabontónak számítottunk. Egy nagy szürrealista játékkeret építettünk be. Nem volt színpad. A nézők között játszottam egyedül egy órán át. Hihetetlen nagy élmény volt. Olyan állapotba kerültem, amitől még ma is megborzongok. Ez nagyon telibe talált. A bemutatókor már főiskolai hallgató voltam!

Horvai István és Kapás Dezső osztályába kerültem. Egy kis időre abbamaradt a Rimbaud iránti rajongásom, mással kellett foglalkoznom. De azért egészen örült dolgokat csináltam. A főiskolán a falakat televéstem Rimbaud feliratokkal. A leveleimet Arthurként írtam alá. Továbbra is Bibliám maradt a Rimbaud kötet.

A főiskola után rögtön a Vígsházházhoz kerültem. Kezdetben nem nagyon kaptam szerepeket. Talán nem bíztak bennem. Elhatároztam, hogy elkezdek valami értelmes dologgal foglalkozni. Ha már úgyis ráérek... Megtanultam *Az egy évad a pokolban* c. művet. Azt terveztem, hogy egy estet állítok össze Rimbaud -ból.

A főiskolán Horvaiék már tanították az új osztályt az egyik teremben, én meg a másikon Matkócsik Andrással próbáltam éjjel-

nappal. Egyáltalán nem voltunk benne biztosak, hogy egyáltalán színpadra kerül valaha az előadás.

Horvai István a Vígszínház igazgatójaként meghirdette a stúdió-programot. Én akkor rögtön felajánlottam a Rimbaud-estet. Persze nem hitték el, hogy meg tudjuk csinálni. A rendező egy operatőrnövendék, én meg még nem bizonyítottam...

Az *Equus* bemutatója után újra felajánlottam a Rimbaud-t. Meglovagoltam az *Equus* hatalmas sikerét. Kiprovokáltam egy meghallgatást. Valló Péter, Marton László, Horvai István és Kapás Dezső vettek részt rajta. Rögtön szabad kezet kaptunk. 1981. január 31-én volt a bemutató.

Ez a bemutató teljesen új irányba terelte az életemet. Szerepek jöttek, mint például *II. Lajos* a *Wagner* filmben. Az egész életem a feje tetejére állt. El sem hittem, hogy mindez velem történik. *Gielguddal* leveleztem, barátságba kerültem *Richard Burtonnel*, *Vanessa Redgrave*-vel. Egy nemzetközi filmes karrier lehetősége bontakozott számomra. Mindez a nyolcvanas évek elején!

A sztárok nyugatról jöttek. A mellékszereplőket a magyar koprodukciós partner adta. A *Wagner* film rendezője, *Tony Palmer* Budapesten keresett mellékszereplőket a filmbe. Így került a Pesti Színházba is. Ez volt nyitva. Csak itt volt éjszakai előadás. Beállt a Rimbaud - előadás nézőterére. Annyira megtetszettem neki, hogy leváltotta az angol színészt. Én kaptam meg Ludwig szerepét.

Később a Rimbaud-előadás meghívást kapott Spanyolországba, Angliába, Bulgáriába. Rengeteg barátot szereztem.

Egy Nőnapon szavaltam először Arthur Rimbaud-ot. A Pesti Színház bemutatójáig pontosan tizenkét év telt el. Az egész fiatalságom benne volt. A bemutatóval lezárult egy rajongó korszak.

Lénárd est a Korona Pódiumon

A Lénárd Sándorral való találkozást Mikes Lilla állhatatos és erőszakos szívósságának köszönhetem. Évek óta zaklatott, hogy én is csináljak neki egy estet a Korona Pódiumon. De nekem igazából nem volt kedven hozzá.²⁵

Valami újat, és különlegesen szerettem volna. 1990 tavaszán egy kis eldugott budai antikváriumban kotorásztam a könyvek között. Talán ráakadok valamire, valami érdekes anyagra. Akkor került kezembe a Magvető zsebkönyvtárnak egy kis fehér könyvecskéje. *Lénárd Sándor: Egy nap a láthatatlan házban*. Már a címe is nagyon megtetszett. Hazafelé az úton elkezdtem olvasni. Gyalog mentem. És arra emlékszem, hogy a Feneketlen tónál is megálltam. Leültem egy padra. Majdnem elolvastam az egészet. Aztán rövidesen megszereztem az összegyűjtött írásait is. *Völgy a világ végén és más történetek* címmel, Szerb Antalné szerkesztésében. Az előszót Kardos G. György írta.

Szerencsém volt, hogy az *Egy nap a láthatatlan házban* c. könyvvvel kezdtem. A mai napig is a legfontosabb, legegységesebb könyvének tartom. Végigolvastam a kötetet. Valami hihetetlen nyugalom és bölcsesség áradt belőle. Az izgatott, hogy tudnám ezt a fajta nyugalmat, ezt a fajta bölcsességet elmondani, vagy átadni a nézőknek.

²⁵ Pedig akkor már túl voltam számtalan előadóesten. Futott a Zeneakadémiával közösen a *Múzsák randevúja* c. sorozat, ahol Shakespeare, Janus Pannonius, Francois Villon, Dante, Petrarca, Ovidius estét tartottam egy régi zene együttessel. Meg kell jegyeznem, hogy én a pódium műfajt nagyon nehéz vállalkozásnak tartom. A szakma most már sajnos eléggé lenézően nyilatkozik a

Úgy éreztem, hogy meg kellene kísérelni ezeket a gondolatokat átadni, anélkül, hogy unalmas lenne. Kihívásnak éreztem ezeket a regényeket egy estébe összesűríteni.

Leültem egy ceruzával a kertbe, és elkezdtem húzogatni azokat a részeket, amelyek érdekeltek, vagy fontosnak tartottam. Tulajdonképpen az *Egy nap a láthatatlan házban* c. könyvet tekintettem alapnak. Ez adta az estnek a gerincét. A regény egy nap történetét mondja el. Reggeltől estig. „*Ha elmondom egynek a történetét, mindegyikről szóltam*”²⁶.

Szépség, nyugalom, béke. Egy zárt világban. De konfliktusok nélkül nem működik sem a világ, sem a színház. Úgy éreztem, hogy akkor tudom izgalmassá tenni az estet, ha még előtte beszélek a háborúról, a zárt világon kívüli káoszról is. Így került bele a *Róma 1938 és 1943* c. kisregényeinek részei az est elejére. A darab első feléhez Verdi zenéjét éreztem a legmegfelelőbbnek, a harmóniához pedig Bach zenéjét.

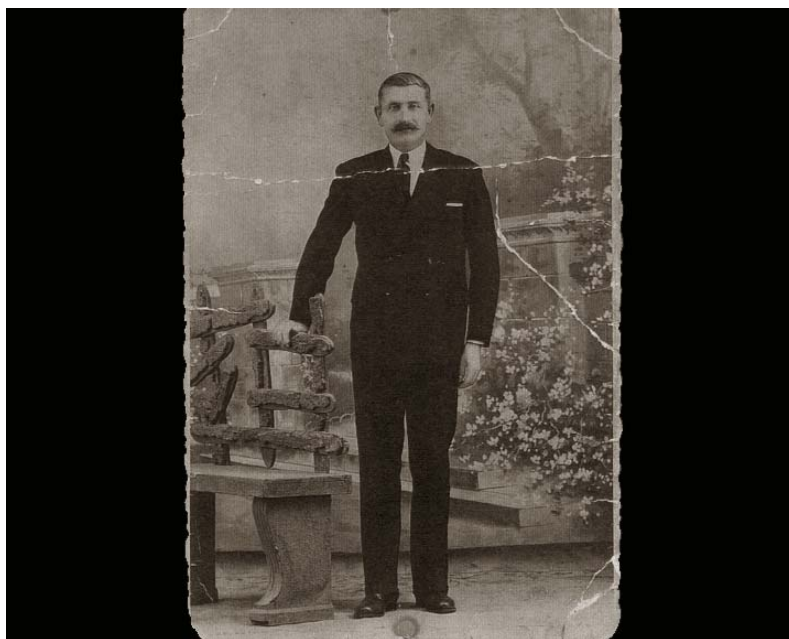
A szövegtanulás közben nagyon sokszor feltettem magamnak a kérdést, hogy vajon miért akarok én egy 60 éves ember bőrébe bújni? Miért akarok én az ő fejével gondolkodni a világról? Mi bajom nekem a világgal? Nem tudtam magamnak megmagyarázni. De nagyon vonzott valamiért. Nagyon érdekelt. Magaménak éreztem.

Föl alá mászkáltam a lakásban. Szöveget tanultam. Hangosan tanultam. Nem volt nehéz. Inkább már csak ízlelgettem a mondatokat. Kószolgattam őket. Megpróbáltam a számra tenni Lénárd Sándor szavait. És egyszer csak világos lett! Tisztán láttam, hogy mit is

pódiumról. Pedig olyan nagyszerű színészek, mint Mensáros, Darvas, Ruttkai és Latinovits is művelték, igen magas színvonalon.

²⁶ Lénárd Sándor: *Völgy a világ végén* – Magvető Könyvkiadó Bp. 1973, 459. oldal

akarok ezzel az esttel. Valójában nem is róla akarok beszélni, hanem az én nagyapámról. Az apai nagyapámról.

Nagyapám Gálffy Domokos

Nem is ismertem őt, csak történeteket hallottam róla. De valahol mélyen mindig ott volt a tudatomban, hogy nekem volt egy nagyapám, aki a családját hátrahagyva Argentínába ment.

Gálffy Domokos állatkereskedő volt. Birkákkal, tehenekkel „kupeckedett”. Felesége Szöts Lídia. Négy gyerekük volt, Vencel, Lajos, Domonkos, és a legkisebb, az én apám, Mihály. Etéden volt a családi ház. Egy szélhámós üzlettárs miatt nagypapa tönkrement. Mindenét elvesztette. A házra jelzálogkölcsönt vett fel egy bankból. Törleszteni akart. A családot hátrahagyva elindult Amerikába 1923-ban.

Amerika nem fogadta be, az a hajó Argentínában kötött ki. Argentína északi felén Chaco megyébe került. Ültetvényes lett. Gyapotot termesztett. Az otthon maradottak hiába vártak pénzt. A kezdeti nehézségek miatt persze nem is tudott volna pénzt küldeni. A családi házat végül elárverezték. Nagyanyám beleőrült.²⁷

A négy fiúnak idegen családoknál kellett inaskodnia. Az egyikből hentes lett, a másikkól mészáros. A harmadik szabó. Apám pedig asztalos. „Szegény gyerek...! Anyja van, apja van. Mégis árva!” – mondták a falubéliek. Nagyapa huszonöt év után adott magáról életjelet. Ez az egyetlen levél maradt utána.

²⁷ *Én még találkoztam vele 90 évesen, Magyarországra hozták, kézről-kézre adták akkoriban, mindenhol töltött 3-4 hónapot. Minden gyerekénél. Egy szelíd, csendes, búskomor de nagyon szép öregasszony lett belőle.*

Kelt 1946 Dec 12

Kedves fiám Mikály

Tudorítottak helyzetünkről és egészen va-
gyok meglehetősen hasznosítottunk és ki-
nok. Jövőbeli tudatunk hogy én meg mind-
ezzen a vidéken lakok és gazdálkodok
nagy is vettem egy kis birtokot és vatal
termelék. Jövőbeli tudatunk hogy a magyar
vöröskereszt által küldött levelet is megkap-
tam isteni és vallásos és birtok címeket
nem tudtam. Mostan ki-lek kedves
fiám ismét a helyzetéről és hogy ha
tudom a többi testvéréről is. Én nagyon
az ide be vándorlásra bátorítom és en-
rettem hogy gyere ki ide hozzám.

Ezen címmel kedves fiám az itteni magyar
nyelvi "Törv" című újságnak ez én Dec. 1. i
számából vettem ki. máskor többet isok

Ér a jelenlegi ponton
címem

Domingo Jálffy

% Simon Veis

Villa Angela Chaco

R.C.S.F.

Rep Argentina

Marek és igaz szeretettel
Köszönettel apatok

Góly

Domokay

Kelt 1946 Dec 12

Kedves fiam, Mihály

Tudósítlak helyzetemről én egészséges vagyok melyhez hasonlót tinéktek is kívánok. Továbbá tudatom hogy én még mindig ezen a vidéken lakok és gazdálkodok vagy is vettem egy kis birtokot és vatát termelek. Továbbá tudom hogy a magyar vöröskereszt által küldött levelet is megkaptam írtam is választ de biztos cimetekeket nem tudtam. Mostan kérlek kedves fiam irjál a helyzetedről és hogy ha tudsz a többi testvéreidről is. És hogy ha az ide bevándorlás szabaddá lesz én szeretném hogy gyere ki ide hozzám. Ezen címedet kedves fiam az itteni magyarnyelvű Jövő című ujságnak az év Dec. 1. i számából vetem ki máskor többet irok

Maradok igaz szeretettel Hozátok apatok

Galffy Domokos

Ez a jelenlegi pontos cimem

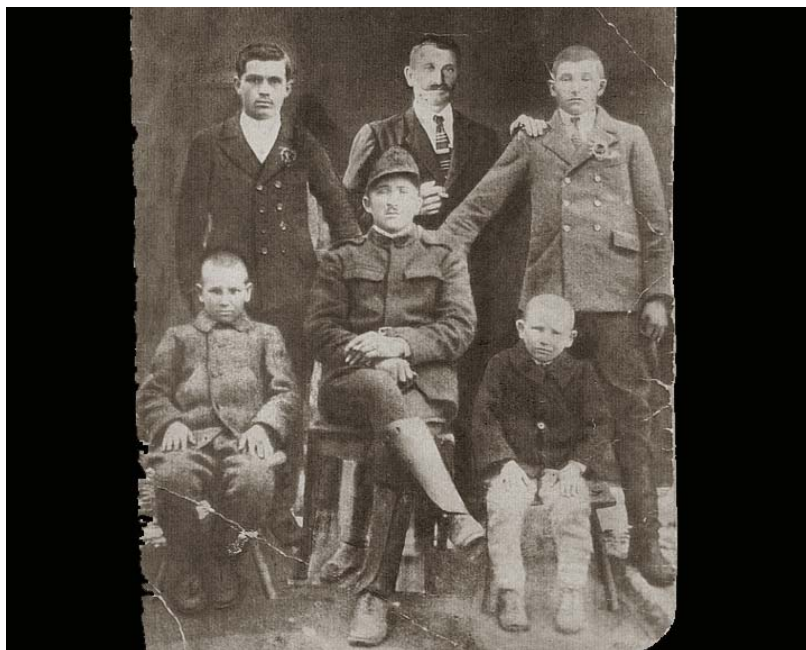
Domingó Gálffy

a/c Simon Veis

Villa Angela Chaco

F.CS.F.

Rep Argentina

Nem dolgoztam fel magamban a múltamat, nagyapámat. Foglalkoznom kellett vele. Magam miatt, az apám és a családom miatt. Elkértem apámtól azt a levelet. Két fénykép is volt még mellette. Az egyikben nagyapám úriemberként, öltönyben-nyakkendőben mosolyogva. A másikon egy régi családi fotó. Nagyapám közepén, belekopírozta magát a fiai mögé...(középen katonaruhában egy rokon ül, aki bizonyára a fotózás költségeit állta)

Villa Angela Chaco megye, Argentína. Ezt adta meg címként. Térképen megnéztem, hogy hol van ez a hely. Kikerestem azt a helyet, ahol Lénárd Sándor lakott. És kiderült, hogy tulajdonképpen 1000 km választja el ezt a két helyet egymástól. Ugyanazon a vidéken, egy éghajlat alatt. Ettől hihetetlenül felértékelődött bennem a munka. Eszembe jutott, hányszor mondta apám, hogy a családban én hasonlítok a nagyapámra, ő is egy ilyen nagyon magas, szép szál ember volt.

Nemigen beszéltünk a nagypapáról, ezen az egy levélen kívül mást nem kaptunk tőle. Apám próbált a 60-70-es években a nyomára bukkanni a Vörös Kereszt segítségével. Eredménytelenül. Hol és mikor halt meg? Vannak-e utódai? Nem derült ki... Ezt még ki kell derítenem!

Tanulás közben nagyon sok szöveg átértékelődött, személyessé vált. Mintha nagypapám írta volna ezeket a sorokat a honvágyról.

1990. szeptember 24-én volt a bemutató a Korona Cukrászdában. Kardos G. György személyesen is ismerte Lénárd Sándort. Az estek előtt mesélt élményeiből. A premier azért is volt különös, mert én nem tudtam, hogy Lénárd Sándor ennyire népszerű. Van egy réteg, amelyik istenként tiszteli. Többször is zavarba hoztak azzal, hogy lent a nézőtéren mondták velem együtt a szöveget. Nagyon kellett vigyáznom, hogy ne hogy bakizzak, vagy rosszul idézzem a sorokat. Rá kellett jönnöm, hogy sokkal többen vannak Lénárd rajongók, mint gondoltam. Szerb Antalné is eljött a bemutatóra. Neki köszönhető, hogy Magyarországon egyáltalán kiadták a könyveit. Nagyon elégedett volt az előadással.

Sokan megvártak az est után, hogy mesélhessenek róla. Hogy ezt meg azt olvasták és hallották Lénárd Sándorról, így rengeteg új dolgot tudtam meg. Azt például, hogy volt két gyereke és két felesége. Azért is csodálkoztam, hogy tulajdonképpen a *Római történetek* kivételével egyetlenegy művében sem említi meg a feleségét. Törtem a fejem. Vajon hol vannak a gyerekei? Hol élnek? Miért nem részesei az ő életének?

Tetszett ez a magába forduló, zárkózott életmód. A magaménak éreztem. De amikor újabb és újabb történeteket tudtam meg róla, még

inkább elkezdett izgatni ez az ember. Miért nem beszél a feleségéről, a szerelmeiről, a gyermekeiről? Egy idő után túlságosan zavart ez a tökéletesség. Gyanúsnak éreztem ezt a makulátlanságot. Tetten akartam érni a hibáit.

Mintegy félszáz előadás után egy jókora kihagyás következett. 1999. május 31-én játszottam ismét a Korona Pódiumon. Az előadás után, ahogyan korábban mindig, most is vártak rám. Hárman voltak ott, Kóródy Ildikó producer- dramaturg, Papp Gábor Zsigmond rendező, és Gombos Tamás szerkesztő. Elmesélték, hogy terveznek egy filmet a televízióban Lénárd Sándorról. A Millenium apropóján. Hallottak az önálló estről. Eljöttek, és nagyon tetszett nekik, amit láttak. Megkérdezték, lenne e kedvem velük együtt dolgozni. Megtiszteltetésnek éreztem a kérést.

Az a tavasz egyébként is igen jelentős volt az életemben. Huszonöt év után otthagytam a Vígszínházat. Szabadúszó lettem. Pécssett elkezdtem próbálni *Simon Gray* darabját a *Butley*-t. Szabadnak és nyitottnak éreztem magam. És ekkor jött ez az ajánlat. Egy dokumentumfilm Lénárd Sándorról. Kóródy Ildikóval augusztusban elkezdtünk dolgozni a Lénárd produkción. Mondta, ebben a témában benne van egy nagyjátékfilm lehetősége. Lássunk neki együtt! Soha nem írtam előtte, és nagyon fölizgatott, hogy nemcsak színészként, hanem íróként is részt vehetek egy munkában. Egy film elkészültében.

Októberben volt a *Butley* bemutatója Pécssett. Igen nagy siker volt. Boldogan dolgoztunk együtt éjjel-nappal a forgatókönyvön, hogy novemberben le tudjuk adni az ORTT-nek. Össze is állítottunk - nagyon gyorsan és kapkodva ugyan - egy forgatókönyvet.²⁸ Aminek

²⁸ A forgatókönyv rövid, 1999-es változata a függelékben található

az lett az eredménye, hogy Karácsonyra megkaptuk a pénzt a film elindítására. Ez volt a karácsonyi ajándék. Hihetetlennek tűnt, hogy elkezdtünk valamit augusztusban, és már decemberre realizálódtak a dolgok. Nagyon boldogok voltunk.

Ekkor jött az ígéretekkel teli 2000. év. Szabadúszó voltam, a Butleynak sikere volt és egy filmet terveztünk. Úgy határoztunk elutazunk Brazíliába, a helyszínre. Az ott élő embereket akartuk felkeresni, akiknek köze volt Lénárd Sándorhoz. Különösen a feleségére voltam nagyon kíváncsi. Abban sem voltunk még biztosak, hogy egyáltalán megkapjuk-e a filmjogokat.

Az esőerdőbe készültünk, a világ végi völgybe. Donna Emmába, oda, ahol Lénárd Sándor élt. És ott forgatni.

Vojdovich Zsuzsától, az Olaszországban élő magyar hölgytől kaptam meg Lénárd özvegyének, Andrietta Lénárdnak a címét. Vojdovich Zsuzsát meg az internet segítségével találtunk meg.²⁹ Kiderült, hogy ő is Lénárd rajongó. Kinyomozta az özvegy címét, és jó barátságba került vele. Ő szervezte meg a mi találkozóunkat is.

Sajnos az operatőr az indulás előtti utolsó pillanatban visszalépett, így kénytelen voltam én föl vállalni az operatőr szerepét. Nagyon-nagy merészség volt a részemről. Megpróbáltam egy délelőtti megtanulni egy hatalmas, profi kamera kezelését. A brazil nagykövetségen nem adták meg az engedélyt a forgatáshoz.

Túl későn szóltunk. Mindehhez nagyon sok történetet hallottunk arról, hogy kint elveszik a profi gépeket a repülőtéren, ha nincs engedély, és nem engednek forgatni. Főleg a karnevál ideje alatt. Nagyon szigorúan veszik ezt. Végül is úgy határoztunk, hogy

²⁹ Lénárd Sándor honlapja: <http://www.mek.iif.hu/kiallit/lenard/>

kölcsönzünk egyet a filmgyárból, és lesz, ami lesz, én leszek az operatőr.

KUTATÁS BRAZÍLIÁBAN

Sao Paolo

Január 28-án elrepültünk Sao Paolóba. Egész végig az úton azon izgultam, hogy vajon meg tudok-e felelni az operatóri munkának. Izgultam amiatt is, hogy Andrietta hozzájárul-e ahhoz, hogy forgassunk. Tele voltunk kérdésekkel és bizonytalanságokkal. Nagyon rám ijesztettek. Nem elég, hogy túlságosan aggodalmaskodó vagyok, még egy irdatlan kamerát is be kell csempésznem Brazíliába! Természetesen a vámosok rám se hederítettek.

Másnap találkoztunk beszélünk meg Andriettával. Ő volt a legfontosabb személy, aki miatt kimentünk Brazíliába. Hallottuk, hogy a fia nagyon ellenzi azt, hogy az apjáról filmet készítsenek. Úgy érezte, hogy a család magánéletében kutakodnak. Később megtudtuk, régi, elfojtott titkok kerülnének napvilágra. Apa és fia viszonya nem volt éppen felhőtlen. Andrietta Lenárd egy nagyon kedves, idős asszony, neki sokat jelentett az, hogy férje végre elfoglalja méltó helyét az irodalomban. De közben lojális akart maradni a fiához. A fiú egyre több pénzt akart a film jogaiért. Óvatosnak kellett lennünk.

Andrietta eleinte nagyon kimértem viselkedett velünk, de rövidesen belátta, hogy mi nem abból a dörzsölt üzletember- fajtajából valók vagyunk. Megmagyaráztuk, hogy ez nem lesz egy nagy üzleti vállalkozás, mi valóban fontosnak tartjuk, hogy Lénárd Sándorról film készüljön. Elutazásunk előtt a Petőfi Irodalmi Múzeummal is tárgyaltunk, a hagyaték hazaszállításáról. Ha itthon van, végre hozzáférhetővé válik a filológusok számára is. Ezzel nyertük meg a bizalmát. Később Basch András főkonzul segítségével hazakerült a hagyaték. Jelenleg hat nagy ládában találhatóak rajzai, írásai, versei a Petőfi Irodalmi Múzeumban. Azok a fotók is közöttük vannak, amelyeket én készítettem a „láthatatlan házról”, a kertről és a birtokról.

Amikor Andrietta igent mondott a forgatásra, másnap már hozzá is kezdtünk a munkához. Nagyon szívélyesen fogadott. Kikészítette a fotókat, rajzokat és az összes kiadványt, amit összegyűjtött a férje munkáiból.

Andrietta³⁰

(Andrietta németül olvas.)

Ezt a költeményt, Sándor odahozta nekem, ahol én, titkárnőként dolgoztam egy kiadónál. Római egyetemisták részére adott ki jegyzeteket, én a római egyetemen tanultam akkor. Sándor meg jegyzeteket fordított az orvosoknak.

Kivonatokat, írásokat adtam neki, hogy fordítsa le.

Egy nap jött, nagyon félénken, és odaadta nekem ezt a költeményt. Tudtam egy kicsit németül, de nem túl jól. De azt megértettem, hogy ez egy szerelmes vers.

Úgy találtam, hogy ez a furcsa magyar egy nagyon érdekes ember, és arra kértem, hogy tanítson németre. Én az apácáknál laktam, egyetemre jártam, a szüleim vidéken maradtak 1942-ben. Otthagyták Milánót, ahol én egyetemre jártam. Hogy tanulmányaimat folytassam, Rómába mentem. Nem volt sehol olyan megfelelő hely, ahol találkozni tudtunk volna, így kitaláltam, hogy a Nemzeti Könyvtárban találkozzunk. Volt egy terem, ahol újságokat lehetett olvasni. Elkezdett németre tanítani, de nem jutottunk el, csak a harmadik-negyedik leckéig. Inkább kimentünk sétálni a Palatinusi romok közé.

Tehát így volt. Nagyon nagy gyengédséget éreztünk egymás iránt. A fasiszta időszakban nem lehetett nyíltan csókolózni, tehát elbújtunk. Elbújtunk a romok közé, ölelkezni, hogy egymás közelségét érezzük.

Elérkezett a szünidő, július. Sándor azt tanácsolta nekem, menjek haza, mert azt reméltük, hogy a háborúnak hamarosan vége lesz, és utána újból találkozunk. Én hazamentem Piemonte tartományba, Biellese-be. Sándor minden nap írt nekem, hogy vár engem, jöjjek minél hamarabb vissza. Az apám konzervatív volt, megtalálta ezeket a leveleket, és nagy botrány kerekedett belőle. Én visszamentem Rómába. A háború befejezése előtt összeköltöztünk.

³⁰ A dolgozatban szereplő interjú szövegeket eredeti formájukban, szerkesztetlenül közöljük. (A szerz.)

Rómában Sándornak nem volt tartózkodási engedélye, mert Ausztriából jött három hónapos turista vízummal 38-ban, és már több év eltelt. Így még lakást sem tudott bérelni.

Én a saját nevemre béreltem ezt a műteremlakást, a Via Babuion, a Via Marguttával párhuzamosan, ez volt a művészek utcája. Ennek a mi műtermünknek a története elég szép volt, egy német szobrásznőé volt, a férje a fronton harcolt. Neki vissza kellett térnie Németországba, és itt hagyta a műtermét, ahol mi tíz évet töltöttünk el. Az elején nagyon sok nehézséggel küszködtünk, ezt Sándor leírja a "Római történetek" c. könyvében. Tehát felesleges, hogy én hozzátegyek valamit, a barátaink az életünk le van ott írva.

Így a háborús éveket Rómában töltöttük, elég nyugodtan, kiválasztottuk a barátainkat, és azokat az embereket, akikkel kapcsolatunk volt. Titkos társaság voltunk, akik várták a háború végét, a nácik totális vereségét, hogy visszamehessünk Bécsbe, Budapestre.

Sándor sokszor leírta, hogy a diktatúra megköti a szegény civileket az adminisztrációval. Mi tehát mindig ünnepélyesen megvetettük a papírokat, útlevelet, stb.

Sándor egy három hónapos tartózkodási vízummal érkezett Rómába, és magyar útlevéllal, ami már régen lejárt. Volt egy barátja, a magyar konzulátuson, aki egy papírt adott neki, amin az volt, hogy az útlevele meghosszabbítás végett a konzulátuson van. Ezzel a papírral tíz évig élt Rómába, közben semmilyen papírja nem volt. Természetesen ki kellett kerülni azokat a tereket, utcákat, ahol rendőrök megfordultak. Piazza Veneziára, isten ments, még a közelébe sem!

Amikor megérkeztek az amerikaiak, és az angolok, felszabadultunk a kilenc hónapi szorongásból.

Vörös Kereszt papírjaival Brazíliába jöhettünk. Megérkeztünk Brazíliába egy másik papírral, Sándor, én, és a gyermek papírjával, aki időközben született. Mondván, hogy mind a hárman „meghatározhatatlan nemzetiségűek” vagyunk... megérkeztünk a Nemzetközi Menekültügyi Szervezet segítségével a Vörös Kereszt papírjaival.

Ahhoz, hogy dolgozni tudjunk, hamar honosítottam magam. Sándor soha nem akart más állampolgár lenni, mint magyar, amit megőrzött bécsi, római és brazíliai száműzetése során.

Március 8-án 1945-ben vége lett a háborúnak, nagy boldogság, s arra gondoltunk, hogy legyen egy gyermekünk, ami számunkra nagyon fontos volt.

Giovanni Sebastiano 1946-ban született. 1950-ben végre Sándor megkapta Németországból a válási papírokat, szabad ember volt, össze tudtunk házasodni. Campidoglióban Rómában polgári esküvőnk volt, a gyermekünk elkísért a ceremóniára. Én kislány koromtól kedveltem a barokk muzsikát. Fiatal koromban lángoltam Wagnerért, egy ideig, ám valójában Karajánt csodáltam, s általa Wagnert. Egy előadást sem hagytam ki, ahol barokk zenét játszottak. Szegénységünkben is béreltünk egy zongorát. Sándor órákon keresztül játszott Bachot. Bach összes zongoraművét.

Közvetlen a háború után magyar ösztöndíjasok jöttek a Római Akadémiára, tudtak négykezeset játszani. Volt egy magyar zongoraművész, Nádas³¹, akivel órákig játszottak négykezeset, volt

³¹ Magyarországon fellelhető lexikonokban nem sikerült életrajzi adatokra bukkanni. (A szerz.)

hegedűs is, de hiányzott a fuvolás a kamarazenéléshez. De valahogy megoldottuk, és a zene elkísérte életünket, amíg együtt éltünk.

A háború alatt gyakorlatilag nem voltak kapcsolataink, nem voltak magyarok, akiket ismertünk Rómában. De közvetlen a háború után, Kardos Tibor lett a Római Magyar Akadémia elnöke. Egy nagy barát, aki ismerte Sándort. És volt egy időszak a háború után, a valóban kommunista időszak előtt Magyarországon, volt egy időszak, amelyben sok magyarnak, sok művésznek, festőnek, írónak, zenésznek sikerült kijönnie Rómába, a Magyar Akadémia meghívására. Többek közt vissza tudok emlékezni Karinthy Cinire, ő egy nagyon jó barát volt, nagy szeretettel gondolok vissza rá, egy zongorista, Nádas, kiről már beszéltem, egy zenetudós, Szabolcs Bence.

Én természetesen nem értettem semmit, mert amikor két magyar találkozik, csak magyarul beszélnek. Én csak úgy nagyjából értettem. Egy házaspár, egy költő és a felesége, Weöres Sándor. Sándor egynéhány versét lefordította németre, nagyon tisztelte Weörest. Úgy hiszem, hogy Kerényit a háború alatt ismertük meg. Mindig nálunk volt. A háború alatt ismertük meg Tóth Imrét, nagy barát, aki elkészítette Sándor mellszobrát.³² És van egy sírkő, egy dombormű, amit szeretnék megtalálni, a bolognai temetőben. Tóth Imre készítette, ahogy Sándor mondta, a középkori és reneszánsz szobrászok műveit utánózva. Olyan, mint egy kapu, jobb oldalon vannak, akik a Pokolba jutnak, és baloldalon a boldogok, akik a Mennysországba jutnak. Természetesen a legvadabb fasiszta időkben vagyunk, amikor ezt a szobrot készítette, és így akarta bemutatni a zsarnokokat és a

³² Ez a szobor a Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdonában van.

diktátorokat. Mi is szépen meg vagyunk mintázva, Sándor és Én összekarolva. De, hogy hogy tudom megtalálni ezt a szobrot Bolognában, nem tudom.

Sándor 72 áprilisában halt meg, Donna Emmában, azon a birtokon, amit ő nagyon szeretett.

Én francia nyelvet és irodalmat tanítottam Florianópolisban³³. Minden hétvégén, pénteken leutaztam Donna Emmába, Sándorhoz, hétfő reggelig. A halála után folytattam a tanítást. Muszáj volt dolgozni, mert olyan volt az anyagi helyzetünk. 26 évi tanítás után mentem nyugdíjba, és amikor a mi egyetlen gyerekünk már megnősült, Sao Paolóban sikerült vennem egy kis lakást 1981-ben, ahol máig élek.

Volt egy nagyon érdekes dolog, amit el szeretnék mesélni. Blumenau egy nagy folyónál található, néha amikor nagyon sokat esik az eső, ez a folyó megőrül, és hatalmas hullámok öntik el a várost. Blumenauban volt a házunk, egy földszinti és egy emeleti lakás. És mielőtt Sao Paolóba jöttem volna, volt egy rossz érzésem, és Sándor összes iratait, kéziratát fölvittem az emeletre. Utána Olaszországba mentem, mert az anyám írt, hogy szüksége van rám, és az én Olaszországi tartózkodásom alatt, 83-ban kiöntött a folyó rettenetes hullámokkal. A víz bejött a házunkba, elöntötte majdnem az egész földszintet, de az első emeleten, ahová Sándor dolgait vittem, semmit nem érintett. Amikor visszajöttem Sao Paolóba, magamhoz vettem az összes papírt, levelet, kéziratot, a Sándor leveleit, amiket nekem írt, a

³³ Santa Catarina állam fővárosa. Kb. 120 km-re Blumenautól, ahol az első házuk volt, és kb. 200 km-re Donna Emmától, a „láthatatlan háztól”.

kéziratokat, azokat az írásokat, melyek nem jelentek meg magyarul, magammal hoztam Sao Paolóba, és itt vannak, ebben a lakásban.³⁴

Február másodikán Vajda Gyulával készítettünk felvételt. Andrietta is eljött erre a találkozóra. Kíváncsi volt Vajdára. Vajda is hallott Andriettáról, és bár egy városban laktak, mégsem találkoztak még soha.

Vajda Gyula

Mióta élsz Brazíliában?

1952 óta élek Brazíliában. És 1949-ben hagytam el Magyarországot.

Hát ez nagyon hosszú idő. Itthon vagy már teljesen?

Én azt hiszem, hogy az emigrációban a magyarok sosem válnak tökéletesen brazillá, mert a gyökerek, ahonnan az ember elszármazik, azok mindig erősebbek, mint bármilyen brazil motiváció.

Te ismerted Lénárd Sándort. Mondanál valamit róla?

Nem mondanám, hogy nagyon mélyrehatóan ismertem Lénárd Sándort, de igen gyakori találkozások eredményeként természetes, hogy az ember hamar rájön arra, hogy kivel áll szembe, hogy egy

³⁴ Azóta már a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeumban található az életmű.

milyen rendkívüli kultúrájú, és milyen mély emberi vonásokkal bíró valaki volt. Úgyhogy a Ti elgondolásotok és a törekvésetek, hogy meg akarjátok örökíteni Lénárd Sándornak az emlékét, és egy maradandó valamit állítani az ő emlékére, ez egy nagyon dicséretre méltó törekvés. Lénárd Sándort az 1952-53-as évekből ismertem, amikor is mi tulajdonképpen naponta találkoztunk egy magyar kifőzésben, ahova magyar emigránsok jártak főként, és ahol alkalmunk volt, hogy sok mindenről beszélgessünk. Ő általában egy igen közeli barátjával, Adorján nevű barátjával³⁵ ült mindig egy asztalnál, akivel kölcsönösen latinul beszélgettek egymással. Lénárd Sándor, mint aztán azt utóbb megtudtam, 13 vagy 14 nyelvet beszélt tökéletesen, és köztük a latint is, és ennek volt az eredménye, hogy sikerült neki a Micimackót lefordítani latinra.

Vajon a braziloknak is fontos-e, hogy emléket állítsanak Lénárd Sándornak, vagy azoknak az embereknek, akik életük nagy részét itt élték, vagy élnek? Fontos az ittenieknek, hogy ennyi féle ember került ide, és itt élnek egymással?

Én azt hiszem, föltétlenül van. Mindig van egy bizonyos csodálat a brazilok részéről a külföldről idekerült érdekes, különböző nemzetiségű egyének iránt. Egy színes figurája volt az '50-es éveknek Lénárd Sándor, akit a televízió műsorán keresztül, aminek az volt a címe, hogy *Határ a csillagos ég*. Ez egy olyan program volt, amit sugároztak egész Brazíliába Amazonástól, egészen Rio Grande du Sul-ig, a déli területekig. Igen nagy bajuszával, egy valóban karakterisztikus személyiség volt, akit igen sokan ismertek, és

³⁵ Adorján a titokzatos barát, akiről később se tudtunk meg többet, csak annyit, hogy ő volt Lénárd Sándor rossz szelleme.

gondolom, hogy fölnéztek rá, mert valakinek ilyen nagy tudása legyen, az nem mindennapi jelenség. Persze voltak mások is, akik sok érdekes témában válaszoltak, de az egyike azoknak, akik a legmesszebbre kerültek, és a legtöbb kérdést meg tudták válaszolni, amelyek minden egyes program alkalmával, mindig nehezebbek lettek, az föltétlen Lénárd Sándor volt. Őrá nagyon sokan emlékeznek, és azt hiszem, hogy a brazilok mély respektussal néztek fel rá.

Te láttad ezt?

Én mindet, mindet. Ez egy fantasztikus műsor volt. Emlékszem bizonyos epizódokra, például arra, hogy **Aurelio Campos**, aki ennek a programnak az igazgatója³⁶ volt, az egyik műsor alkalmával, már a vége felé, elővett egy kottalapot, amit darabokra, apró darabokra tépett, és odarakta eléje, azt mondja, most játssza le ezt a valamit, amiről ez a kottalap szól. És Lénárd Sándor nézte ezt a kottalapot egy ideig, aztán leült a zongorához, és lejátszotta. Úgyhogy ez volt az egyik. A másik: azt hiszem Frankfurtban van egy Bach szobor³⁷, ami egy kottatekercset tart a kezébe. Az egyik kérdés az volt, mondja meg, mivolt a tekercsen. És ő megmondta. Szóval fantasztikusan ismerte Bachot. Tulajdonképpen mindent tudott Bachról. Családi vonatkozásokat, zenei vonatkozásokat, fantasztikus nagy tudása volt.

Beszélnél magadról, szeretném, hogyha a Te érdekes életedről is hallanánk.

Azt kell, hogy mondjam, hogy az életemnek a nagyobb részét azt itt éltem le Brazíliában, és én tulajdonképpen egy véletlen folytán

³⁶ Műsorvezetője. (A szerz.)

³⁷ A szobor Lipcsében található, a Tamás templom oldalában. Carl Seffner műve (1908.)

kerültem ide, miután 3 évig Bécsben éltem, és utána Párizsban néhány hónapig. Volt egy távoli rokonom, aki vízumot küldött nekem, és az emigráció - azt kell mondjam - keserves kenyerét itt kezdtem rágcsálni. ami számomra egy egészen új, egész más világot jelentett, mint ahogyan az ember Európában hozzá volt szokva. Nem könnyű emigránsnak lenni. Nem könnyű az embernek elhagyni a hazáját, és nem könnyű egy egészen más kultúrájú és más összetételű világnak elkezdni egy új egzisztenciát, amikor azt hiszem 22 vagy 23 éves voltam. De amikor az ember fiatal, akkor sok mindenre vállalkozik, és sok mindenre képes. És én egy abszolút egy életigenlő valaki vagyok, és tulajdonképpen meg voltam győződve arról, hogy nekem sikerülni fog.

Az első évek nagyon nehezek voltak, részben utazási irodával, részben importtal kezdtem el foglalkozni, amit aztán sikerült kiépítenem, és egyik lényeges része az aktivitásomnak az 50-es években Magyarországgal való kereskedésem volt.

A rendszerváltás után aztán megalakult itt a brazil-magyar kereskedelmi kamara, ahova beléptem, és amelynek rövidesen az alelnöke lettem, majd pedig 2 év után az elnöke, és ezt a tisztséget ma is betöltöm nagy örömmel, és valóban egy érdekes fénypontja az életemnek. Még mindig dolgozom, lecsökkentett tempóval már, de gondolom, azt nem szabad soha abbahagyni. Sokat olvasok magyarul, előadásokat tartok magyarul, itt is, Magyarországon is, úgyhogy a Magyarországhoz való kapcsolatom változatlanul nagyon intenzív, és mint hallod, nem felejtettem el a magyar nyelvet.

Február 3-án délelőtt a főkonzulátusra mentünk, Basch András főkonzul fogadott bennünket, és sikerült elindítani, hogy a hagyatéék hivatalosan hazakerüljön. Délután fogadott bennünket a Márki házaspár.

Márki Tamás és Klára

Tamás

Lénárd Sándor központi alakja volt római világunknak. '47 februárjában érkeztünk Rómába, ösztöndíjas voltam, az Akadémiára kerültem. Ő volt a hivatalos orvos. Mint ahogy a háború alatt ő volt a követségnek is az orvosa. Erről történeteket írt a könyvében is. Vele nemcsak gyógyítottuk magunkat, hanem terveztünk is. Ő irányított minket mindenfelé. Tele volt érdeklődéssel, és tudással. Nemcsak nekünk volt ilyen fontos személy, hanem a Kerényi Károly körnek is, akikkel szintén nagyon közeli viszonyban volt. Mi 50-ben kerültünk ide Sao Paulóba, nehézségek után ide kerültem egyetemi tanárnak. Ő pedig - azt hiszem - 52-ben érkezett. Az első útja hozzánk vezetett, a mi házikónkban, és ott is lakott nálunk az első pár napon a feleségével és a fiával. Jelentkezett arra a televíziós Bach-versenyre, és meg is nyerte azt a díjat. Egész Sao Paolo megismerte.

Persze Sao Paolo akkor sokkal kisebb volt, akkoriban 2,5-3 millió lakosa volt, mostanra már 15-18 millió. Akkoriban mindenki, minden komolyabb ember ismerte.

Nyughatatlan ember volt. Neki kezdett a Micimackó latin fordításának. Landy Dezső vállalta, hogy az első 100 példányt kinyomatja. Abból küldtek tiszteletpéldányt Kerényinek, aki megállapította, hogy nagyon jó a latinsága. Azért is merte, tovább küldeni. Elküldte sok helyre, közöttük a Svéd Tudományos Akadémiának is. Akik aztán elhatározták, hogy karácsonyi ajándéknak adják. Ebből lett az a nagy siker, utána állítólag 750 ezer példányban adták ki.

Később még nyughatatlanabbá vált, és félt az atomháborútól. Tulajdonképpen ez vitte el őt vidékre, nem akart itt maradni a központba. Nem akarta letenni a vizsgákat, pedig kiváló orvos volt, olyan intuíciója volt, amiről csak mi tudunk mesélni, mert pl. ott az Akadémián csodákat végzett. A feleségemmel is.

Klára

Volt egy egyetemi professzornak a felesége, aki mindig elvesztette a magzatot három hónap után. Amikor újra terhes lett, érezte, hogy baj van, és beszélt Lénárddal. És Lénárd azt mondta, várjon egy percet, én ezzel nagyon behatóan foglalkoztam. És én nem tudom, hogyan, de a gyerek megmaradt. De pl. mikor nekem volt egy - hogy hívják? - egy furunkulusom, nagyon rossz helyen, itt, ahol nincs semmi hús, a 40-es években...

Tamás

48-ban, 49-ben. 48-ban.

Klára

Igen, 48-ban. És hát nagyon csúnya volt. Akkoriban egy fogorvosnál dolgoztam, ahol mind a két kezemre szükségem volt. Elmentem hozzá, megnézte, azt mondja: Tudja, ehhez penicillin kell. Akkor még a penicillin nagyon új volt, kevesen használták. Elmentem hozzá a lakására, és elkezdte adni az injekciókat, de úgy, hogy hatot adott ide a bőr alá, ami rettenetesen fájt, mert ott nincs hús. Két nap múlva - de én hatszor jártam, vagy négyszer jártam naponta, és amikor mentem, sírtam, mert úgy fájt -, így jött ki, mint a dugó. Elmúlt, soha többé semmi. Ez egy olyan dolog volt, hogy mindenki, aki hallotta, hasra esett. Ilyen egész fantasztikus dolgai voltak, és így gyógyította az ottani embereket is Donna Emmában.

Tamás

Menekült a nagyvárosból, próbált elbújni. Ezért vállalta először azt az állást az ólombányában, mint orvos, illetve patikus, de orvosként működött, és aztán később beljebb ment Santa Catarina államban, ahol fölépítette azt a kis házát. Félt a következményektől, hogy mi lesz a világgal, félt attól, hogy mi történik. Viszont mindenre előkészült, mert amikor meghalt, akkor mi a pártecedulát, a saját kezűleg írott párteceduláját kaptuk meg, amire rá volt írva, saját kezével, hogy Alexander Lénárd meghalt, exist...³⁸ és minden nyelven. Meg volt címezve, és úgy küldte szét.

A bujkálása az azért volt, mert ő félt. Tényleg ettől félt, az atomháborútól, a III. világháborútól. De a bujkálásnak a következménye az volt, hogy fölhívta rá a figyelmet azoknak a

³⁸ Az eredeti másolat a 20/a oldalon

szerveknek, akik Mengelét keresték: Hogy talán azért bujkál, mert valami más oka van rá. De ez csak azoknak a találmánya volt, akik őt nem igen ismerték. Mert aki ismerte, az nem is hitte volna.

Ez egy pech volt. Abból keletkezett, hogy kb. egyidősek lehettek. Romantikus dolgok. De a Mengelével egy komolyabb dolog, mert azt mondják, hogy aztán tényleg utána ment oda. Mert azt hitte a Mosad, hogy ott bujkál. Mert ő azelőtt nem bujkált sosem. Ez egy pech volt, mert a Mosad mindenfelé kereste ezeket.

(telefonhívás szakítja meg a beszélgetést)

Tamás

Amikor ez a Lénárd szereplés volt a televízióban, akkor velünk gyakran találkozott. Én korán kezdtem el lemezeket gyűjteni, akkoriban még csak ilyen harminchármasokat, és nagyon sok Bach lemezem volt. Mi rendelkezésre bocsátottuk, úgyhogy a Klári szerint a szőnyeg akkor lett úgy letaposva.

Klára

Nem, az a szőnyeg, azon tanulta a Bachot.

Tamás

Hogy belejőjön járkált fel-alá.

Klára

Még itt Sao Paolóban volt egy barátja. Adorján. Ismerték őt? Igen, volt az a barátja, az Adorján.

Tamás

Hát azt nem érdemes barátjának venni.

Ki volt az Adorján?

Tamás

Egy fényképész. Együtt laktak. Andrietta nem volt hajlandó abban a zsibvásárban lakni, ahogy ő mindig mondta, és lement Blumenauba, és ott csinált karriert. Egyetemi tanár volt, és azt hiszem, ott is ment nyugdíjba.

Megkérhetem, hogy akkor beszélnének a Micimackóról?

Klára

Megmutatom az eredeti Micimackót.

Tamás

Mi egy könyvet hoztunk Európából, és az a Micimackó.

Klára

Kicsit szétment az a lap, és kénytelen voltam beköttetni. De ez volt, amiből fordította.

Tamás

Igen, itt merült föl benne az a zseniális ötlet, hogy ezt kéne lefordítani. Én ezt nem is vettem egész komolyan, mint ahogy még a

Landy Dezső sem vette olyan komolyan. Aztán amikor a Kerényi Károlynak ez a jó kritikája megjelent, segítette abban, hogy tovább folytassa a munkát, és hogy ki tudja adni. A siker váratlan volt. Minthogy ez a Bach verseny is váratlan volt. Mert ő nem egy magabiztos ember, ő egy nagyon félénk ember volt. Egy visszahúzódó ember volt. Ő nem volt egy jó színész. Maga ez a mozdulata ezen a könyvén a receptekkel, azon is egy szerény mozdulat, amit tesz.³⁹ Egy rendkívül szerény ember volt. Amikor gyógyította az embert, azt is olyan szerényen tette.

Klára

Igen, azt. Szinte félénken.

Tamás

Az ember attól félt, hogy nem is biztos benne. Aztán az eredményen látta, hogy milyen biztos. Magába zárkózott ember volt. És le is fognak menni Donna Emmába. Az egy nagyon érdekes út lesz. És a Pumino is fog menni?

Klára

Pumino a fia.

Tamás

Ő neki kevés köze volt a Sándorhoz, mert ő kicsi volt, és nem tudott kapcsolatot teremteni vele. Főleg egy ilyen magas intellektussal, és főleg nagyon érdeklődő, kíváncsi emberhez egy

³⁹ A Római szakácskönyv táblaborítója, amely „a szerző fotójának a felhasználásával készült” – Magvető Kiadó, Budapest 1986.

kisgyerek nehezen kapcsolódik. Szóval kétségtelen, hogy Lénárd egy különleges egyéniség volt, egészen különleges egyéniség volt, akinek a nehézségei abból adódtak, hogy annyira más volt, mint a többiek. És annyira tele volt érdeklődéssel, kíváncsisággal. Bizonyos mértékig befolyásolta, hogy nem tudott természetesen, magabiztosan fellépni. Ez nem adott neki alkalmat, hogy pl. mint orvos, kitűnjön.

Ő mindig kételkedett, még saját magában is. Ami egy tudósak tulajdonsága. Sokat voltunk együtt Lénárddal, a Kerényi házaspárral, akiknek köszönhetően egy baráti kör alakult ki. Így ismertük meg Tolnayt⁴⁰, a híres professzort a Harvardról, ő is szintén ebbe a körbe tartozott. Mert nekünk olyan privilégiumaink voltak, hogy pl. a Sixtusi kápolnába az Utolsó ítéletet a Tolnay magyarázta, aki azzal a három kötetes munkával, világhírű. A Rafael-stanzákat pedig a vatikáni múzeum igazgatója mutatta meg nekünk, aki annak volt a szakértője. Mindezeket a Kerényiékkel együtt élveztük ki.

Klára

A római évek voltak a legszebbek.

Kérdezhetek valamit a kedves feleségétől? Ha nem akar, nem válaszol rá. A maga szemében milyen férfi volt Lénárd? Vonzó?

Klára

Egy különleges ember volt, egy rendkívül, azt mondhatnám szemérmes, tehát nagyon tartózkodó volt. Mivelünk persze nem, mert régen ismertük, és jóba voltunk vele. De különben kicsit titokzatos is

⁴⁰ Charles de Tolnay (Tolnay Károly – 1899-1981.) – Michelangelo kutató

volt. De akkor még mindezeket a gondolatait, amik aztán később nyilvánvalóak lettek, azt még nem vettük annyira észre, legalábbis én nem.

Tamás

Sajnos Lénárdé egy nem sikerült karrier volt. Ő sokkal többet érhetett volna el, szinte Nobel-díjas lehetőségei voltak. De nem volt meg benne az a kitartás, ami ilyenkor szükséges. Mert a tudományos munkához szükséges a koncentráció, a kitartás, és az benne nyilvánvalóan nem volt meg, mert olyan sokfelé ágazó volt az érdeklődése. Úgyhogy ő tulajdonképpen szinte egy dilettáns volt, de mint dilettáns szinte korszakalkotót alkotott, mint pl. a **Winnie the Pooh** latin fordítása. Ugyanúgy, mint az orvosi téren is, ha ő nekiveselkedett volna egy témának, abból korszakalkotót teremthetett volna. Bachot zongorázott. Úgy ismerte, mint kevesen, de nem tudott belőle semmi komolyat létrehozni.

Volt az a híres cikke az abortuszról. Elég botrányos volt. Arról mesélnétek?

Tamás

Igen, de a Klári azt annyira nem szerette.

Klára

Nem is emlékszem rá.

Tamás

Igen, volt egy cikke. De azzal mi nem foglalkoztunk.

A fogamzásgátlásról.

Tamás

Igen, a fogamzásgátlásról.

Klára

Arra én nem emlékszem.

Tamás

Szóval ezeket a témákat...

Klára

Nézze, ma már a pápát le akarják tenni, mert ez ellen van.

Van még valami, amit úgy érzitek el kellene mondani?

Tamás

A mi révünkön került össze a Miklós Andorral. Mert mi is nagy zenebolondok voltunk, és már a kezdettől fogva gyűjtöttük. Klári ott vásárolt. Volt egy úr, aki rakosgatta a lemezeket, és azt hitte, hogy a tulajdonos. Ez volt Miklós Andor, akinek hihetetlen lemezgyűjteménye volt. Így ismerkedtünk össze. Lénárd rajtunk keresztül jutott a Miklós Andor házába, ahol különben az asszonyok nagyon kiutálták, mert ugye ő élvezkedett a Miklós Andor

lemezeiben, és az asszonyok úgy találták, hogy ez egy kidobott pénz. A felesége, és a lányuk. De hát ez csak egy belső pletyka. Ezt ők most nem is fogják elmesélni, mert most büszkék rá, de akkoriban nem szerették.

Másnap Milkó Évánál ebédeltünk.

Milkó Éva

Nagyon sokat jelentett Sándor barátsága mindenkinek, aki vele kapcsolatba került. Én úgy ismertem meg, hogy anyámnak visszerei voltak a lábán, és mondták, hogy van itt egy magyar doktor, aki azt injekcióval meg tudja gyógyítani. Így került ő Sándorhoz, mint orvoshoz. És tényleg nagyon jól is kezelte. Az első alkalommal rájöttek, hogy a szüleik is ismerték már egymást Budapesten, és nagyon jó barátságban voltak. Szóval az édesanyám szülei, és Sándor szülei. Azt hiszem, 10 év lehetett a Sándor és anyám között. Anyám szenvedélyesen kamarazenélt, mint hegedűs, rögtön elkezdtek kamarazenélni is. Händel, Bach, Mozart volt programon.

Úgy emlékszem, hogy Sándor Mozarton túl semmiféle zenét nem hisz el. Azt mondta, hogy Mozarttal befejeződött a zeneirodalom. És ezen én, mint kislány és zongoratanuló igen föl voltam háborodva. És mondtam, hogy nézze ezt a Beethoven szonátát tanulom most, mire kinyitotta, és mondta: Nézze meg ezt az oldalt, itt nem történik semmi. Szóval nagyon tradicionális zenebarát volt, de nagyon jól zongorázott.

Sőt, közös barátunk, aki itt nagyon ismert zongorista volt, Henry Jolies, övele is játszott együtt, ő azt mondta, a Sándor nagyon jó zongorista, egy kicsit magyar akcentussal játszik. Ezen nagyon jól mulattunk mindannyian. És így kezdődött a mi barátságunk, hogy együtt négykezeseztünk. Mozart szonátákat. És persze később, mikor készülni kezdett a Bach vetélkedőre a televízióba, akkor a teljes fuga művészetét lejátszottuk, végig.

Csodálatos memóriája volt. Ha egyszer-kétszer eljátszottunk egy darabot, akkor ő már mindenre emlékezett. Nyugodtan kérdezhatték. Mondjuk játszottak egy Bach szvit sarabande-jából, a közepéből nyolc taktust, akkor azt tudta pontosan, hogy az hányadik taktus, és milyen hangnemben van, és melyik műből. Csodálatos feje volt. És nagyon jól használta a fejét.

Ha visszagondolok rá, akkor ma sokkal jobban megértem, mint annak idején. Annak idején különösnek tartottam a szokásait. De ő volt az első ekológus, akivel találkoztam az életben. Mert azt mondta, hogy én autóba nem ülök, mert benne rossz a levegő, és rossz levegőt csinál kint. Én azt hiszem, hogy ez is egy ok, hogy elment Santa Catarinába.

Azonkívül félt a háborútól, ahogy mindannyian annak idején féltünk egy atomháborútól. Most már az ember megszokta a gondolatot. Sándor nemcsak nekünk, a barátainak, hanem egész Sao Paolónak sokat jelentett. Rengeteg ember ismerkedett meg Bach nevével és zenéjével őáltala. Mert ez nagyon népszerű program volt, amiben ő szerepelt. Egész Sao Paulo nézte, az utcák üresek voltak, amikor ment ez a program, úgy hívtak, hogy *"Határ a csillagos ég"*. Addig nyerhet, amíg nem hibázik. Mindenki nagyon szerette, és az

egyszerű emberek „Senor Bachnak” kezdték nevezni. Megszólították az utcán. Közkedvelt lett.

Valójában egy nagyon zárkózott ember volt.

Én nem tudom, hogy zárkózott volt-e, én azt hiszem, hogy ha nem érdekelte valami, akkor nem mélyült el benne. De hogyha egy érdekes témáról volt szó, akkor... Önmagáról keveset beszélt. Én nagyon keveset tudok róla. Az anyám biztos sokkal többet tudna mondani, mert hiszen még gyerekkori emlékei is lehettek. Tényleg igaza van, nekem a magánéletéről és az ő lelki életéről nekem fogalmam sincs. Pedig ott nagyon sokminden történhetett. És hogyha megkaphatnám valaha az ő versesköteteit, akkor talán megismerném jobban a lelkét, mert azt nem ismertem.

A verseit németül írta, ez is nagyon érdekes, a könyveit pedig magyarul.

Neki mindegy hogy melyik nyelv, minden nyelven egyformán jól tudott. Azt hiszem, hogy 12 nyelven tudott szimultán fordítani. Ja, még valamire emlékszem, egy szép nap nagy fájdalmam volt, ami a nyakamtól innentől, le a kisujjamig ment. Telefonáltam neki, hogy ma este nem tudunk zongorázni, mert nagyon fáj a karom. Azt mondja, nem baj, menjen le a patikába, vegyen egy Novocain ampullát 10 köbcentimétert, majd beadom, és akkor játszunk. És tényleg meg is jelent, és mindenféle ceremónia nélkül nagyot ütött a hátamra, belenyomta a 10 köbcenti Novocaint, mire pillanatok alatt elmúlt a fájdalom. Szóval én nagyon nagyra tartottam, mint orvost.

Aztán mindenféle orvos kezelt engem, mert nem akart elmúlni a köhögésem. Azt mondta Lénárd, ugyan, ne menjen orvoshoz, menjen föl a hegyekbe, maradjon ott két hétig, és nézze az eget. És a felhőket. Teljesen meggyógyultam. Szóval az ilyen orvost szeretem a mai napig is, aki nemcsak a könyv után megy.

Az írásait mikor ismerted meg?

Ó, nagyon későn. Csak akkor, mikor hallottam a Winnie the Pooh fordításáról, és mindenki azt hitte, hogy a Sándor megbolondult. Hát kinek kell a Micimackó kuckója latinul? Landy Dezső is ezt mondta. De Lénárdnak lett igaza. Kiadtak 12 példányt⁴¹. Elküldte a világ minden részére a barátainak, akikkel úgy tudom, latinul levelezett, és bestseller lett belőle. Én így tudtam meg, hogy ír is.

Előbb volt a **Winnie the Pooh**, aztán írta szerintem a **Völgyet**, nem tudom pontosan a dátumokat, én akkor már férjnél voltam, és egy bizonyos mértékig el is vesztettem a kapcsolatot saját hibámból, mert nem vagyok egy levelező típus. Emlékszem, hogy mindig küldött karácsonyi kártyát, amit maga rajzolt. Amikor gyerekeim születtek, akkor küldött gratulációt a saját rajzaival. Egy szép nap talán megtalálom, és elküldöm nektek. De valahogy mindig gondoltunk rá, hogy egyszer meglátogatjuk ott délen, nagyon hívott, hogy menjünk le. Aztán hallottuk, hogy meghalt, akkor nagyon sajnáltuk, hogy nem mentünk le. De mondom, az írásaival akkor kerültem kapcsolatba, amikor hallottam, hogy lefordította latinra a Micimackót, én persze nagyon keveset tanultam latint, úgyhogy szó sincs róla, hogy én azt olvastam volna. A férjemmel együtt olvastuk. Nagyon élveztünk, a

⁴¹ Valójában 110 példányt.

Völgy a világ végén-t is. A többi írásairól hallottam, de nem olvastam őket. Ezek a könyvek, amiket mutattam, ezek a testvéremnél voltak, és valószínűleg az anyám könyvtárából származnak. Mostanában újra beleolvastam. Nagyon érdekes. Most, hogy jobban ismerem a brazilokat, az ottani brazilokat, mert hogy onnan való alkalmazottam van, még jobban megértettem, hogy milyen nagyszerűen személyesíti meg ezeket a különös embereket.

Emlékszik a 68-as Mengele-botrányra?

Én egész őszinte legyek, én nem is emlékeztem erre a epizódusra. A norvég Elza barátnőm emlékeztetett rá, és akkor valami derengett. Én úgy hiszem, hogy ez aztán hamar kiderülhetett, hogy nem ő Mengele. Erről nem tudok mesélni semmi részletet. Talán Andrietta többet tud. De hogy hogy kerültek erre a gondoltra... De az biztos, hogy szó se lehet róla, hogy ő lett volna. Borzasztó lehetett neki ez a rágalom. Nem háborodott föl, és nem csinált egy pert. Mert csinálhatott volna. Egy nagyon békés ember volt. A saját békéjét is kereste. Nem tudom, hogy tudtok-e a kertjéről, amiről mindig mesélt. Hogy kapott magokat a világ minden részéről, és azokat elültette, és hogy mennyire szerette az ő növényeit, és ott is temették el.

És mond, Te, aki nagyon régóta élsz itt, benned is vannak ilyen gondolatok, vagy ilyen érzések, hogy magokat hozatni, vagy valami olyasmit teremteni itt ebben a világban, ami kicsit emlékeztet Európára, Magyarországra?

Én azt hiszem, hogy nekem erre nincsen szükségem. Mert bennem van Európa mindig, habár részben félig, már brazilnak érzem

magam. A gyermekeim brazilok, sajnos nem tudnak magyarul, mert azt találtuk a férjemmel, hogy közös nyelvet kell találni, amit ő is ért, meg én is, úgyhogy németül tudnak. De bennem van az egész múlt, és amint látod, itthon sokminden emlékeztet, és a kertemben van rózsza, és hortenzia, és olyan virág, ami Európában is van, de vannak orchideák is, amikkel itt kerültem kapcsolatba. És néha el is megyek Európába úgy két-három évenként egyszer, meglátogatni a nénikémet, és akkor csinállok egy kis kirándulást. Nekem nem kell magokat hozatni. Ő botanikus is volt. Azt hiszem.

Szóval érdekelte minden, ami él. Érdekelték az emberek, azok az emberek ott délen, olyan szépen ír róluk. Nekem nagy öröm, hogy vissza tudok gondolni rá.

Sokszor gondoltam rá, de nem ilyen intenzitással, mint ezen az utolsó héten, amióta tudom, hogy ti ide jöttök, és azt hiszem, hogy ez egy ilyen tisztelettevés a jóbarátomnak.

Nagy lélek volt.

Ebéd után Kapos Lászlóval csináltunk interjút. Rendkívül izgalmas dolgok derültek ki...

Kapos László

Először mondjon magáról valamit, mert sajnos nem ismerjük, nagyon keveset tudunk magáról.

Kapos László a nevem, én háború után a magyar Külügyminisztériumban voltam. Kihelyeztek, Prágában voltam követségi titkár. Aztán vissza kellett mennem. Illegálisan hagytam el az országot '49-ben, és '51-ben érkeztem ide Brazíliába. Itt különböző állásokat töltöttem be, végül is egy multinacionális cégnél voltam 17 évig ilyen marketing igazgató, és onnan mentem nyugdíjba. És mellékesen mindig sokat foglalkoztam magyar ügyekkel, 15 éve az itteni Magyar Háznak vagyok az elnöke. Azt hiszem, ennyi elég lesz egyelőre.

Lénárd Sándorral mikor ismerkedett meg?

Nem emlékszem az évre, lehetett olyan '57-58. Nem emlékszem pontosan az évre. Többször találkoztam vele, először mint baráti társaságba, aztán mint orvoshoz is elmentem hozzá, és nagyon sokat beszélgettünk. Nagyon érdekes ember volt. Akkor mi csináltunk egy magyar újságot itt Sao Paolóban és ő abba írt néhány cikket.

És esetleg van ezekből az újságokból egy-két példány?

Sajnos nincsen már abból. Valamikor költözködéskor elvesztek a példányok. Az egész újság két évig állt fenn. Nem tudtuk tovább fenntartani.

Mi volt ennek az újságnak a neve, a címe?

Magyar Világ. A Lénárd egy rendkívül érdekes és értékes ember volt, de ami érdekes volt benne, az a fejében volt. Egy nagyon színes és érdekes ember volt, rengeteget tudott, de egy bizonyos fókig egy negatív ember volt, pesszimista volt, kicsit cinikus is. Orvos volt, de nem szerette az orvostudományt, nagyon rossz orvos is volt, mellékesen. Haragudott az orvosokra, haragudott a gyógyszergyárakra, mindig rosszat mondott róluk. Furcsa egyéniség volt. Furcsa egyéniség volt.

És miből gondolja, hogy rossz orvos volt?

Hát azt saját magam is tapasztaltam. Úgy kezdődött, hogy föl hívtam egyszer telefonon, valami problémám volt, már nem emlékszem, hogy mi, hogy hát elmennék hozzá. Azt mondja, hát kérem, itt van a rendelőm a városban, itt nagyon szép fehérköpenyes ápolónő fogadja magát, fehér csempés irodám van, meggyógyítom magát 100 cruzeiroért. Ha eljön az albérleti szobámba, ugyanúgy meggyógyítom magát ötvenért. Így kezdődött az orvosi kapcsolat.

És hova ment el?

A lakására mentem, ami hihetetlen rendetlen lakás volt, csak könyvek voltak benne jóformán. Egy injekciót adott be nekem, és egy kicsit elkezdett vérezni, és nem volt otthon se vatta, se géz, se semmi, úgyhogy le kellett mennem a patikába, hogy rátegyem a vérző kezemre a kötést. Furcsa ember volt. Furcsa ember volt. Én egyszer megkérdeztem tőle, hogyha ennyire nem szereti az orvostudományt, akkor miért ment el orvosnak? Azt mondta: "Amikor leérettségiztem, akkor az apám azt mondta, hogy fiam, menj el az egyetemre. Akkor

elmentem a mérnöki egyetemre, hosszú sor állt, elmentem a jogászokhoz, hosszú sor állt, elmentem az orvosi egyetemre, ott nem volt senki, beiratkoztam. Így lettem orvos." Rendkívül érdekesen és színesen tudott előadni. Ő egy színész volt. Mindent úgy adott elő, hogy szórakoztassa a közönséget. Ugyanezt mondta a laboratóriumokra, a gyógyszergyárakra. Nagyon haragudott rájuk. Azt mondta, nézze, szerencsére a világba több egészséges ember van, mint beteg. Tehát nagyobb üzlet az egészséges embereknek orvosságot gyártani, mint a betegeknek. Azért gyártanak annyi vitamint, meg kalciumot, mert azt az egészségesek is beveszik. És ez az üzlet a gyógyszergyáraknak. Ilyen ember volt.

Tudta, hogy írással is foglalkozik?

Tudtuk, ő mutatta. Ő írt egy, ha jól emlékszem, német nyelven egy verseskötetet, olasz nyelven egy szakácskönyvet, és akkor már lefordította latinra a Winnie the Pooh-t (nem tudom, hogy mondják magyarul). És mondta is nekem, hogy milyen nehéz azt lefordítani. Mert latinul nagyon nehéz egy szép szónoklatot tartani, de azt mondani, hogy Vedd le a lekváros bögrét a polcról!, azt sokkal nehezebb. Szónokolni könnyebb latinul, mint a köznapi nyelven beszélni. Mindezt olyan érdekesen, és színesen adta elő. Szerette a közönséget, szerette, amikor hallgatták. Emlékszem, amikor anekdotázott. Kitűnő sztorijai voltak.

Egyszer kérdeztük, hogy közvetlenül a háború után mit csinált, amikor Olaszországba volt. És akkor azt mondta, többek között az amerikai katonai hatóságok elhatározták, hogy kihantolják az Olaszországban eltemetett amerikai katonák, hadifoglyok sírjait. Szét

kell választani a négereket a fehérektől. És akkor azt lehetett tudni a csontokból, hogy ki a néger, és ki a fehér? Azt mondja, azt nem tudtam, de azt tudtam, hogy az amerikai hadseregben 30% néger volt, és 70% fehér, és akkor 30% csontot ide tettem, és 70% csontot oda tettem. Szóval ilyen dolgokat adott elő.

És tulajdonképpen maga szerint mi volt, orvos, költő, író, filozófus, zenetudós?

Hát orvos nem volt. Orvos nem volt. Egy polihisztor volt. Nagyon sokmindent tudott. Nagyon sokmindent tudott. Irodalomhoz értett, nyelveket tudott, történelmet tudott. Voltak egész különleges ügyei, egyszer írt egy magyar újságba cikket *A bécsi szelet története* címmel.⁴²

Feltűnt neki, hogy nálunk otthon Közép-Európában, amit bécsi szeletnek neveznek, azt nyugatabbra *milanesenek*, milánói szeletnek nevezik. Elkezdte tanulmányozni, hogy hogyan van. Hát az úgy történt, hátulról visszafele, hogy amikor az osztrákok megszállták Milánót, ott tanulták meg a bécsi szeletet, akkor még milánói szeletet, és elvitték Bécsbe. Akkor bécsi szelet lett a neve. Na de Milánóba hogy került a milánói szelet? Hát akkor kiderítette azt - írta -, hogy amikor a spanyolok szállták meg Milánót, akkor egy spanyol kapitány - mondott is egy szép nevet -, az hozta Spanyolországból Milánóból ezt az elkészítési módját a húsnak. De viszont kitől tanulták a spanyolok? A spanyolok az araboktól tanulták, amikor az arabok megszállták Spanyolországot. És az arabok kitől tanulták? Azt mondja, hogy a történelmi kutatásaim során felfedeztem, hogy az

⁴² „A bizánci szelet” Magyar Nemzet, 1966. május 7., 7. oldal

arabok a Bizánctól tanulták. Így fejeződött be a cikk, hogy Bizáncnál a bécsi szelet múltja homályba vész, de ha igazságot akarok tenni, akkor legalábbis *bizánci szelet*nek kellene nevezni. Így fejeződött be a cikk.

Nagyon szellemesnek tartottam, nem tudom mi volt benne igaz, de nagyon érdekes volt, és nagyon jól volt megírva. Szóval voltak ilyen sztorijai.

Volt kinn a házában, ahová aztán visszavonult?

Nem. Mondta nekem, hogy el fog vonulni a világ végére, és egy patikát fog nyitni, gyógyszertárat. És azt mondtam neki, hogy dehát maga orvos, miért gyógyszertárat nyit? Azt mondja: "Nézd, nagyon egyszerű. Ott rendkívül egyszerű, primitív emberek vannak. Eljön hozzám egy parasztember, hogy valamilye fáj, megnyomogatom, megmondom, hogy ez és ez a baja, és felírok neki egy orvosságot. Az belekerül 10 cruzeiroba. Az az egyszerű ember azt mondja, hogy semmit se csinált, öt percig voltam nála, és 10 cruzeirót kért tőlem. De ha eljön hozzám az a parasztember ugyanezzel a problémával, és én adok neki egy fehér port, mint patikus, azért szívesen ad 10 cruzeirót, és ugyanúgy meggyógyítom.

Itt Sao Paolóban gyakran találkoztak?

Találkoztunk, részben a rendelőben. Aztán hogy ő nagyon híres ember lett a televíziós vetélkedővel, a magyarok nagyon sokat hívták ide-oda.

A feleségét ismerte?

Nem. A feleségét sose senki nem látta.

Nem vitte magával?

Nem. Soha. Nem is laktak együtt. Abba a lakásba, ahol én voltam, nem volt feleségnek nyoma.

A fotós barátját ismerte, Adorjánt?

Nem.

Sokat beszélnek róla, de senki nem tud róla semmit.

Adorján? Igen. Mert mesélték, hogy rossz hírű negyedbe lakott ezzel az emberrel, és elég szabad életet éltek. Mindenki beszélte, de Adorjánról nem tudtuk meg semmit.

Mit tud a Mengele-ügyről?

Nem volt Brazíliában, amikor ez történt. Amerikában volt, mint nyelvtanár. De ezt mi tisztáztuk az újsággal. De ő akkor Amerikában volt, mire visszajött, addigra teljesen elmúlt az egésznek a hatása. Az a legnagyobb brazil újság, az Estado Sao Paolóban volt⁴³, ahol megjelent. Példány nincs belőle. Az újság archívjában valószínűleg megvan.

Ez furcsa volt, hogy pont vele történik ilyesmi.

Nem is olyan furcsa. Ez egy rettentő primitív helyen volt. Az újságok írtak róla, hogy a Mengele egy híres orvos, akinek bajusza volt, és akkor megjelenik ott a világ végén egy idegen, egy gringo⁴⁴

⁴³ Lsd. függelékben

⁴⁴ Bevándorlók gúnyneve

orvos bajusszal, hát akkor miért ne legyen abban az időben, azok között a körülmények között. A furcsa volt az, hogy egy komoly újság betette a fényképét az első lapra. De az, hogy ott a szomszédban, ott az isten háta mögötti vidéken elképzelték, az nem volt olyan furcsa.

Az utolsó időkben, amikor a könyveit írta, túl esett a második szívinfarktuson. Lebénult a fél oldalára. Elég rossz állapotban volt az utolsó időszakban.

Hát, én nem tudok erre felelni. Én teljesen elvesztettem minden kapcsolatot vele. Legalábbis az én barátaim, ismerőseim, nem tudunk semmit róla. Azt tudom, hogy amikor megkérdeztük, hogy miért megy el oda a világ végére, akkor azt mondta, hogy a szíve nincs egészen rendben, és ott a nyugodtabb életmód jobb lesz neki, mint ebben a nagy városban élni. De utána minden kapcsolatot elvesztettünk vele. Egyszer talán még megjelent Sao Paolóban. Nem tudom a fia itt él-e még Sao Paolóban? Arról is egy jó sztori van, mert amikor megnyerte azt a vetélkedőt, és olyan nagy közönségsikere volt, hogy a szponzor felajánlotta, a díjon kívül még neki - ez nyíltan történt a televízióban -, hogy a fiát, aki kisfiú volt még akkor, az egyetemig a legjobb iskolában kitaníttatják. Ezt a szponzor felajánlotta ezt még a díjon kívül. "Nem érdemes a mai világban intellektuelnek lenni, legyen inkább szabósegéd, vagy kovácsmester." Ez volt a válasza. Azért mondom, hogy egy bizonyos fokig cinikus ember volt, negatív valaki volt. Ennyit hallottam csak a fiáról, előtte se, utána se, a feleségéről soha nem volt szó.

Még előttem van az első alkalom, amikor megismertem. A Landy Dezső házában volt. Landy Dezsőnek a lánya még kisgyerek

volt akkor, és a szülők bevittek bennünket, megmutatni a gyönyörű kis gyereket. A kisgyerek aludt, és az éjjeliszekrényen egy csomó vitamin és kalcium és ilyesmik voltak. Lénárd is bejött, megnézte, szép kis szőke gyerek igen, azt mondja, ezt mind adjátok neki ezt a vitamint és kalciumot? Persze, mondta a mama. Még az a szerencse, hogy a gyerekeknek nagyon jó a veseműködése, és a szervezete megszabadul ettől a sok vacaktól. Ez volt a megjegyzése a vitaminokra és a kalciumra. Így ismertem meg a Lénárdot.

Látta a tévében a vetélkedőben? Magabiztos volt? Mire emlékszik?

Teljesen biztos volt. Kész színész volt. Pontosan, amellet, hogy nagyon sokat tudott, közönségsiker is volt. Játszott a színpadon. Nagyon jól csinálta. Lehet, hogy össze is voltak beszélve a játékvezetővel. Azt kérdezte a játékvezető, hogy hallottam doktor úr, hogy magának fia is van. Igen. Hogy hívják a fiát? Maga nyerhet valamit, ha kitalálja. Johan Sebastiannak hívták a fiát, szóval a Bach után nevezte el a fiát.

Kérdeztem tőle, hogy tulajdonképpen miért a Bachot választotta témának, hiszen sok egyébről is..., ő választhatott témát. Azt mondta, nagyon egyszerű, először is nagyon szeretem és ismerem Bachot. Másodszor, ha Napóleont választottam volna, Napóleonnól legalább száz életrajzot írtak, és azt mind meg kellett volna tanulnom. A Bachról csak egy életrajz van, és csak azt az egyet kell megtanulnom. A Bachnak csak egy festménye, egy arcképe maradt fenn a Bach-ról. Azt meg kell tanulnom, hogy milyen színű öv van rajta, milyen nyakkendő, milyen gombok vannak a ruháján, de azok közül csak egyet kell megtanulnom. Most nézzük a szonátákat, mert a Bach írt

nem tudom mennyit, 50 szonátát. Mit kérdezhet egy ember? Megkérdezi melyik volt az első szonátája, melyik volt az utolsó. Melyik volt a leghosszabb, melyik a legrövidebb. Szóval ő pontosan beleélte magát a kérdező mentalitásába, és aszerint készült erre. Nem fogják megkérdezni, melyik a 37. szonáta. Meg fogják kérdezni melyik a leghosszabb, a legrövidebb, melyik az első, az utolsó, szóval pontosan készült rá. Rendkívül értelmes ember volt.

És maga szerint az élete teljes élet volt, vagy lehetett volna több is, csak az ő ambíciója szerint nem jutott előbbre? Lehetett volna nagyobb zseni, hogyha több ambíciója van?

Én nem hiszem, hogy elégedett ember lett volna. Éppen azért, mert túl sok mindennel foglalkozott, és túl sok mindent tudott. Hogyha csak egy dologgal foglalkozott volna, és ráfeküdt volna komolyan arra, avval nagyon sokat alkothatott volna. De aki ennyi mindennel foglalkozik, az semmit sem szerethet igazán, vagy semmiben nem mélyedhet el igazán. Ő utána később részt vett egy másik vetélkedőben, egy nyelvvizsga volt. Ott sokkal kisebb sikere volt, kevesen emlékeznek rá. Ő 11 nyelvet tudott, és abból vizsgáztatták. Ez egy jó pár hónappal később volt, mint ez a híres Bach vetélkedő. Szóval túl sokat tudott.

Ezek szerint az emberekre is vonatkozott ez? Ott is lehetett, hogy nem szeretett senkit, mert ennyi mindent szeretett, szóval mondta, hogy a feleségéről keveset tudtak, a gyerekéről sem lehetett olyan....

Nem, nem, nem. Lehetséges. Annyi minden érdekelte, hogy a családjá már kevésbé érdekelte.

Nagyon szépen köszönjük. Nagyon érdekeseket mondott.

Érdekes ember volt, nagyon sok érdekeset lehet mondani róla.

Maga szerint ma létezhetne, élhetne egy ilyen típusú ember?

Igen. Ugyanúgy, mint akkor. Szóval háború ide, háború oda, mégis ennyi mindent tudott, és megtanulta, azt békében is. Sőt, még jobban meg lehet tanulni, de lehet, hogy ezek a háborús események több lehetőséget adtak neki, hogy különböző környezetekben különböző dolgokkal foglalkozzék.

Mi lehetett az oka hogy az élete utolsó 8 évét teljes magányban töltötte.

Nem hiszem, hogy erre tudnék felelni, mert egy ilyen furcsa és egy nagyon komplex embernél nem lehet tudni. Részben az egészsége is hozzájárulhatott, részben pedig egy negatív, keserű ember volt. És az ilyen emberek szívesen elvonulnak valahova a világ végére, ahol nem kell más emberekkel foglalkozniuk, és akkor a saját gondolataikkal foglalkoznak, és akkor kezdett el írni, és ahhoz mondjuk nyugalom és csönd kell, hogy írjon valaki. Ő valószínűleg mindig író volt. Abba élte ki magát. De úgy képzelem el, hogy rájött arra, hogy ő annyi mindent látott hallott, hogy azt meg kéne írni, de ahhoz csend és nyugalom és idő kell.

Ön mikor olvasta ezeket a dolgokat?

Sokkal később, mint ahogy ő írta. Ahogy ő írt, színesen és könnyedén írt, ugyanúgy beszélt is. Szóval engem a könyvei nem is annyira érdekeltek, engem az ember érdekelt, akit megismertem. A könyveiben már biztos nagyon sok fantázia van és kiegészítés, de nagyon jól megírt könyvek.

Még aznap este 8 órakor Andriettánál vacsoráztunk. Ott közölte, hogy ő is jön velünk Donna Emmába. Ez nagyon-nagy meglepetés volt. Hosszú az út. Repülővel, kocsival kell utazni. Andriettának betegek a lábai. Vajon miért olyan fontos neki ez az út? Később megtudtuk, a család elhatározta, hogy eladják a „láthatatlan házat”, és a birtokot. A férje hamvait exhumáltatni akarják, hogy Bécs mellett Klosterneuburgban, a családi sírba temessék el. Az apja, és az anyja mellé.

Andrietta mesélte hogy telefonáltak Donna Emmából, hogy a sírhoz ültetett hatalmas fenyőfa, pár héttel ezelőtt kidőlt. Európa felé mutat a csúcsa. Azt a fenyőt még Lénárd Sándor ültette. Alatta akart nyugodni. Köztudott, hogy a brazilok nagyon babonásak. Minden apróságnak nagy jelentőséget tulajdonítanak. Mit gondolhatnak akkor, ha szélcsendben, minden külső hatás ellenére egy óriási fenyőfa kifordul a földből. Ráadásul egy olyan fenyőfa, aminek köze van egy halotthoz. Lénárd Sándor is megírja a könyveiben, hogy milyen babonásak, és milyen komolyan veszik ezeket a jeleket. Szerintem a valódi ok az lehet, hogy már nem tudnak mit kezdeni a birtokkal. El akarják adni.

Nagyon sok levélbe és utánjárásba került Lénárd Sándornak, hogy elintézzé annak idején, hogyha meghal, a saját birtokán temethessék el. Aztán megkapta ezt az engedélyt. És most azért megyünk vissza Blumenaubá, hogy a felesége a sok utánjárás és papír után elintézzé, hogy elvigyék innen a hamvait.⁴⁵

Mindig akadt egy „helybéli” Sao Paolóban, aki segített nekünk. Február 5-én, vasárnap Bocsor Elemér segített nekünk a forgatáson. Már sokan ránk ijesztettek, hogy Sao Paolónak vannak bizonyos kerületei, amikben nagyon óvatosnak kell lenni. Épp egy ilyenben forgattunk. Megkértük Elemért, hogy jöjjön velünk, mivel hogy egy nagy fényképezőgéppel, és egy nagy felvevőgéppel járjuk a várost. Nem is történt semmi, és annyira belemelegedtem a munkába, hogy nem vettem észre, hogy már benne vagyunk a sűrűjében. Abban a rossz hírű negyedben jártunk, ahol Lénárd Sándor a barátjával, Adorjánnal olyan sok időt töltött. Bordélyok, ócska kocsmák, drogárusok, kétes alakok. Délelőtt volt, ráadásul vasárnap. Mindenki csak piacozott. Biztonságban éreztem magamat. A biztonságérzetem olyan erős lett, hogy azt sem vettem észre, hogy egyre csúnyábban néznek rám a kapualjakban mindenfélét cserélgető emberek. Karakteres arcuk volt. Csak azért fotóztam őket. Dehogyan akartam én nekik rosszat... Csak ezt nehéz lett volna elmagyarázni nekik. Egyre forróbb lett a lábunk alatt a talaj. Aztán amilyen gyorsan lehetett, elhúztunk onnan.

Még aznap találkoztunk Landy Dezső özvegyével, aki éppen egy kártyapartira készült. Ott volt az összes barátnője. A háta

⁴⁵ Lsd. Königné interjúbán

közepére kívánt minket. Kártyázni és fecserészni szeretett volna. Végül mégiscsak kötélnek állt.

Landy Dezső özvegye

A férjemmel együtt 1950-ben jöttünk ki Karácsonykor. Ő már Pesten is nyomdász és könyvkiadó volt, és nagyon szerette a szakmáját. Bécsben 6 hónapig vártunk a brazil vízumra, összevásároltunk egy pár könyvet, azokat próbáltuk itt eladni. Láttam, hogy mennyire nem értenek, még az ún. szakemberek sem a könyvekhez, és elhatározta, hogy majd ő megneveli a Brazíliában élő magyarokat, és így kezdett könyvkereskedést nyitni. Mindjárt abban az épületben nyitotta, ahol 50-től 90-ig, szóval 40 éven keresztül dolgozott. Előbb nagyon szerényen, egy német kollégájával... Ez egy emeletes ház volt, és az üzletek is az emeleten voltak, de volt kirakat a bejáratnál, jobbról-balról. Ő csak egy íróasztalt kapott, és elkezdett dolgozni, és úgy kezdte a munkáját, hogy először Európából importált könyveket, aztán később az Egyesült Államokból is.

A könyvkereskedők annak idején, 40 éve, vagy kvázi 50 éve nem importáltak. Tehát a Dezső üzlete olyan volt, hogy nem egy könyvet hozatott, hanem katalógusaik voltak, amelyek alapján megrendelte a könyvet, elsősorban Németországból. Importálta, és az importált könyveket eladta könyvkereskedőknek. Szóval kvázi ez az emeleti helység egy nagykereskedés volt.

Aztán a kölcsöníróasztalt hamarosan otthagyta, és egy pár hónap múlva kivett egy másik helységet, aztán még később egy

másikat, és az igazi *Libre Landy* 1964-ben nyílt meg, ahol már csak ő volt, és a megfelelő alkalmazottak. És nagyon szerette amit csinált, és az egész könyvkereskedés olyan volt, mint Pesten annak idején a Pilvax Kávéház. Ide emberek jöttek, csak mondjuk nem annyira intellektuálisak, mint Pesten, elmondták a gondjaikat, bajaikat. Weis Jutkával együtt, akit minden vevő nagyon szeretett, később én is dolgoztam, de én csak a levelezést csináltam. Az adminisztrálást a férjem, és az eladást, a beszerzést nagyrészt a Jutka. És ez ment egészen 1990-ig, amikor már nem ment olyan jól, mert a többi könyvkereskedő is megtanulta hogyan kell importálni. Miért keressen a Dezső azon, amit ők maguk is meg tudnak csinálni. Akkor áttért egy rendes könyvkereskedésre. Ha nem találtak egy könyvet sehol, akkor a Dezső egy könyvet is meghozatott valakinek külföldről, csak azért, hogy a rendelkezésére álljon. Nagyon-nagyon szerettek az emberek odajárni, szerették az egész atmoszférát, szerették a Dezsőt, a Jutkát, és ez tartott 1990-ig, a haláláig.

És utána a lányunk, a Veronka vette át a könyvkereskedés vezetését. A Dezső rendkívül szíves volt, szerette az embereket. Sokaknak adott kölcsön könyveket, ami az üzletnek nem volt olyan nagyszerű ötlet. Ha megvették volna, jobban keresett volna, de ő a kultúrát akarta terjeszteni, és nem érdekelte, hogy valakinek éppen kölcsönadta, visszakapta, megkérte, hogy vigyázzanak rá, hogy ne nézzen ki használtan, és akkor visszaadták.

A szombat mondjuk egy csendesebb nap volt, akkor még nem volt amerikai hét, szombaton is még a legtöbb ember dolgozott, de sokan rá is értek. És miután a *Rua Seti di abril* eleinte a város központja volt, tele üzletekkel, nők jártak cipőt venni, vagy anyagot

venni, na hát akkor fölugrunk a Landyhoz. És mások is ezt tették, és így 3-4 ember összeült, kaptak kávé, vermutot, és üzletzáráskor, 12-kor kisöpörtük őket.

Lénárd Sándor és az Ön férje hogyan találkoztak, hogyan alakult ki a barátságuk?

Én egész pontosan nem emlékszem arra. A Dezsőt minden érdekes ember rettenetesen érdekelte. Honnan ismerte Lénárd Sándort nem tudom megmondani, de híre valahogy megelőzte őt, hogy egy milyen abszolút intellektuális valaki, és hogy tulajdonképpen egy zseni. És a Lénárd Sándor is nyilván hallott Dezsőről, hogy egy nagyon érdekes könyvtára van. Én azt hiszem, az első találkozásuk, az 50-es évek elején volt. Egyszer eljött hozzánk vacsorázni. Óriási tudása volt Ami engem nagyon érdekelt, a nyelvek. Ő magyarul, németül, angolul és franciául egyformán nagyon jól beszélt. Aztán millió nyelven... Ja, olaszt mondtam? Olaszul is. És millió nyelven értett, tudott fordítani, és ő volt az első ember, akit én láttam, aki szimultán tolmácsolást csinált. Leültetett engem a szobába, elővettem egy magyar könyvet, én, tehát nem volt rá fölkészülve, és mondtam a magyar szöveget. Ahogy mondtam, úgy mondta paralel németül, ami nem is olyan egyszerű, mert a magyar szórend, és a német szórend közt elég nagy a különbség. És ugyanezt tudta volna németről angolra, angolról franciára, szóval tényleg egy zseni volt.

Óriási volt a zenei tudása. Nem tudom, hallottatok-e a televíziós versenyről, szóval az lehetett 56-ban. Akkor volt egy, kvíz, azt nem tudom, hogy mondják magyarul, szóval az egyik televíziós adó csinált egy ilyen kvízt Bachról. És akkor hozzánk járt mindig délelőtt, amikor

a Dezső dolgozott. A 2 éves gyermekemmel voltam otthon. Volt egy lemezjátszónk. Mindig kikészítettük neki a Bach lemezeket, és azokat hallgatta.

Az a kvíz fantasztikus dolog volt. Olyan kérdéseket kérdeztek tőle, hogy az embernek a haja szála égnek meredt. Például játszottak egy zenét. Ez nem Bach. Ki? Megmondta. Ha Bach volt, akkor pláne megmondta. Volt egy trükkje, 30 másodperc ideje volt gondolkozni. 29 másodpercig úgy ült ott, mint akinek fogalma sincs a dologról. A 30. másodpercben kiköpte. Az ember csak úgy ámuldozott, hogy miket tudott. Ahány kérdésre megfelelt akkor mindig megkérdezték, hogy kifizetnek ennyit, vagy pedig akar tovább menni. És ő mindig azt mondta, hogy tovább akar menni. Mi tudtuk, hogy miért. Ő orvos volt, de itt honosítani kellett volna a diplomáját, és semmi kedve nem volt hozzá. Dél-Brazíliába talált egy házat, egy telekkel, és egy patikát, és ezt akarta megvenni. Mert olyan kisvárosba, ahol nincs orvos, ott a patikus adhat elsősegélyt. Az elsősegély lehet egy vakbélműtét, egy szülés, mert nincs más helyette. És oda akart menni a feleségével, aki egy olasz grófnő volt, akit gondolán szöktetett meg. Azt tudjátok? Velencében.(!)

A fia az itt maradt. Itt tanult. Ja, tovább ment a vetélkedőben. Tudta mibe kerül ez a patika, amikor azt az összeget már elérte, és megkérdezték, hogy tovább megy, vagy kéri a pénzt, akkor kérte a pénzt. Pontosan a patika árát válaszolta össze magának a kvízzjátékban. És akkor még, aki ezt a kvízzjátékot fizette, az vállalta a fiának az egész tanítását, az első elemiig, az utolsó egyetemi évig.

Amikor feljött, mindig volt valami érdekes története, rengeteg mindent látott, rengeteg mindent hallott. Korán halt meg szívbajban,

előre megírta a partecéduláját, csak a dátum hiányzott belőle. Na, ennyit tudok a Lénádról mondani. Nagyon szórakoztató volt, nagyon érdekes volt, imádott enni, igazi európai vacsorákat szeretett enni, és akkor nagyon boldog volt. És nem kellett témáról gondoskodni, mert neki mindig rengeteg mondanivalója volt.

Hogy emlékszik a Mengele-botrányra?

Hogyne, hogyne. Amikor azt hitték, hogy ő a Mengele. Az hiszem Németországban egy német képeslap hozta a cikket, hogy megtalálták a Mengelét. Aminek az volt az alapja, hogy Dél-Brazíliába sok német él, és az egy kifejezett német település. Dezső megdühödött, és az mondta, hogy majd ő - ezt hozták az újságok persze - majd ő beszél, megvédi Lénárdot. És az egyik televíziós társaság kijött hozzánk, és a Dezső elmondta, hogy bécsi születésű, fél magyar, fél német, fél zsidó is volt hozzá, és az egész ügy elaludt. A Mengelét aztán megtalálták másutt.

Köszönjük szépen.

Szívesen. Remélem, hogy segítettem, mert a Lénárd is és Maguk is nagyon megérdemlik.

A Landy könyvesboltban dolgozott Weis Jutka.

Weis Jutka

Nem is Bachot szerette, hanem Mozartot?

Állítólag a televízióban, amikor az utolsó rész volt, azt mondta, hogy nem is Bachot szereti a legjobban, hanem Mozartot. Ez volt az utolsó, amivel befejezte a televíziós versenyt.

Honnan tudod ezt?

Ezt a bátyám mesélte, hogy hallotta valakitől, aki látta. Szóval nem kezeskedett, hogy ez így volt.

Mondtad, hogy többször találkoztál vele a munkahelyeden.

Egy nagyon érdekes ember volt. Élvezetes volt hallgatni a párbeszédét a Landy úrral. Zseninek nézett ki, de biztosan egy nagyon nehéz ember is volt. Nehéz természetű, szarkasztikus ember.

Hogyha le kéne írni, akkor hogyan írnád le őt?

A szemei nagyon szépek voltak úgy emlékszem rá. Ápolatlan volt. Akkoriban nekem egy idősebb úr volt, mert akkor ő 63 volt, vagy 60 volt⁴⁶, szóval ilyesmi volt. Hogyha kinyitotta a száját, akkor nem láttad őt, tudod... szóval, hogy mondjam, nem láttad, hogy ápolatlan, nem láttál semmit, akkor hallgattad inkább. Szakállas volt, egy kicsit kövérkés, de mondom, a szemei nagyon érdekesek voltak. És ápolatlan volt.

⁴⁶ Lénárd Sándor akkoriban még 50 éves sem volt.

Nem lehet, hogy ez az ápolatlanság a világgal való szembenállást jelentette?

Látod, erre nem is gondoltam, de azért nem kell ennyire. Szóval lehet sárga nadrágot felvenni, vagy bermudát fölvenni, de nem muszáj ápolatlannak kinézni, tudod, szóval... de a szemei nagyon okosak voltak. Fantasztikus műveltsége volt, és ez egy imponáló dolog, és mindenről tudott beszélni, és amit mondott, az nagyon érdekes volt mindig.

És akkor már tudtad róla, hogy költő, hogy író...?

Tudtam, hogyne tudtam volna, mert mikor én odakerültem a Landy cégbe, akkor ő már kiadta a Micimackót latinul, és nagyon sokatadtunk el. Importáltuk Angliából, azt hiszem Angliában adták ki. Nagyon sokat importáltunk, és nagyon sokatadtunk el belőle. És most eszembe jutott még valami. Egyszer szombat délbe följött egy úr, akit nem ismerünk, mert a könyvkereskedésbe rendszerint olyanok jártak, szóval ismerősök jártak föl. A nagy cégek pedig telefonon rendelték a könyveket. Szóval mindenkit ismertünk. Följött egy úr, akit nem ismertünk. Az 5. emeletre nem nagyon járnak ismeretlenek, és azt mondta, hogy ő németül keresi - akkor még nem volt meg magyarul - a *Völgy a világ végén* c. könyvet. És a Landy kivette, és odaadta neki. És akkor azt mondta, hogy nagyon sajnálja, nem volt fölkészülve, hogy ő följön ide, és nincs nála pénz, és majd jövő héten behozza. Azt mondta a Landy úr, hogy aki a *Völgy a világ végén*t, a Lénárd könyvet

keresi az 5. emeleten, vigye el a könyvet, mert az egész biztos visszajön és kifizeti. Azóta nagyon jó vevőnk lett, egy német valaki volt.

Mondanál valamit arról a bizonyos Mengele-ügyről?

Azt hiszem, akkor ő nem volt, Donna Emmában. Egy könyv is megjelent. Egy Faragó nevű, azt hiszem, László, Amerikában adták ki angolul, magyarul soha nem láttam a könyvet, szóval valószínűleg angolul adták ki először, és valami *foxes* volt, szóval valami róka volt a címébe. Mengeléről szólt. És valahogy azt írta, hogy a Lénárd a Mengele... Mengele Dél-Brazíliába él, és leírta hogy hol van most. És mikor nem volt otthon, betörték hozzá, fölfordították a lakást, összetörték a Bach szobrot, ami a legnagyobb bűnük volt. Persze, hogy nem ő volt a Mengele. Kiderült ez később. De nagy fölfordulás volt, és a Landy úr nagyon megvédte természetesen.

A verseit is olvastad?

A verseit nem adták ki rendesen, azt hiszem, hogy ő adta ki egy ilyen privát kiadásban, nem is emlékszem a címére, de nagyon szépek voltak a versei, németül olvastam csak. De privát kis kiadás volt, szóval nem volt egy mutatós könyv, és nem is nagyon keresték. A verseket nem nagyon keresték. Sokkal később adták ki őket. Nagyon sokat adtunk el belőle.

Nem tudom, hogy ő mennyire vitte volna, hogyha csak ír, vagy ha csak orvos. Ezt nem tudjuk. Sokoldalú volt nagyon. Fantasztikus tudása volt. Szóval én azt hiszem, hogy így volt zseniális, hogy ilyen sokoldalú volt.

Menekült a világ elől. Ezt hogyan magyarázod?

Meghasonlott volt. Azt hiszem, hogy meghasonlott volt. Rettenetesen fájt neki, hogy őt nem ismerik el, nem tudom, én nem ismertem annyira. Én nem beszéltem vele annyit, inkább a Landy úr beszélt, és én inkább hallgattam, amíg ők beszélgettek.

Hogy kerültél a Landy Kiadóhoz?

Nem kiadó volt. Otthon volt a Landy úr kiadója, a Nagymező utcában. Ők adták ki például Faludynak a Villon fordítását először. Nagyon jóba volt a Faludyval. 27 évig dolgoztam Landy úrnál egyfolytában. Nagyon jól szórakoztunk a Landy úrral. Most más idők járnak. Most már nincs az a személyi kapcsolat a vevő és a könyvkereskedő között. Régen telefonáltak, hogy az XY-nak van a születésnapja, akkor mi nagyon jól tudtuk a Landy úrral, hogy milyen könyveket akar, mit szeret, mi van már meg neki, ezt mind tudtuk. Nálunk föl volt írva. Nagyon sokan vettek részletre, és nem fizettek rendesen, mert hát állás nélkül volt, vagy elfelejtette, vagy trehányságból, a Landy írta a leveleket. Volt egy bizonyos házaspár, akiknél most halt meg a férfi, és akik állítólag eltették az összes levelet, mert heccből nem fizettek,

várták, hogy a Landy úr írjon nekik. Mindig nagyon kedvesen írt, nem bántóan. És a házaspár ezt várta.

DONNA EMMA

A „Láthatatlan házban”

Február 6-án repülővel érkezünk Bluemenaub. A reptér környéke még Brazília, a maga zsibongásával, tarkabarkaságával, de Blumenau már mint egy kisváros Németországban. Ónémet házak, minden tiszta és rendezett. Úgy érzi magát az ember, mint egy alpesi faluban, de ugyanúgy megtalálhatjuk a bevásárlóközpontokat, és a lakótelepeket is.

A helyi körzeti televízió kiszagolta, hogy Magyarországról vannak itt filmesek, akik Lénárd Sándorról forgatnak. Rádásul még az özvegye is személyesen eljött. Lénárd híre még mindig megmozgatja az ittenieket.

Február 7-én, hétfőn indulunk el kora reggel Donna Emmába. A falucska polgármestere fogad bennünket. Egy kis ünnepséget rendeztek a tiszteletünkre. Nem így képzeltem el az egészet. Egy óra pihenő után elindulunk a „láthatatlan házba”. A műút véget ér, és csak földúton haladunk.

Megérkezünk a házhoz. Én rögtön bekapcsolom a kamerát. A faluból többen összegyűltek már a háznál, sütöttek-főztek, vártak minket. Mindenre számítottam, csak arra nem, hogy ilyen sokan lesznek. Egyedül szerettem volna találkozni „vele”. Ehelyett kezemben egy irdatlan nagy kamerával, objektíven keresztül látom meg először a házat. A kertet, az utat, a platánfasort, amiről oly sokat írt. A kerítés helyett ültetett bambuszsövénnyt, amitől nem lehet látni a házat. Gyalog megyek fel a házhoz. Königné, a régi cseléd lány

fogadja Andriettát. Bemennek a kis házba, ami Lénárd Sándor első otthona volt. A többiek is betódulnak. Én kihasználom ezt az alkalmat, és elindulok egyedül fölfele, a kert felé, a meredek dombon.

Talán még láthatok valamit abból, amilyenek még ő álmodta meg a kertet. A ház előtt sárga akác, körben a kerítés mellett dohány virágzik. Könnyező pálmát, mangót és cédrust látok. Egy szelídgesztenyefát is fölfedeztem. Nem is tudom, ez vajon őshonos itt? Vagy még Magyarországról kerülhetett ide? A „híres” kajszibarackfák nyomait már nem találom.⁴⁷ Csak kivágott fák csonkjait, meg a kidőlt fenyőt, ami Európa felé mutat.

Meglátom a sírt az objektíven keresztül. Néma csend van. Bal kezemmel kinyitom a kertkaput. A sír szokványos műköből épült, teletűzdelve rikító, műanyag virágokkal. Nagyon furcsán hat itt a természetben. Dél-Amerikában mindenhol ilyen művirágokat raknak a sírokra. A sírkőről már lekoptak a betűk. Alig lehet kibetűzni a nevét és azt hogy Budapest. Nem így képzeltem el. 10 év után egy objektíven keresztül kell találkoznom ezekkel a képekkel. Talán a fáradtság, és a kimerültség, és a feszültség okozza, de alig bírom visszatartani a sírást...

Leültem a kis padra, amelyik a sír előtt van. Leeresztettem a kamerát, és akkor vettem észre, hogy nem nyomtam meg a gombot. Semmit nem vettem fel.

Gyorsan visszaszaladok, bezárom magam mögött a kaput, visszaállok ugyanarra a helyre, ahol kezdtem a felvételt.

Megkeresem ugyanazokat a rögöket, ahonnan elindultam az előbb. Megpróbálom reprodukálni az első élményemet. Színész

vagyok. Elindulok még egyszer, és megpróbálom újra átélni, amit először éreztem. Akkor azonosultam először azzal a ténnyel, hogy én itt, mint operatőr vagyok jelen. Egy objektíven keresztül kell megélnem az egészet. Ez nagyon elkedvetlenít. Másképp képzeltem. Utána még bolyongtam egy kicsit a kertben. Elszomorított a látvány. Elindultam felfelé a dombtetőn. Sok a kivágott fa. Gyümölcsfák, amelyeket még ő ültetett ide. És a kert végében egyre nagyobb a bozót. Messziről lehet látni a hegyet, a Serrát, amit valóban áthatolhatatlan dzsungel nőtt be. Ez már a „világ vége”. A dombtetőről visszanézek a településre. Ugyanolyan, mint amilyennek ő megrajzolta annak idején. Szelíd, békés dombok, tehenek és lovak legelésznek. Olyan, mintha Európában lennénk. De a képbe itt-ott behajlik egy-egy pálma, vagy egy egzotikus mangó. Furcsa, ismeretlen madárhangokat lehet hallani. Megfeledkeztem arról, hogy itt nagyon erősen süt a nap. A hátam, a nyakam, és az arcom úgy leégett, hogy utána napokig kenegethetem majd. Visszasétálok a házba.

Már mindenki nagyban ebédel. Ugyanaz a tűzhely, ahol ő hajdanában főzött és sütött. Andrietta elmesélte, hogy ez a kis ház volt először a házuk, itt laktak, valóban csak egy kályha és egy ágy fért el. Utána épült a nagyobbik ház.

Nagyon szépen berendezett, egyszerű, faburkolatú szobák. Nagyon szép ház. A fürdőszoba, a régi villanykapcsolók, a mosdó, minden eredeti, a hatvanas évek elejéről. A tükörben csinállok egy képet magamról. Ahogy éppen forgatok. Később talán jól jön a filmben. A hálósobában Lénárd bőröndje, a megvetett ágya. Akár, mint egy

⁴⁷ „...56 után azonban Sándor újból jelentkezett: mi van velünk, meg vagyunk, dolgozom-e...arra kért, legyen segítségére, szeretné átplántálni arra a földrészre az ott – eléggé furcsa – ismeretlen kajszt, küldenék-

múzeumban. Nagyon vigyáztak, hogy minden eredeti állapotában maradjon meg. Kiszellőztettek, rendet raktak, mert tudták, hogy jövünk. Egy csomó könyv még a könyvespolcon, papírok, iratok. Ezek már nem az ő írásai. Andriettától kapok néhány könyvet ajándékba. Találtam egy Radnóti Miklós kötetet, amelyet Szerb Klári küldött Lénárdnak még 1965-ben. A dedikálás a következő: "Próbálja meg szeretni. Próbálja megszeretni." 1965. VII. 22. Szerb Klári. A másik kötet, amit elhoztam *Móricz Zsigmond Árvácskája*, az első lapján Szerb Klári írásával: „Dr. Alexander Lénárd, Blumenau, Santa Catarina, Brasil”. Kaptam még egy Bach kottát is, a 106. kantátát, és egy Micimackót kartonpapírból, amivel a latin kiadást reklámozták a könyvesboltokban. „*Winni ille Pu*”. Fotózom és filmezek egyszerre. Örülök, hogy mindenki elfáradt, és bent hűsölnek a szobában. Végre zavartalanul sétálhatok, kimehetek a gangra és leülhetek a lépcsőre, ahonnan belátni az egész völgyet. A gang előtt az összeroskadott akol, amiben valamikor néhány birkát tartott. Nagyon szép csendes, és békés a táj. Még most is.

Königné

Hogyan is ismerkedtünk meg Dr. Lénárddal? Már nagyon beteg volt. A férjem itt dolgozott. A piniákat ültette. És láttuk, hogy nagyon beteg. Nekünk pedig dolgoznunk kellett neki.

e neki néhány magot, lehetőleg jobb magyar fajtát...” Karinthy Ferenc Itália mia 62-63. o.

A férjem itt dolgozott én pedig az injekciókat adtam be neki, az intravénásakat, az erekbe. Utána jobban lett. Egy nagyon jó orvos volt.

De kérem, mindig csak azt írják fel, ami igaz, semmit se jegyezzen fel, ami nem igaz.

Mert nagy ellensége volt a hamis dolgoknak, a hazugságoknak, ahogy a brazilok mondják.

Mindig nagyon elégedettek voltunk vele, nekünk ez egy nagyon nagy dolog. Nagyon hiányzik, nagyon hiányzik, mert nincs olyan orvosunk, akiben megbízhatnánk.

Dr. Lénárd olyan volt. Sok dolgot kigyógyított és kezelt. És nagyon-nagyon sok embernek segített más dolgokban is.

És azután később azt mondta, hogy azt akarja, hogy itt temessék el a földjén, és arra kért minket, hogy ebben segítsünk. A városba kellett utaznia, hogy engedélyt kérjen. Hogy megengedjék, hogy itt lehessen eltemetni, a birtokán, itt fönt. Ezután még sokáig nehézségei voltak ezzel, amíg aztán olyan határozatot hoztak, hogy megadták a jogot arra, hogy itt temethessék el.

És aztán azt is mondta, hogy nem reméli, hogy bármi is az ellen történhet, hogy itt Donna Emmában nyugodhasson. Mert itt akart, Donna Emmában nyugodni.

Ezért aztán, nem is tudom, nem értem az egészet, hogy Andrietta azt mondja, hogy ő elviszi innen és Németországba, vagy hova, nem is tudom. Ezek családi dolgok, nem? Ez ellen nem lehet semmit csinálni. De ő azt hangoztatta, hogy itt, Donna Emmában akar pihenni. Mert azt mondom ha az akarata ellenére teszünk az nem hagy minket nyugodni, hiszen ez volt az ő utolsó kívánsága, hogy Donna Emmában nyugodhasson.

De amúgy, mi nagyon elégedettek voltunk, mindenben, a szükségben, betegségekben és a halálakor is mellette álltunk. Azon a napon is, amikor meghalt annyira vidám volt, azt mondta, hogy dass irr mich au/f/ch, engem is becsapott, de akkor már minden papír készen volt, hogy a temetés itt, fönt a pínia erdőben lehessen meg. Amikor már minden készen volt és az engedély is megjött, akkor nyolc nap múlva meg is halt.

Azon a napon, amikor meghalt, még hívatott egy lelkészt, az egy katolikus pap volt, Pater Siegfried, aki még most is Németországban van, Németországba ment vissza. Egy nagyon szép temetést csinált. Az egészet lefilmeztem.

Mit mondhatnék... mindannyian abban reménykedtünk... A család most azt mondja, hogy ki akarja hantolni és máshová vinni, mit tudunk csinálni a család akarata ellenére, nem?... Andrietta meg azt mondja, hogy nehézségei vannak, én nem tudom, mi lesz ezután, hogy lehet a dolgot úgy megoldani, hogy mindenki meg legyen nyugodva, nem...?

*Emlékszik arra a napra, amikor rendőrök jöttek és Mengelét keresték?
Itt volt akkor?*

Mi nem voltunk itt, a fiam volt itt, egy kiskorú gyerek.

Tudja, hogy mi történt ekkor?

Igen. Ez egészen szörnyű volt. Én nem voltam itt, de itt volt az első fiam, akkor kiskorú, kb. 14 éves volt akkoriban. Azok betörtek és Mengelét keresték, és azt bizonygatták, teljes erővel, hogy ő az. Berontottak, és mindent feldúltak és kidobáltak. És akkor a fiam azt mondta, hogy Mengele nincs itt, itt Dr. Lénárd lakik, de ő nem volt itt, úgy emlékszem, éppen Amerikában volt.

És utána kimentek és itt mindent átkutattak, bementek mindenkihez és körülvették a házat, Curitibából voltak itt rendőrök. Egy zsidó volt velük, valami Einstein, vagy Enstein, Ei-, En- Erdstein. Ez egy titkosrendőr volt, ez nagyon szörnyű volt, bejött hozzánk. A fotókat elvette és a földre dobta, föl-le szaladgált. Azt is állította, hogy mi is Mengele alkalmazottai vagyunk, mert neki dolgozunk. Szörnyen bánt velünk. Ekkor Lénárd Amerikában volt. Mi szörnyű dolgokon mentünk keresztül, ártatlanul. Sőt itt, a többi ember is rosszat gondolt rólunk itt a környéken, mintha bűnözők lettünk volna, pedig semmit sem csináltunk. Ez az Erdstein egy disznó volt. Aztán egyszer csak elment innen Curitibába, ott repülővel tovább. De mi itt maradtunk és itt kellett elviselnünk ezt az egész megaláztatást.

Ezután egy kihallgatás, majd egy per következett, Andrietta Rómába volt. Mi megírtuk Andrietta szolgálójának, Gertrudnak Blumenába, hogy mi történt itt, hogy a házat leplombálták. Hogy azzal vádolják, hogy Mengele volt, mialatt Dr. Lénárd iskolában tanított Charlestonban. Ezt nagyon megszenvedtük. Ebből a disznóságból nagy nehézségeink voltak. És rosszul is bántak velünk. Minden postával érkező levelet kinyitottak, mindet ellenőrizték.

Mind a mai napig sokan azt állítják, hogy ő volt Mengele. Ez szörnyű.

Amikor aztán Charlestonból hazatért, akkor mindent elmeséltünk mi is és Andrietta is. Akkor aztán egy újságban is megjelent az egész ügy. Azt mondták rólam, hogy Mengele mellett ápolónőként dolgoztam, ápolónőként! Akkor, amikor ugye 35-ben volt a háború és én 35-ben születtem! Sok rendes brazil viszont mellénk állt, igaz, voltak, akik gyalázkodtak ellenünk.

CAMBORIÚ...

Még valami

Délután visszautazunk Blumenába. Nagyon sok minden kavarg bennem. Rosszkedvem van, de közben boldog is vagyok. Andrietta mesélte, hogy Sándor kedvenc étele a túrógombóc volt. Megígérem, hogy csinálom nekik. Kiderül, hogy sok minden hiányzik hozzá. Például rögtön a túró.

Másnap zuhog az eső. Jó, hogy első nap mentünk ki Donna Emmába. Andriette egy nagyméretű, kézzel írt levéllel várt. Minden jog a miénk. Megfilmesítés, verseinek és könyveinek esetleges kiadása. Ez nagyon nagy megtiszteltetés.

10-én, elindultunk a tengerpartra, hogy 2-3 napot lazítsunk. Canboriú nevezetű tengeri kisvárosba megyünk, a Hotel Marambajában szállunk meg, közvetlenül az Óceán mellett. Bármennyire is fáradtak voltunk, az intenzív, és nagyon izgalmas napok után nem tudtuk lazítani. Hogyan lássunk hozzá az átélték után a forgatókönyvhöz. Az úszómedence mellett Móricz Zsigmond Árvácskáját olvasom, azt a könyvet, amelyet elhoztam a házból. Lénárd Sándor könyvét. Hihetetlen... Móricz Zsigmond... Itt a trópusokon...

Napolajat akartam venni. A szálloda egyik ajándékboltjában a napolajak mellett térképek is voltak. Kértem egy olyat Santa Catarináról, amin Donna Emma is rajta van. Eddig ugyanis nem találtam térképet, amin jelölték volna, annyira kicsike a település. Az

eladó asszony kimeresztette a szemét, nem akart hinni a fülének. Nem értette, hogy jövök én Donna Emmához. Próbáltam valahogy elmagyarázni angolul, hogy ott forgattam Lénárd Sándorról egy dokumentumfilmet. Ezért szeretnék egy térképet, amin rajta van Donna Emma. Kiderült, hogy az asszony Donna Emmában született. Most én meresztettem ki a szememet. Főleg, miután kiderült, hogy emlékszik Lénárd Sándorra. Sok kép maradt meg, ahol Lénárd gyerekeket gyógyít, gyerekekkel beszélget. Gyorsan fölszaladtam, lehoztam a kamerát, és csináltam vele egy interjút. Megdöbbentő, hogy éppen abba a szállodába kerültünk, ahol volt valaki, aki gyerekkori emlékeket őriz Lénárd Sándorról. 15-én indulunk vissza Budapestre.

KUTATÁS EURÓPÁBAN

Markt Redwitz

Május 26-án elindulunk Németországba, hogy találkozzunk Lénárd Sándor első feleségével, Gerdával. A bajorországi *Mark Redwitzbe* igyekszünk.

Gerda Buchner

Hogy érte a hír, hogy filmet csinálnak Lénárd Sándorról?

Egyáltalán nem tudtam, öntől hallottam róla. De nagyon örülök, mert életben tartja az emléket.

Mikor találkozott Lénárd Sándorral utoljára?

Alt Trostenfeldben, Beyreuth és Kühnbach között, az édesanyámnál. Hans Gerddel voltam ott nyáron, eljött és elbúcsúzott. 1938-ban volt, az Anschluss után eljött és elbúcsúzott. Ott nyaraltunk, eljött és elbúcsúzott, hogy Olaszországba megy.

Tudták, hogy hosszú időre szól a búcsúzás?

Meg volt győződve róla, hogy rögtön háború lesz, pedig egyáltalán nem volt háború 1938-ban, 39-ben jött a háború. Egy ideig levelezési kapcsolatban álltunk, majd az megszakadt. Luis Trenker járt folyton ide-oda, hozta, vitte a leveleket, Hans Carossa hozott felőle hírt. Aztán teljesen megszakadt a kapcsolat, még a háború alatt.

De aztán, a háború után?

Alkalmilag a katolikus egyházon, a Vatikánon keresztül. De az nagyon lassan járt. A háború után a válás nagyon bonyolult volt.

Ő el akarta venni Andriettát, mert erre a becsület is kötelezte, de ezt rendben is találtam, de ehhez el kellett válnunk. Az nehéz volt, mert itt a magyar konzulátus volt az illetékes, de ez nagyon nehéz volt, akkor még magyar, akarom mondani az orosz megszállás alatt volt Budapest. Aztán itt, Hofban egy bírósági ember segített, mert az anyósom Hoffmann, mivel német nevű, német nemzetiségűként, kimondták a válást, 1950-ben elváltunk. Akkor még Rómában voltak.

Ha már a házasságnál tartunk, mikor ment hozzá Lénárd Sándorhoz?
1936-ban.

Hol ismerkedtek meg?

1930 Pünkösdjén. Ő húsz éves volt, én tizenöt. Hof-i barátaimmal voltunk,... ez egy salzburgi utazás volt egy „Külföldi németiség. (Deutschtum in Ausland) ” elnevezésű egyesülettel, az iskolából mentünk, a salzburgi kézműipari iskolában laktunk, három osztrák egyetemista volt ott és azt mondták, hogy Liesl Beer-t keresik. Ő még a vonatban mesélte nekem, hogy három bécsi egyetemista fogja őt meglátogatni. És meghívott engem is, hogy sétáljak velük, akkor arra nagyon büszke voltam, hogy velük mehetek.

Aztán elutaztak, de még azon a nyáron mind a hárman Hof-ba jöttek. A Beer családnál laktak. Ott három szép leány volt. Sándor aztán úgy mondta, hogy Inge miatt jött, de miattam maradt. Azt mondta, hogy el fog venni, öt év múlva eljön és elvesz. Én azt válaszoltam, hogy nem akarok férjhez menni. De aztán jöttek a szép

levelek. Olyan sok minden volt azokban, nagyon hatottak rám. Aztán minden utazásakor útba ejtette Hof-ot, a törökországi után pl. Hofon keresztül utazott vissza Bécsbe. Aztán egyszer csak ott állt és én mégis hozzámentem.

Ezekben az években majdnem egész Európát beutazta, emlékszik, hogy hol járt?

Emlékszem Törökországra, másra nem , Svédország, Dánia, Prága természetesen, de az Bécs elővárosának számított akkor.

A levelezésük öt évig tartott?

Volt úgy, hogy minden nap írt, két éven keresztül, az eljegyzéstől az esküvőig. 1934-ben volt az eljegyzés, nyaranta mindig Bécsben voltam, az sem volt egyszerű, akkor volt az un. 1000 márkás zárlat, nem tudom, emlékszik e rá?

Az ember nem utazhatott Ausztriába, csak ha 1000 márkát fizetett. Lényegében tilos volt Ausztriába utazni. Ezért hivatalosan Sopronba utaztam, Bécsben kiszálltam, az anyósomnak akkor egy omnibusz-vállalkozása volt a *Dr. Barry und Co.* A sofőr elvitte az útlevelemet, Sopronban lepecsételte és visszahozta, ezt kétszer csináltuk meg. Az útlevélben benne volt a kiutazó pecsét, mintha Magyarországon lettem volna.

Mit szóltak a szülei ahhoz, hogy már 15 éves korában jött egy fiú és ennyire komoly kapcsolatot ápolott vele?

Egyetértettek. Apám nagyon szerette Sándort. Ő pedig értékelte a megértését.

Mivel foglalkozott az édesapja?

Neki is volt egy üzeme. De ez később leégett. Ez egy fonoda volt, textilipari üzem.

Tudta az édesapja, hogy Sándor gazdag családból való?

Igen, de inkább azt tudta, hogy az édesapja (*Lénárd Jenő*)¹² nyelven beszélt és nagyon művelt volt.

Tudta, hogy a nagyszülők is nagyon gazdagok voltak, hogy Nagytétényben volt egy kastélyuk...?

Erről is volt természetesen szó.

Emmy néni, a nagymama egyik nővére volt. Őt személyesen is ismertem.

Ismerik egymást Lénárd Sándor fiai?

Igen, ismerik egymást. Sebastian gyakran van Németországban, de mindig csak rövid ideig. Mindig Düsseldorfba érkezik, amikor valamilyen csoportoknak mutatja be Németországban. Giovanni Sebastiano egyszer az édesanyjával is eljött. Andrietta is volt nálam, egyszer. Sebastian akkor 16 éves volt, kb. 1962-ben.

A fia emlékezteti-e Lénárd Sándorra?

Tulajdonképpen igen. A karakterét tekintve is. De ez nem éppen jó oldala, nem toleráns ugyanis. Itt Kiliánról, az unokámról van szó. Együtt él egy nővel, nemsokára megszületik a kisgyermekük és Hans-Gerd nem szereti a nőt, nagyon komisz hozzá. Azt mondja, hogy Kilián bolond.

És Lénárd Sándor is ilyen volt?

Igen, az édesanyjához például.

Hogy érintette Önt a Mengele botrány? Értessült a históriáról egyáltalán?

Igen, Dr. Mengelének hitték. Ezt tudom, meg is voltak az újságok. Ez engem nem izgatott fel, közömbös maradtam. Ezt meg is írta nekem. Újra és újra írt nekem. De én nem írtam neki, az alatt a két év alatt olyan sokat írtam, hogy felhagytam vele. Persze olykor mégiscsak írtam, de nem olyan sokat, mint ő.

Ezt a levelezést azóta is őrzöm. A 30-as évekből való már nincs meg, de a brazíliai még megvan. Nagyon rendes volt. Egy barátnőmmel például Rómába utaztam és megírtam, hogy jövök, de semmi többet. S amikor megérkeztünk a szállodánkba, már ott várt a levele. Nem tudom, hogy hogyan tudta meg, hol fogunk lakni. És pontosan leírta, hogy mit nézzünk meg és mit kellene csinálnunk.

És ott nem is találkoztak?

Akkor már Brazíliában volt, ezt onnan intézte!

Gondolta-e, hogy az lesz az utolsó találkozásuk?

Azt hiszem, igen, igen, 38-ban Bécsben voltam, láttam a nehézségeket, hogy Dr. Barrynak és testvéreinek és Lénárdéknak is milyen nehézségeik adódtak. Igen, már tudtam!

Ez az Inge, akiről már volt szó, velem együtt Budapestre jött. Mindketten Emy néninél laktunk és Karl vezetett minket körbe. Ez 1936-ban volt.

Az esküvő: a bécsi kálvinista templomban volt. Sándor református volt, és az apám is, mi egy hugenotta családból származunk.

De én úgy tudom, hogy Lénárd Sándor nem kálvinista, hanem lutheránus volt.

Vagy úgy?

De az a pap aki minket megeskettett keresztelte meg őt! Ha nem tévedek. Úgy emlékszem. Ez egy magyar lelkész volt.

Hol laktak Bécsben?

Grinzingben, a Sandgase-ban. Egy rendes lakás volt, kis kerttel, olyan lakást szerettem volna, ahova besüt a nap és ahonnan zöldre látok. Ez olyan volt.

Hans Gerdnek van 2 fia, az idősebb Markus, Hamburgban lakik, állkapocs-sebész, plasztikai sebészettel foglalkozik. Orvostudományt, fogorvosi szakot végzett és négy éves klinikai gyakorlat után van. A kisebb testvér Kilian.

Mindketten tudják, hogy a nagyapjuk író volt. Markus a barátnőjével elvitték Lénárd Sándor könyveit. Kilian meg felfedezte Sebastiant és Sándort az interneten.

- Ez itt Hansi és a Klosterneuburgi ház – Albrechtstrasse 58. –
Voltam ott többször is, de nem laktam ott. Fönt volt Sándor szobája.
Egy étkező is.

- Ez a klosterneuburgi gimnázium.

- Ez a négy barát, Salzburgba, úgy hívták őket, hogy az *antifeminista szövetség*. Ezzel vicceltek

Walter Braun, Walter Hoffmann, Fredel Feichtinger.

- Bajszot véglegesen csak Olaszországban növesztett. Én nem akartam a bajszot, amikor Klosterben voltam nála, azt mondtam, hogy visszautazom Hof-ba és csak akkor maradok, ha levágatja a bajuszát. Ezt meg is tette. Ameddig ott voltam, nem volt bajsza, amikor elutaztam, újra elkezdte növesztetni.

- Ez a kicsi Karli... nem ez itt Sebastian Dona Emmaban. Kéne lennie Karlról is egy kis képnek, de nem tudom, hogy hol van.

Nagyon szerettem Karl-t, kedves volt.

Okos is volt?

Sándor, megint, az intoleranciája! Azt mondta, hogy hülye! És amikor verseket kezdett írni, akkor elkezdte tisztelni. Karl is írt verseket.

Hansi egy svédhez ment hozzá, Dick Stäl von Holstenhez, nehéz házasságuk volt, Hamburg, Svédország, majd Portugáliában

hozzáment egy angolhoz, nagyon szerette, de egy gerincvelő-tumorban hamar meghalt.

Tudta, ez egy megkerülhetetlen kérdés, hogy a Lénárd család zsidó származású volt?

Tudtam, de erről nem beszéltünk, A szüleim is tudták. A Beer család nem volt zsidó család. Voltak a Lénárd házban régi kották, ott állt a Lévy családnév rajtuk. A Lénárdok Mainzból származnak.

Lénárd Sándor akkoriban is rajzolt?

Nem. Zenélt, zongorázott. Együtt is játszottunk, főleg Bachot. Aztán, őután én is elkezdtem orgonán is játszani.

A nagy házban volt egy cseballónk is. Arról a hangszerről írt verset is.

Olvastam és ismerem a verseit.

Ismeri azokat a verseket is, amelyeket Önnek írt ?

(fejbólintás, mosoly...) Igen., Igen.

1946-ban írt egy tanulmányt magyarul Költői fejlődésem címmel. Van ott egy mondat, „Amikor 25 éves lettem, megcsókolt a múzsa, Elisendának hívták.” Ez az Elisenda Ön volt?

Azt hiszem nem.

Én azt hiszem, mégis, csak Andrietta idejében nem akarta az Ön nevét említeni.

Nem, én ezt nem hiszem.

Lehet, hogy egy másik hölgy volt az?

(Fejbólintás) Azt hiszem.

Sok kapcsolata volt?

Amikor házasok voltunk, biztosan nem. Ami az előtt volt, nem tudom.

Tudja-e hogy a hamvait haza akarják hozni a szüleikhez?

Igen, hallottam. Andrietta még nem csinálta meg? Nem tudom, hogy a sír Klosterban még megvan-e? Lili Barry fizette korábban. Hogy él-e még?

Dr. Barry és Sándor kapcsolata nem volt a legjobb. Ha pl. eperpalántákat kért Donna Emmába, azt ő teljesen bolond ötletnek tartotta. Az ilyen dolgok iránt semmi megértést sem tanúsított.

Klosterneuburg

28-án visszautazunk Bécsbe, *Klosterneuburgba*. Először a temetőt látogatjuk meg, ahol a Lénárd szülők nyugszanak. Szokatlan síremlék. A közepére, fent egy Buddha - fej van vésve. A sír szélein keleti minta. A felirat magyarul : dr. Lénárd Jenő 1878. V. 2. - 1924. XII. 2. Alatta: Lénárd Ilon 1888. IV. 4. - 1938. I. 6. És ha szemben állok a sírral, a jobb sarokban alul van egy idézet János Evangéliuma, 15,12. "Szeressétek egymást, mint én szerettelek titeket."

A temető után megnézzük a gimnáziumot, ahol Lénárd Sándor tanult. Elmegyünk ahhoz a házhoz is, *Albrecht Strasse* 58-ba, ahol kisgyerekként élt. Egy nagyon szép, mutatós, földszintes ház. A mostani lakók nagyon kedvesek és szívélyesek. Beengednek, legalábbis a kertbe. Csodálatos kert. Érződik rajta, hogy már régóta a gondját viselik. Belépve ebbe a kertbe megértettem, hogy milyen lehetett az a világ, ahonnan ő elindult, és amibe visszavágyott. Ilyen szép, különleges kertet régen nem láttam.

Örökzöld tuják, futórózsák, hatalmas nyírfa. Éppen virágzott a labdarózsa és a liliom. Egy törpe ezüstfenyő balra, néhány tő pimpó jobbra. Húsos som, klemátisz, borostyánnal befutott öreg diófa és a pázsiton szétszórva sok - sok százszorszép. Egy apró veteményes kertben minden, amire csak szükség lehet a konyhában. A paradicsomtól a zöldbabon át egészen a metélőpetrezselyemig. Kis üvegház a magoncoknak és a palántáknak.

Június-júliusban egy forgatókönyv vázlaton dolgoztunk Ildikóval. Házalunk vele különböző tévéstudiókban, kereskedelmi csatornáknál. Talán tudunk pénzt szerezni a megvalósítására. Mindenkit érdekel a történet. De addig, amíg állami támogatást nem kapunk, addig ők sem akarnak beszállni a filmbe. Júniustól egészen jövő év áprilisáig ezzel telik az idő.

Közben még megcsinálom *Philoktétészt* Zalaegerszegen, a *Nórát* a Vígszínházban, és a *Keant* a Thália Színházban.

Április 5-én úgy határoztunk, hogy kimegyünk *Rómába*, megpróbálunk felvételeket készíteni a Via Babuino-i lakásról.

Mindent bevetünk, hogy beengedjenek a lakásba, de sajnos a bentlakók nem hajlandók beengedni minket. Csak kívülről tudtunk néhány felvételt készíteni. Vittem a Római Magyar Akadémiának néhány Lénárd-kötetet. Hogy legyen a könyvtárban.

Visszaérkezve újra belevetettem magam a színházi életbe. Részt vettem az Új Madách Kamara első bemutatóján, aztán Veszprémben Ruszt Józseffel az *Oidipus királyt* és az *Oidipus Kolónoszbant* próbáljuk.

Ildikót megpróbáltam rábeszélni, hogy adjuk fel a filmtervet, várjunk egy jobb időre. Egyelőre készítsünk el egy dokumentumfilmet, hogy értelme legyen ennek a sok munkának. Hátha ez a dokumentumfilm majd elősegíti, hogy elkészülhessen a nagyjátékfilm.

Hozzáláttunk a vágáshoz. Siklósi Szilveszter segített benne, mert én már Veszprémben próbáltam akkor. Sietnünk kellett, mert a Filmszemlén már szerettük volna bemutatni a filmet. Reméltük, hogy a Filmszemle nagy publicitása miatt felfigyelnek a tervünkre. Az utolsó pillanatban készültünk el, így hivatalosan nem nevezhattunk be, de azért nagyon jó helyet találtak nekünk a műsorban. A bemutató 2002. január 31-én, öt órakor volt a Corvin moziban. A Korona Pódium bemutatójától 12 év telt el. Nagyon sokan jöttek el, filmes barátaim is. Szabó István, Andor Tamás és Bacsó Péter. A filmnek nagy sikere volt. Akik kijöttek a vetítésről, mind úgy érezték, hogy kaptak valamit. Felfedeztek egy különleges embert. A legmeghatóbb az volt, hogy mindenki azt hitte, hogy valamelyik családtagomról vagy nagyapámról beszélek. Olyan személyes lett a film. Elértem, amit akartam.

VÉGÜL IS...

Id. Brueghel *Ikarus bukása* című festménye a brüsszeli képtárban található.⁴⁸ Különös, talányos kép ez. A kép előterében egy paraszt békésen szánt. A távolban hajók vitorlái dagadnak a szélben, idilli part, sziklakkal. A központi figurától lejjebb, a domboldalon, egy pásztor a juhaival. A pásztor az ég felé néz. Mintha meglátott volna valamit. De hiába követjük tekintetét. Nem találunk semmit. A festő becsapja a nézőt. Mert az ellenkező irányban történik valami, mintegy mellékesen. Egy vízbe csapódó alak lábai kandikálnak ki a tengerből. Ő Ikarus. A dráma alig észrevehetően, megbújva, szinte jelentéktelen szerepet kap. A világ közben megy tovább, észre sem veszi az egyéni tragédiát. És ez így van jól.

Ebben a képben benne van a lénárdi sors. Ő az, aki műveiben szemérmesen elrejtí fájdalmát, gondjait. Nem akar beszélni róluk. Látszólag harmónia, életöröm és bölcsesség sugárzik munkáiból. Látszólag. Akárcsak Brueghel képénél, Lénárdnál is csak az veszi észre a személyes tragédiát, aki tüzetesebben vizsgálódik.

Mindenbe belefogott, minden érdekelte, mindenről volt véleménye. Kikezdhető irodalmi munkássága, megkérdőjelezhető orvosi tevékenysége, zenéhez való viszonya. Lénárd Sándor és munkássága csak egészben, a hibákkal együtt mérhető, értékelhető. Mindez egy álom megvalósulásához, egy személyiség

⁴⁸ Lénárd Sándor a háború előtt járt ebben a képtárban itt látta Jordaens „Syrinx és Pan” c. festményét. A „Római történetek” című könyvében említi ezt a képet.

kiteljesedéséhez vezet. Lénárd Sándor legfontosabb műve saját maga. Egy ember, aki hol következetesen építette, hol meg rombolta életét, hogy megvalósítsa önmagát, hogy eljusson ahhoz a létformához, amelyre mindannyian vágyunk, csak gyávák vagyunk belevágni. Mindent hátrahagyva, mindenről lemondani, és ha kell többször is, a semmiből újra kezdeni.

Rimbaud, Lénárd Sándor, nagyapám. Nekem így állt össze ez a névsor.

LÁTHATATLAN HÁZ

Filmterv - 1999. november⁴⁹

János (45) képszerkesztő és fotós, egy népszerű magazin munkatársa. Szakmája megszállottja, presztízskérdést csinál abból, hogy mindenre megtalálja a lehető legjobb megoldást. Otthoni archívuma a legkomolyabb profi gyűjteményekkel vetekszik, a képmánia egészen végletes formákat öltött, mindenféle rögzítő eszköz, a digitális karóra-fényképezőgéptől a klasszikus síkfilmes gépekig, dobozok százszámra, folyamatos szkennelés és digitalizálás, Internet, CD-k, antikváriumok bújása stb. Milliárd képet látott már, ezek nivellálják egymást, a szenzáció és a szépség megkopik az ismétlődéstől és a másolás aktusától. A képek gyűjtését és rögzítését morálon túli dolognak tartja, a fényképezés ismeretelméleti probléma, nem pedig morális, a morál a tettet vizsgálja, nem a tett nyomának rögzítését, és az, hogy a rögzítés aktusa önmagában a morális vizsgálódás hatókörébe vonható, baromság. A sötét erdő, amibe jutott, inkább az érzékek birodalmának része. Ilyeneket mondana, ha szeretne bölcsekedni, de nem szeret, a szavakat alkalmatlan, vagy legalább is tökéletlen eszközöknek tartja.

Lakása maga a hi-tech minimalizmus, itt minden János mániájának van alárendelve, speciális polcrendszerek, egy hatalmas ágy, high-end cuccok, archívum, számítógépek, és egy óriási tetőterasz, amiről fél Budapest látszik. A tegnap esti rendelt pizza maradványai, egy rekesz

vörösbor, néhány üveg tequila, több karton Gitane. János előhívja a képeket, aztán beszkenne az egész sorozatot. Csöng a mobilja, Márta az, a barátnője, aki szintén a lapnak dolgozik, a szerkesztőségéből hívja, suttog, amitől a férfi ideges lesz, összevesznek. János rááll a lap szerverére, letölti az esedékes munkáját, a kétoldalas anyag arról szól, hogy újabb bujkáló háborús bűnöst véltek megtalálni Venezuelában, a cikk egyik keretes anyaga Lénárd Sándor esetét eleveníti föl, akit összetévesztettek Mengelével. Ehhez kéne illusztráció.

János keresgélne kezd, végül eljut a Lénárdnak szentelt honlapra, letölt egy-két képet Lénárról és a Láthatatlan Hárról, beleolvas az életrajzba, majd rátalál Diana portréjára, megtetszik neki, kinyomtatja, és az íróasztala fölé tűzi. Aztán szörfölgetni kezd, a bookmark-listáról kedvencére kattint, arra a website-ra, ahol európai nagyvárosok képe látszik. Berlin és London után Rómánál köt ki, a kamera a Via Veneto torkolatát mutatja, Barberini méheskútját, a járókelők közül néha kiválik egy, a kúthoz lép, fölfrissíti magát. János már éppen elkapcsolna, amikor egy fiatal lány lép a kúthoz, iszik, majd fölnéz, éppen a kamerába. Diana. A lány elfordul, ránevet valakire, aki a képen kívül áll, majd kilép a képkivágásból. János kikeresi a lány arcát a gép memóriájából, följavítja Photoshopban, és kinyomtatja. Az igazi Diana portréja mellé tűzi. Elképesztő a hasonlóság. Tölt magának egy pohár bort, kiül a teraszra, cigarettázik. Aztán, mint aki megbolondult, telefonálni kezd, helyet foglal a római gépre, csomagol, néhány ruha, egy Sony Picture Book, a Minox. Taxiba vágja magát.

⁴⁹ Kóródy Ildikó-Németh Gábor-Gálffi László közös munkája

Innen visszatérünk az első forgatókönyvhöz, ami a Lénárd életéből fölillantott epizódokat illeti. Ezek át-át ütik János jeleneteit, ahogy szállást talál, várakozik a Baberini kútnál, tévét néz egy kis panzióban, kirúgják mobilon az állásából, veszekszik Mártával stb.

A Porta Portesén kirabolják, el kell hagynia a kis szállodát, éjszaka csavarog, reggel kimegy a Lidóra, mert ott meg is lehet fürödni. Telefonon próbál intézkedni, de hiába, most derül ki, csak Mártára számíthat, a lány megígéri, hogy eljön érte, János hallani sem akar róla, csak pénzre van szüksége, meg időre, hogy átgondolja a dolgait.

A város felé menet a metrón megpillantja Dianát, követi hazáig, várja a ház előtt, a lány mopedre ül, János leint egy taxit, pedig egy fillérje sincs, a csuklóján hordott Casio-val fizet, amikor Diana munkahelyéhez, egy bárhoz érnek. János leül a teraszra, egy kávét kér, le sem veszi a szemét a lányról. Amikor kiderül, hogy nincs pénze, beszélgetni kezdenek, a férfi felajánlja, hogy beáll mosogatni, a lány kineveti, de a szaván fogja, a zárás után kap egy tányér tésztát. Sétálnak a római éjszakában, és amikor János a kérdésre, hol lakik, látványos zavarba jön, a lány hazaviszi magához.

Diana esténként dolgozik, János pedig egy polaroid géppel járkál a római éjszakában, hogy turistákról párezer líráért szuvenir-képeket csináljon. Délig alszanak, délután Diana tévét néz, mindenféle vetélkedőket, az egyik csatornán egy olyat is, ahol képeket kell felismerni egy részletről, János elkápráztatja Dianát, a lány rábeszéli, hogy jelentkezzen, egymilliárd lírát lehet nyerni.

János alig tud olaszul, de a vetélkedő teszt-szerű, egyszerűen a helyes választ kell megjelölni. Jánosból médiaesemény lesz, a fantasztikus magyar, aki mindent tud, Diana lubickol, János fantasztikus összeget nyer.

Fölbukkan Márta, János legjobb barátjával és a pénzzel, János elviszi őket egy nagyon drága étterembe a Navonára. Véglegesen összevesznek.

János vissza-visszatér a Lénárd-site-ra, egyre többet tud meg, egyre jobban érdeklik a párhuzamok, fölkeresi Lénárd római korszakának helyszíneit, latinul tanul, és úgy próbál beszélni a lánnyal, bejár a Biblioteca Nazionaleba, főz Dianának Lénárd receptjeiből, méregdrága ruhákat vesz neki, kéri, hogy lépjen le a trattoriából, és utazzanak hajóval Dél-Amerikába. A lány félni kezd Jánostól, egyre többet veszekszenek, egy hajnalon egyedül ébred az ágyban.

János egy óceánjárón Brazíliába megy.⁵⁰ Itt lehetne az első gyógyítás, a hajón. Érintetlenül megtalálja Donna Emmában Lénárd házát. Beköltözik. (Megoldandó még, hogyan, kitől szerzi meg a házat, ki adhatja el, vagy hogy költözhet be. Donna Emma mint közeg.)⁵¹

A teljes azonosulás finom folyamata következik, olyannyira, hogy a falubeliek visszatérő szellemnek tartják. Félnek tőle, de aztán megszokják és megszeretik.

⁵⁰ A Brazíliában játszódó rész kidolgozását a kutatás utáni időszakra szántuk.

⁵¹ Fikció és valóság! Még nem tudtuk, hogy az élet írja a könyvet: Sao Paolóban megtudtuk, hogy Andrietta is velünk jön a *Láthatatlan házba*. El akarja adni a birtokot, és exhumálni szeretné férje holttestét.

János „gyógyít” is már. Tüskét húz ki a begyulladt köröm alól, veteményest ültet, zenét hallgat, sokszor és sokat játszik az ócska pianínón. Megszűnik számára az idő.

JORNAL da TARDE

O ESTADO DE S. PAULO

5 de janeiro de 1968

UM NAZISTA PARA CRIANÇAS

'EGY NÁCI, A MESÉBEN...'

Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy ember, aki szerette a gyerekeket és a tyúkokat, valamint Bach zenéjét; aki elhagyta szülőhazáját, Magyarországot, és Brazíliába költözött, mert az akkoriban „zöld folt” volt a térképen. Ezt az embert Lénárdnak hívták, élete java részét a gyerekeknek szentelte, és azáltal vált híressé az egész világon, hogy angol gyermekmeséket fordított latinra. Úgy tíz évvel ezelőtt csoda tárgya volt São Paulóban, miután az „O Céu é o Limite” ('A határ a csillagos ég') c. TV-műsorban bizonytságot tett arról, micsoda mélységeit ismeri az életnek és Bach zenéjének. Ám ez szinte semmiség volt Lénárd életében, akinek XII. Pius pápa is leróta háláját, amiért kijavította a Vatikáni Latin Szótárban található hibákat, s kinek sorait Thomas Mann oly tisztának érezte, akárcsak Goethe verseit. Ez a bizonyos Lénárd jelenleg az Egyesült Államokban tartózkodik, és görög tanároknak tanít görögöt. És éppen ez a békeszerető Lénárd volt az – aki a kultúrának él egy Dona Ema nevű kisvárosban, Santa Catarinában -, akit a paranai rendőrség „Mengelének választott”; annak a náci hóhérnak, aki a háború idején sok-sok kisgyermek gyilkosa volt.

O FALSO MENGELE

'A HAMIS MENGELE'

A paranai rendőrség úgy vélte, hogy Mengele (bal oldali, illetve alsó kép), a gyermekgyilkos náci azonos Lénárddal (jobb oldali, illetve felső kép); azzal a magyarral, aki gyermekmeséket fordított, és egész São Paulót elbűvölte Bachról adott válaszaival a televízióban.

1. Joseph Mengele, a náci orvos, aki csecsemők vénájába benzint injektált, volt a nagy São Pauló-i hős tíz évvel ezelőtt, hangzott el a Paranoi Nemzetbiztonsági Hivatal tájékoztatása szerint. Hozzáadték: Mengele majd' egy éven keresztül vett részt egy heti rendszerességgel sugárzott São Paulói TV-műsorban, melynek „O Céu é o Limite” ('A határ a csillagos ég') volt a címe, s ahol különböző, Bachról feltett kérdésekre válaszolt, Alexander Lenhardt néven. A paranai rendőrség további információkkal is szolgál: Mengele, aki gyermekek ezreinek a szemét műtötte szikével, hogy megváltoztassa a színüket, világszerte híressé vált, miután 1959-ben angol gyermekmeséket jelentetett meg, latin fordításban. És ez még nem minden. Azt állítják, hogy a náciellenes író, Thomas Mann, Mengelét tartotta századunk legnagyobb német költőjének; valamint hogy Mengele, nők ezreinek gyilkosa, aki különféle vírusokat fecskendezett beléjük, köszönetnyilvánító levelet kapott XII. Pius pápától, közvetlenül a második világháború után, amiért javításokkal látta el a Vatikáni Akadémia latin szótárát. A paranai hatóságok végül még egy meglepő hírrel

szolgálnak: a náci Mengele – aki mindvégig a Lenhardt nevet használta – hálás levelet kapott Alexander tábornoktól, az olaszországi szövetséges erők parancsnokától, amiért együttműködött velük a nácik elleni harcban. Most pedig Mengele, aki több mint tíz éve Santa Catarinában él, néhány hetet az Egyesült Államokban tölt, ahol is görög nyelvi továbbképzést nyújt egyetemi görögtanároknak.

2. Ám akik ismerik Alexander Lenhardtot, tudják, hogy a paranai rendőrség óriásit tévedett, a néven kezdve, amely Lénárd (magyar név), nem pedig Lenhardt, amely német. Mengele német, Lénárd pedig magyar; Mengele náci, Lénárd pedig zsidó. A paranai rendőrség, melyhez bejelentés érkezett, miszerint Martin Bormann Iguaçu térségében tartózkodik, azon nyomban Joseph Mengele kutatására indult az Itajaí-völgyben, Santa Catarinában, több száz kilométerre Iguaçutól, ahol Bormann él, az angol **Sunday Times** beszámolója szerint. Lénárd barátai a legkevésbé sem találják mulatságosnak a történetet, egy igen érzékeny emberről lévén szó, aki még szívinfarktust is kaphat, ha az Egyesült Államokban tudomást szerez róla, hogy Brazíliában, szeretett földjén nácinak bélyegezték; éppen őt, aki óriási szívájdalommal vált el hön szeretett feleségétől, a német Gerdától, amiért a náci mozgalomhoz csatlakozott. De kik is Lénárd barátai és csodálói, akik tudják, hogy ő a legkevésbé sem náci? Olyan személyek, mint a magyar származású Rónai Pál, aki éppen a náciizmus elől menekült Brazíliába; Aurélio Campos, volt Televíziós

személyiség, jelenlegi képviselő; a Ribeirão Prêto-i Orvostudományi Egyetem Patológia Tanszékének tanszékvezető professzora, a magyar Fritz Kuberle, aki együtt végezte Lénárddal a bécsi orvosi egyetemet, még a náci megszállás előtt. Vagy Picher Károly szobrász, aki Perdizesben él, és pontosan ismeri Lénárd egész élettörténetét, budapesti gyermekkorától kezdve. És ott vannak azok a São Pauló-i zsidók, akik közül néhányan Mengele kezei közt szenvedtek, illetve ott szurkoltak Lénárdnak a képernyők előtt, ám soha semmiféle hasonlóságot nem észleltek a két ember között.

3. A paranai rendőrségnek mindazonáltal egy valamiben igaza van: élnek nácik Brazíliában, talán még Santa Catarinában is; Iguaçuban pedig biztosan, amint azt a Jornal do Tarde meg is írta tavaly, amikor a valódi Mengele nyomait próbálta követni. Curitibában pedig minden kétséget kizáróan, ahol is tavaly augusztusban felakasztva találtak rá szállodai szobájban a luxemburgi Eugene Parriesre, miután német nácik elűzték egy bárból a rua do Riachuelón, a paranai fővárosban - ahol rendszeresen összegyűlnek, nyíltan, anélkül, hogy a paranai rendőrség ebbe bármilyen módon beavatkozna -, majd halálosan megfenyegették. S ahol múlt év utolsó hétvégéjén a német Niels Steffen, az ismert náci, hangyairtót vett be (vagy kényszerítették rá, hogy bevegye), és szintén meghalt. A Paranai Nemzetbiztonsági Hivatal csak akkor hozta nyilvánosságra az említett haláleseteket, miután a héten bejelentés érkezett Bormann, Hitler „örökösének” iguaçuai tartózkodásáról. Az

újságírók azon kérdésére, hogy vajon felkutatták-e már Bormannt, a paranai hatóságok azt felelték, éppen Mengele után kutatnak Santa Catarinában. Miután Mengele külföldi és orvos, Lénárd pedig orvos és külföldi, könnyű volt az azonosítás. A paranai rendőrség elmondta, hogy a Lénárd lakhelyéhez, Dona Emához egészen közeli Presidente Vargas valóságos náci-fészek. Igazság szerint laknak ott németek, olaszok, valamint brazilok, spanyolok, portugálok és feketék leszármazottai, harmonikus együttélésben. Lakják umbandista németek és olyan feketék is, akik jobban beszélnek németül, mint portugálul. Heinz Muellert, német náci nemrégiben egységesen elűldözték e térségből a lakosok.

4. A Nemzetbiztonsági Hivatalnak több oka is van rá, hogy bizalmatlan legyen Lénárddal szemben. Először is nem menekülhetett el 1938-ban Magyarországról a nácik elől, hiszen a németek csak 1941 után szállták meg az országot. Ugyanakkor az a helyzet, hogy Lénárd nem 1938-ban, hanem 1928-ban hagyta el Magyarországot, hogy orvosi tanulmányokat folytasson Bécsben, és akkor utazott el Ausztriából, amikor a fasiszták már hatalmon voltak. Abban igaza van a paranai rendőrségnek, hogy egy náciellenes érzületű illetőnek értelmetlen lett volna Olaszországba menekülnie 1938-ban, amikor is a fasizmus diadalkorát élte. A paranai rendőrségnek igaza van; „Mengele” azonban nem az olasz fasiszták segítségére sietett: Lénárd a Vatikáni Könyvtárba ment dolgozni, méghozzá XII. Pius pápa vette a védőszárnyai alá,

onnan pedig még maga Hitler sem lett volna képes kiszakítani: ezért lehetett oly nyugodt egy náciellenes illető a fasiszta országban. A paranai rendőrség másik nagy érve Lénárd Mengelével való azonosítása mellett az a tény volt, hogy Lénárd tizenhárom nyelven beszél, köztük norvégül, dánul és svédül, mely nyelveket a paranai rendőrség szerint „kizárólag Norvégiában, Dániában és Svédországban tanítják, három olyan országban, ahol Mengele megfordult”. Guimarães Rosát, aki a halála előtt vietnámi nyelven tanult (mely nyelvet Brazíliában nem tanítják), a világ egyetlen rendőrsége nem vélte vietkongnak. Egy másik nyom, amely azt jelzi, hogy Lénárd azonos a náci orvossal, az a tény, hogy Dona Ema-i házában van egy műtőszoba. Lénárd már évekkel ezelőtt is többször említette az „O Céu é o Límite”-ben, hogy rendelőt szeretne nyitni Dona Emában, a környékbeli betegek ellátására. Lénárd volt az egyik első olyan orvos a világon, aki a fájdalommentes szülés módszerét gyakorolta.

5. A Paranai Nemzetbiztonsági Hivatal olyan biztos pozícióban érzi magát, hogy még egy döbbenetes erejű hírrel szolgált: Mengele, akit a magyarországi kommunista kormány számos magyar zsidó meggyilkolásáért „üldözött”, a magyar kommunista kormány meghívottjaként Budapestre utazott, miután tanszékvezetőnek, valamint sebészeti előadások megtartására kérték fel. Pontosan ez történt ugyanis Lénárddal, amikor a háború után Olaszországból hazatért. A paranai rendőrség szerint tehát Mengele egészen rendkívüli ember, aki

két helyen is képes tartózkodni egyszerre. 1957-ben Mengele békésen éldögélt Barilochéban, Argentínában. A nyugat-német kormány azonban kinyomozta a címét, majd a kiadatását kérte. Mengele egész idő alatt nem hagyta el Bariloché-t, mégis sikerült részt vennie a hetente sugárzott „O Céu é o Limité”-ben, São Pauló-ban. Az argentin igazságszolgáltatás két évig vitázott a kiadatásról; Mengele csupán 1959-ben hagyta el Bariloché-t, kevéssel azelőtt, hogy a bíróság jóváhagyta a németek kérését. Majd belépett Paraguayba, s egyszerűen úgy mutatkozott be a paraguayi hatóságok előtt, mint „Joseph Mengele, német, orvos”. Egyidejűleg pedig São Pauló-ban tartózkodott, Lénárdként, és kiadatta latin nyelvű könyvét, amely best-seller lett az egész világon. Igaz, Mengele nem éppen árja-típus, hanem sötét hajú és szemű, akárcsak Lénárd; a két arc között van is némi hasonlóság. Ám a paranai rendőrség némely ügynöke a hivatalos jelentéssel szemben már azt állítja, hogy Lénárd valójában mégsem Mengele, „mivel Mengele már meglátogatta őt Dona Ema-i házában”. Lénárd mindezenközben görögöt tanít az Egyesült Államok-beli görögtanároknak, gyanútlanul.

O Brasil era verde no mapa e Lénárd o escolheu

Brazília „zöld folt” volt a térképen, s Lénárd ezt választotta

Lénárd fest; németül, magyarul és latinul ír; zongorázik, és mindent tud Bachról. Thomas Mann Goethehez hasonlította; a paranai rendőrség Mengelével azonosította.

Egy budapesti orvos asztalán nyitott atlasz hever. 1952-t írunk; ez a berlini válság és a koreai konfliktus éve. Lénárd Sándor - aki 1910-ben született, amikor Magyarország még Ausztriához tartozott - úgy érezte, az ő régi világa az első világháború következtében immár romokban hever; azután a másodikat is megszenvedte, s attól tartott, hogy esetleg a harmadik is kitör majd, így hát egy békésebb földre vágyott. Hatalmas zöld folt vonzotta magára a szemét a világtérképen; Lénárd más pontokat is keresett volna az atlaszon, ám az a folt nem engedte el a tekintetét. Csak nézte a fekete betűket a zöld folton. „Brazília nagynak látszott, és szépen zöldellt a térképen”, szokta mondogatni Lénárd. Ezért, és nem más okból választotta Brazíliát, a reménység hazáját.

És ideutazott. A pápa, Alexander tábornok és Thomas Mann levelével a zsebében érkezett Rióba; ekkor már németül, magyarul, olaszul és latinul is jelentek meg versei, amelyeket máris klasszikusnak értékelték. A Bevándorlási Hivatal tisztviselője nem értette, mit mond olaszul: Lénárd azt igyekezett elmagyarázni neki, hogy író, a hivatalnok azonban „papírkereskedő”-ként jelölte meg a foglalkozását.

Lénárdnak ezután sikerült megértetnie vele, hogy orvos és zenész, mire a funkcionárius azt felelte: „Brazíliában csak úgy hemzsegek az orvosok és a zenészek, itt vegyészekre van szükség”. Lénárd azt mondta, ért valamit a vegyészethez, majd egy rézbányában helyezkedett el, vegyészként. Hét hónapot töltött ott, a föld alatt. Ám miután az alkalmazottak elég rossz egészségi állapotban voltak, inkább velük törődött, mint orvos, és nem a bányával, mint vegyész.

’52 végén otthagyta a bányát, São Pauló-ba utazott, és feladott egy apróhirdetést az „O Estado do S. Pauló”-ban: „Ápolói állást keresek”. Egy Egberto da Silva nevű orvos válaszolt is Lénárdnak, aki felkereste őt a rendelőjében. „Pár perc beszélgetés után rájöttem, hogy Lénárd sokkal többet tud nálam”, mesélte Egberto da Silva, aki felvette őt asszisztensnek, „hogymiben segítsen, amihez nem értek”.

Lénárd öt évig dolgozott dr. Egbertónak. 1957-ben indult az „O Céu é o Limite” c. műsor, ő pedig jelentkezett az akkori Canal Trêsnél, és azt mondta Túlio de Lemosnak, hogy szüksége volna 200 ezer cruzeiróra, valamint hogy tetszés szerint válasszanak ki egy német költőt, zenészt, író vagy filozófust. Ő bármely kérdésre válaszol, akármelyikükről. Túlio Bachot választotta.

Így lett Lénárd a város hőse; Aurélio Campos mind a mai napig elszégyell, ha eszébe jut. Lénárd elérte, hogy a TV-készülékek 97%-át Tupira kapcsolták, s szinte ugyanez mondható el a rádiókészülékekről is. Egyik kérdés a másik után hangzott el Bach gyermekkoráról; hogy mit csinált egy bizonyos nyári napon; hogyan

szólt egy-egy ária első vázlata, amelyből Bach később remekművet gyúrt: Lénárd valamennyire válaszolt.

A játékszabályok szerint annak kellett kiesnie, aki hibázott, vagy önként abbahagyta a játékot („a határ a csillagos ég” volt), és minden egyes helyes válasszal nőtt a nyeremény összege. Lénárd rekordot döntött: eljutott a 200 ezer cruzeiróig, amire vágyott, majd abbahagyta. Több ember sírva fakadt a nézőtéren az utolsó adás közben; mindenki biztos volt benne, hogy Lénárd sosem tévedne, ha tovább folytatná.

„Nyitok egy gyógyszertárat és egy rendelőt Dona Emában, az Itajaí partján, Santa Catarinában. Én már éheztem; ott még soha senki nem éhezett”, mondta Aurélio Camposnak. Azt mesélik, Lénárd rájött, hogy az Itajaí-völgyet sosem érintheti a radioaktivitás veszélye, még ha atombomba-háború törne is ki a világon.

És Lénárd – akit a paranai rendőrség azzal vádol, hogy ő Mengele, a csecsemőgyilkos – az elmúlt tíz év során gyerekekkel foglalkozott, és gyermekkönyveket fordított. Orgonázni tanította a gyerekeket, a csillagokat mutatta nekik nagy teleszkópján, s második feleségével élt, akivel Olaszországban házasodtak össze, évekkel azután, hogy az elsőtől elvált, aki nácista eszméket vallott.

Ourse – dixit Christophorus Robinus – quam ex animo te diligo!
– *Egomet quoque te diligo – dixit Pu.* Lénárd hét évig fordította latinra A. A. Milne harmincoldalas könyvecskéjét, a *Micimackót*, amelyet több mint negyven éve minden amerikai vagy angol ismer, aki valaha gyerek volt. *Micimackó* történetét Dona Emában fordította Lénárd. Korábban írt már egy vaskos kötetet németül a kétezer évvel korábbi

római konyhaművészetről; valamint egy latin nyelvű esszét a rántott szelet eredetéről, felemelkedéséről, dicsőségéről, hanyatlásáról és megifjodásáról, két évszázad során. Irt még egy verseskötetet, *Ex Ponto* címmel, melynek német nyelvű verseit Thomas Mann Goethe költeményeihez hasonlította, s amely latin, magyar és olasz nyelvű verseket is tartalmaz. Mindezt akkor, amikor még Európában élt.

Lénárd *Winnie ille Puját* Dona Emából Rónai Pálhoz, egy másik magyar származású latinistához vitte, akit magával ragadott a munka. Nem olyan a fordítás, melyben a '*lányka*' *puellá*vá alakult volna; bölcs alkotásról van szó, amelyben a '*csipke*' *sicut acu pictu*ként jelenik meg a fordításban, azaz úgy, ahogyan Vergilius nevezte: '*a tñ festménye*'. Lénárd Horatius, Ovidius, Plótinosz és Apuleius kifejezéseit alkalmazta.

Klasszikus latin nyelvű költői képei mellett egyetlen ritmusbeli törés sincs a szövegben. Rónai azt mondta, elbűvölő a könyvecske, de Lénárd legfeljebb „ha 25 példányt” ad el belőle. Lénárd pontosan 25 példányt nyomtattatott ki; szétküldte őket a barátai közt. Egyikük Svédországba utazott, ahol egy kiadó kétezer példányt nyomtatott ki a könyvből, és három nap alatt eladta az összeset.

Később az angolok és az amerikaiak is kiadták a könyvet; az Egyesült Államokban, 1960 karácsonyán, amikor piacra dobták, 76 ezer példány kelt el, és a kiadónak rövidke, latin nyelvű szöveget kellett leközoľnie a New York Timesban, elnézést kérve attól a több ezer embertől, aki nem juthatott hozzá a latin nyelvű meséhez karácsony előtt, mert „kifogyott a készlet”.

Így a könyv, amelynek 25 példányban kellett volna elkelnie, 25 ezer dollárt hozott Lénárd konyhájára; a kiadónak pedig több mint 170

ezret, csak az Egyesült Államokban. Lénárd az igényes európai olvasók körében is igen népszerű, akik jól ismerik német és magyar nyelvű románcát az olaszországi német megszállás végnapjairól.

Lénárd Brazíliáról is írt. A német nyelvű munka eredeti címe „Tehén a tetőn”, angolul pedig „A latin medve völgye” lett a címe; az Itajaí-völgyről szól, és szintén nagy sikerkönyv lett az Egyesült Államokban. A mű Dona Ema és Presidente Getulio népének életéről szól, mely városok Dona Irma és Tenente Gregório néven szerepelnek a könyvben. Lénárd az örök tavaszról mesél benne, kék pillangókról, vadon nőtt banánról és cukornádról.

Megismerteti velünk a helyi iskola tanítónőjének szavait, amelyeket a gyerekekhez intéz: „Isten és Krisztus először megteremtették a földet. Nem lehet tudni, hol kezdték, de bizonyára nem Brazíliában, mert azt még mindig nem fedezték fel”. Az orvosi rendelőben nagyon tiszta sertések sétálgatnak békésen; a tejesember minden egyes vödörből kimer egy-egy liter jó zsíros tejet, a többit pedig kiönti, „hogyminden koma jóllakjon”.

Így énekel Lénárd új földjéről: „Dona Ema a világ paradicsoma; csak abban reménykedem, hogy a civilizáció embertelen gépeivel jó sokáig várat még magára”, mondta egyszer. Majd így folytatta: „Nem fogadtam el a katedrát, amelyet Budapesten kínáltak fel számomra, mert úgy gondoltam, sosem válna belőlem jó kommunista. A világ baja nem az, ha rosszul kormányozzák, hanem pusztán az, hogy kormányozzák”.

Úgy véli, hogy Brazília, s különösen Dona Ema, melytől oly távol áll a rádiózás és a televíziózás, az egyetlen olyan hely a világon, ahol az ember szabadon és boldogan létezhet. Onnan már csak a

görögül és latinul beszélő emberek hiányoznak. Jó magyar létére sokat vitázik futballról, de kizárólag latin vagy görög nyelven. Tíz éven át kizárólag olyan műveket olvasott, amelyeket a francia forradalom előtt nyomtattak. Örült neki, hogy az Egyesült Államokba mehet görögül beszélni. De már értesítette a feleségét, hogy hamarosan visszatér Dona Emába...

/Mester Yvonne fordítása/

GÁLFFI LÁSZLÓ ÉLETRAJZA

Gálffi László 1952-ben született Budapesten. A gimnázium elvégzése után a Színház- és Filmművészeti Főiskola színész tanszakán tanult. 1975-ben a diploma megszerzése után a Vígszínház tagja 1999-ig. 1999-től „szabadúszó” színészként budapesti és vidéki színházakban játszik, jelenleg a Színház- és Filmművészeti Egyetemen a színpadi beszéd adjunktusa.

FŐBB SZÍNPADI SZEREPEI

1976/76

1977. 04. 22.

Vígszínház

Kesey, Ken: Wasserman, Dale: Kakukkfészek

R.: Kapás Dezső

Martini

1978/79

1978. 09. 15.

Pesti Színház

Weingarten, Romain: A nyár

R.: Várkonyi Zoltán

Simon

1980/81

1980. 01. 24.

Pesti Színház

Shaffer, Peter: Equus

R.: Kapás Dezső

Alan Strang

1981. 01. 31.

Rimbaud: Szív dobog a reverenda alatt, Egy évad a pokolban (Rimbaud-est)

Pesti Színház

R.: Matkócsik András

1981/82

1982. 03. 05.

Vígszínház

Shaffer, Peter: Amadeus

R.: Kapás Dezső

Wolfgang Amadeus Mozart

1983/84

1983. 10. 21.

Vígszínház

O'Neill, Eugene: Amerikai Elektra

R.: Horvai István

Orin

1984/85

1984. 09. 14.

Vígszínház

Shakespeare, William: II. Richárd

R.: Marton László

II. Richárd

1985. 01. 13.

Pesti Színház

Mrozek, Slawomir: Tangó

R.: Kapás Dezső

Artur

1985/86

1985. 11. 20.

Vígszínház házi színpada
Beckett: Az utolsó tekercs
R.: Matkócsik András
Krapp

1986. 01. 18.
Szkéné
Wajda, Andrzej: Bűnhődés
R.: Kapás Dezső
Miskin

1986/87

1986. 10. 16.
Hevesi Sándor Színház
Lessing, Gotthold Ephraim: Bölcs Náthán
R.: Ruszt József
Templomoslovag (m.v.)

1987. 03. 26.
Hevesi Sándor Színház
Móricz Zsigmond: Fortunátus
R.: Tömöry Péter
Fortunátus (m.v.)

1987/88

1987. 11. 20.
Vígszínház

Whiting, John: Angyali Johanna

R.: Ruszt József (m.v.)

Urbain Grandier

1988. 03. 18.

Pesti Vigadó

Kapás Dezső: Fehér éjszakák

R.: Kapás Dezső

Álmodozó

1988/89

1988. 10. 28.

Vígszínház

Gorkij, Maksim: Éjjeli menedékhely

R.: Szikora János

Báró

1989/90

1989. 12. 07.

Pesti Színház

Enquist, Per Olov: A földigiliszták életéből

R.: Szikora János

H.C. Andersen

1990/91

1991. 04. 28.

Pesti Színház

Gurnez, A. R.: Love Letters

R.: Mácsai Pál (m.v.)

Legifjabb Andrew Makepeace Ladd

1991/92

1991. 12. 14.

Vígszínház

Baum, Frank: Óz, a csodák csodája

R.: Gárdos Péter (m.v.)

Madárijesztő

Hunk

1992/93.

1993. 01. 23.

Pesti Színház

Kapás Dezső: Jób könyve

R.: Kapás Dezső

Jób

1993/94

1993. 10. 09.

Budapesti Kamaraszínház

II. Edward

R.: Ruszt József

1994. 01. 07.

Pesti Színház

Miller, Arthur: Közjáték Vichyben

R.: Marton László

Von Berg herceg

1994/95.

1995. 02. 04.

Madách Színház

Goldman, James: Az oroszlán télen

R.: Ruszt József (m.v.)

II. Henrik, Anglia királya (m.v.)

1995/96

1995. 09. 29.

Budapesti Kamaraszínház

Calderón de la Barca, Pedro: Az állhatatos herceg

R.: Ruszt József

Don Fernando (m.v.)

1995. 10. 28.

Budapesti Kamraszínház

Shakespeare, William: Othello

r.: Ruszt József

Jago (m.v.)

1996. 01. 27.

Vígszínház

Szomory Dezső: Hermelin

R.: Máté Gábor

Pálfi Tibor

1996/97

1996. 10. 16.

Budapesti Kamraszínház

Katona József: Bánk bán'96

R.: Ruszt József

Bánk bán (m.v.)

1996. 12. 17.

Vígszínház

Goethe, Johann Wolfgang: Faust I-II. rész

R.: Zsótér Sándor

Faust

1997/98

1998. 03. 07.

Pesti Színház

O'Neill, Eugene: Boldogtalan Hold

R.: Horvai István

Ifj. James Tyrone

1998. 05. 06.

Budapesti Kamraszínház

Shakespeare, William: Romeo és Júlia

R.: Ruszt József

Lőrinc barát (m.v.)

1999/2000

1999. 10. 08.

Pécsi Nemzeti Színház

Gray, Simon: Butley

R.: Márton András

Ben Butley

2000/2001

2000. 10. 14.

Hevesi Sándor Színház

Szophoklész: Philoktétész

R.: Ruszt József

Philoktétész

2000. 01. 07.

Vígszínház

Ibsen: Nóra (A babaházban)

R.: Marton László

Krogstad (m.v.)

2001. 02. 08.

Thália Színház, Új Stúdió

Raymund Fitzsimons: Edmund Kean

R.: Mácsai Pál

Kean

2002. 02. 08.

Veszprémi Petőfi Színház

Szophoklész: Oidipusz király - Oidipusz Kolónoszban

R.: Ruszt József

Oidipusz

2002. 04. 13.

Madách Kamara

Barker: Jelenetek egy kivégzésből

R.: Mácsai Pál

Dózse

2002. 06. 21.

Madách Kamra

Dylan Thomas: Mi erdőnk alján

R.: Máté Gábor

Kacor kapitány

2002. 10. 04.

Madách kamra

Puskin: Borisz Godunov

R.: Kovalik Balázs

Borisz Godunov

Gálffi László önálló estjei

1987. 10. 07. Vigadó

Múzsák randevúja sorozat, aminek első darabja: Shakespeare-est, második:

Petrarca szonettek, Boccaccio, Dante, harmadik: Janus Pannonius-Villon-est.

1990 Korona Pódium

„Királyok a Koronában”

1990 Korona Pódium - Völgy a világ végén (Lénárd Sándor regényei alapján)

1999. január - Korona Cukrászda

Puskin: Mozart és Salieri (A zongoránál: Kocsis Zoltán)

Fesztiválok, külföldi fellépések

1984. május 22-28.

II. Országos Monodráma szemle, Rimbaud: Szív dobog a reverenda alatt -

Miskolc

1985. május 2.

Spanyolország, XVII. Sitgesi Nemzetközi Színházi Fesztivál - Rimbaud-est

1985 - Szófia fesztivál – Rimbaud-est

1986

Glasgow-i Magyar Művészetek Hete, Rimbaud-est

1991

Madridban fiatalokat tanít, nyári szabadegyetemen.

1994

Spanyolországi Sitgesben, Marlowe: II. Edward

1995. júniusban

Spanyolországi Sitgesben, Calderon: Az állhatatos herceg

1996. június 14.

Cursos Internacionales, Spanyolországi Sitgesben Csehov-kurzust tart

1997. november

Szarajevói Nemzetközi Színházi Fesztivál egyik fődíját, a színikritikusok által alapított Arany Maszkot kapta az Othello

1998 nyara

Sitgesben, Garcia Lorca 100 éves jubileumára magyarul adta elő a „Sötét szerelem szonettjei” (Lorca) című önálló estjét.

Díjak, elismerések

1980 - Ajtay Andor-díj (Equusért)

1981 - Tévékritikusok díja (IV. Henrikért)

1981 - "Év embere" (fiatalok szavazata alapján)

1982 - Minisztérium nívódíjjal jutalmazta (Rimbaud-est)

1984 - Jásza-díj

1985 - Hegedűs Gyula Emlékérem

1987 - Veszprémi Tévétalálkozó különdíja (Hajnali párbeszéd)

1991 - Ruttkai Éva Emlékgyűrű

1994 - XIII. Országos Színházi Találkozó

a legjobb férfi főszereplő / Marlowe: II. Edward, Budapesti Kamaraszínház/
(megosztva)

1994 - Mensáros-díj

1994 - Hekuba-díj

1996 - Magyar Köztársaság Érdemrend Tiszti Keresztje polgári tagozata

2000 - XIX. Országos Színházi Találkozó

legjobb férfialakítás (Butley-Pécs)

2001 - Színikritikusok díja

legjobb férfi főszereplő / Fitzsimons: Kean, Thália új stúdió,

Szophoklész: Philoktétész - Zalaegerszegi Hevesi Sándor Színház

Filmográfia

1975 - Kenguru (R.: Zsombolyai János)

1977 - Kísértés (R.: Esztergályos Károly)

1978 - Dráma a vadászaton (R.: Esztergályos Károly)

1978 - Áramütés (R.: Bacsó Péter)

1979 - Két történet a félmúltból (Philemon és Baucis) (R.: Makk Károly)

1979 - Ki beszél itt szerelemről (R.: Bacsó Péter)

1980 - IV. Henrik király - TV (R.: Esztergályos Károly)

1980 - A Svéd, akinek nyoma veszett (R.: Bacsó Péter)

1980 - Protestánsok - TV (R.: Szinetár Miklós)

1981 - Zsarnok szíve, avagy Boccaccio Magyarországon (R.: Jancsó Miklós)

1981 - Requiem (R.: Fábri Zoltán)

1981 - Anya és lánya (R.: Mészáros Márta)

1982 - Hamlet - TV (R.: Esztergályos Károly)

1983 - Jób lázadása (R.: Gyöngyössy Imre, Kabay Barna)

1983 - Wagner - nemzetközi TV-sorozat, illetve film (két változatban) (R.: Tony Palmer)

1985 - Redl ezredes (R.: Szabó István)

1985 - A tanítónő - TV (R.: Léner Péter)

1987 - Hajnali párbeszéd - TV (R.: Esztergályos Károly)

1988 - Jézus Krisztus horoszkópja (R.: Jancsó Miklós)

1990 - Isten hátrafelé megy (R.: Jancsó Miklós)

1991 - Kék Duna-keringő (R.: Jancsó Miklós)

1992 - István király - TV (R.: Esztergályos Károly)
1992 - Anna filmje (R.: Molnár György)
1993 - Blue Box (R.: Káldor Elemér)
1993 - Vigyázók (R.: Sára Sándor)
1993 - Pótvizsga - TV (R.: Félix László)
1995 - Csajok (R.: Szabó Ildikó)
1996 - Pisztácia - TV (R.: Zsombolyai János)
1998 - Szenvedély (R.: Fehér György)
1999 - 6:3, avagy Játszd újra Tutti (R.: Tímár Péter)
1999 - A napfény íze (R.: Szabó István)
2001 - Torzók (R.: Sopsits Árpád)
2001 - Csodálatos mandarin (R.: Mészáros Márta)

LÉNÁRD SÁNDOR MŰVEI

Prózai művei

Egy nap a láthatatlan házban [Budapest] Magvető Kiadó, 1969

Útban Luciához, Új Írás, 1969/6

Római történetek [Budapest] Magvető Kiadó, 1969

Völgy a világ végén [Budapest] Magvető Kiadó, 1973

A római konyha német eredetiből ford. Tandori Dezső és Ágnes [Budapest]
Magvető Kiadó, 1986

The Valley of the Latin Bear Robert Graves előszavával, [New York] Dutton,
1965

The Fine Art of Roman Cooking német eredetiből ford. Elisabeth Abbott. Ill.
Eva Hohrath. [New York] Dutton, 1966.

Die Kuh auf dem Bast [Stuttgart], 1963

Roemische Küche [Stuttgart], 1963

Ein Tag im unsichtbaren Haus [Stuttgart] Deutsche Verlags-Anstalt, [1970].

Versei

Ex Ponto [Róma], 1947

Orgelbuechlein [Róma], 1947;

Andrietta [Róma], 1949.

Asche [Róma], 1949.

Die Leute sagen [Róma], 1949

Zwischen den Geistern und den Utopien [Róma] 1951

Ex Ponto (benne Die Leute sagen és Zwischen den Geistern und den Utopien),
Walter Krieg kiadó, [Bécs], 1952

Gedichte und Übersetzungen, [Blumenau], 1970

Fordításai

- Molnár Ferenc: Viaggio in autunno - (Őszi utazás) [Roma] 1946, Casa ed.Mediterranea
- Gerster, Hans Jakob: Il problema della concezione: La legge di Knaus [Róma] Ed. Mediterranee, 1958.
- Kahn, Fritz: La vita sessuale: i suoi problemi, le sue soluzioni [Roma] Ed.Mediterranee, 1961
- A. A. Milne: Winnie ille Pu - a latin Micimackó, magánkiadás, 1958, Dutton, 1960
- Wilhelm Busch: Maxus atque Mauritius, Vita Latina [Avignon], Janvier 1962, p. 97-109 - tévedésből G.Groesswang fordításaként jelent meg
- Francoise Sagan: Tristitia Salve (Bonjour Tristesse), Julliard, 1963.
- Szerb Antal: Marie Antoinette oder die unbeglichene Schuld [Stuttgart] 1966, Gomert
- Kardos G. György: Die Sieben Tage des Abraham Bogatir [Stuttgart] 1970, Deutsche Verlag-Anstalt

Tudományos-ismeretterjesztő írásai, tanulmányok, újságcikkek

- De officio medici; contributo alla storia dell'etica medica. [Rome],Tipografia della Bussola, 1947.
- Controllo Della Concezione e la Limitazione Della Prole, [Róma], 1947
- Il Bambino Sano e Ammalato, [Róma], 1950
- Partorire Senza Dolore, [Róma], 1950
- Sieben Tage Babylonisch, [Stuttgart], Deutsche Verlags-Anstalt [1964]
- Az élő latin, Filológiai közlöny, 1972/1-2., Budapest
- Az eugenikáról, Kortárs, 1985/2
- “Búbánat, jónapot” és “Egy bizonyos mosoly”; Kultura (Sao Paulo), 1957.február-március
- Weöres Sándor versei, Kultura (Sao Paulo), 1959. június
- Séta egy régi pesti térképen (Landy Dezsôvel), Kultura (Sao Paulo), 1958. január
- A tudomány és a kismalac, Kultura (Sao Paulo), 1957.október

Három modern magyar lovag kalandjai, Irodalmi Újság, 1957. október 1.
(Párizs)

Brazília, Irodalmi Újság, 1957. december 15. (Párizs)

Mussolini „felszabadítása” - olvasói levél, Irodalmi Újság, 1960.július15.

Paulus és Kesselring - olvasói levél, Irodalmi Újság, 1960.október 1.

Egyetlen napban 50 év története - saját írásáról (Könyvtájékoztató,
1969.12.sz.2.)

A bizánci szelet (Magyar Nemzet, 1966. május 7., p. 7.)

Kiadatlan írásai, kéziratok

A Few Words About Winnie-Ille-Pu

The Byzantine Schnitzel

Professor Stelzentaler - az író hangja felvételtől, mp3

Levelezése

Babits Mihállyal

Szabó Lőrincsel

Weöres Sándorral

Robert Graves-szel

Szerb Antalnéval

FELHASZNÁLT IRODALOM

Mareike Fischer: „Seit dem Julitage 1914 - haben mich die Kriege gepackt, geworfen, verletzt...” Köln, 1997

Alexander Lenard: Völgy a világ végén – Magvető, Budapest 1967

Lénárd A. Sándor: Egy nap a láthatatlan házban – Magvető, Budapest 1969

Lénárd A. Sándor: Római történetek – Magvető, Budapest 1969

Lénárd Sándor: Völgy a világ végén, s más történetek – Magvető, Budapest 1973

Lénárd Sándor: A római konyha – Magvető, Budapest 1986

Karinthy Ferenc: Italia mia – Magvető, Budapest 1989

Várhely Sopron – 2002. VIII. évf. 1-2. szám, Siklós Péter „Budapesttől a világ végi völgyig...

Élet és Irodalom – 2002. november 8., Komár Pál: Lénárd völgye

Népszabadság – 2001. június 30., Cserépfalvi-Galligan Katalin: Egy másik Göring

Népszabadság – 2001. június 7., Bächer Iván: „Egy Lénárt nevű orvosról”

SUMMARY

Sandor Lenard counts as a really extraordinary personality of 20th century Hungarian intelligentsia, someone who's yet partly known even today. Born in 1910 in Budapest. He was 8 years old when the family moved and settled in neighbouring Austria.

Lenard had attended school there until 1938, when *Anschluss*, the German occupation forced him to seek refuge in Rome, for fear of ethnic harassments. Surviving WWII in Rome, he leaves Europe in 1952 for Brazil and settles down in the jungle town of Santa Catarina for the rest of his life, far away from all the troubles of the Cold War. Lenard died there in 1972, - feeling, being and confessing himself a Hungarian, ever.

Lenard was a true Renaissance man: physician, writer, poet, linguistic - he could speak, write and teach in 13 languages, among them in Latin. It was him who translated *Winnie the Pooh* by A.A.Milne, into the latter.

He treated the local residents and aborigines, kept corresponding with Thomas Mann and Robert Graves, went to Charleston (USA) to teach Latin and Hellenic Greek.

The author of the enclosed dissertation, an actor, aims to find one's way around the life and character of this strange, concealing personality.

Sandor Lenard, as an actor's role. At first reciting his works, performed as a one-man-show, later creating a script of his oeuvre for a film project.

The enclosed study reports about all the research done in the past few years to reach the goal above. One of its results is the documentary, shot on location in Brazil two years ago.

It is my aim to get the '*Hungarian Albert Schweitzer*' more familiar with the 21st century audiences, to speak about his radiant intellect and moral character - the Lenardian behaviour - that, may I believe, would help all of us to find moral directions in the complex world and difficult times of today.